

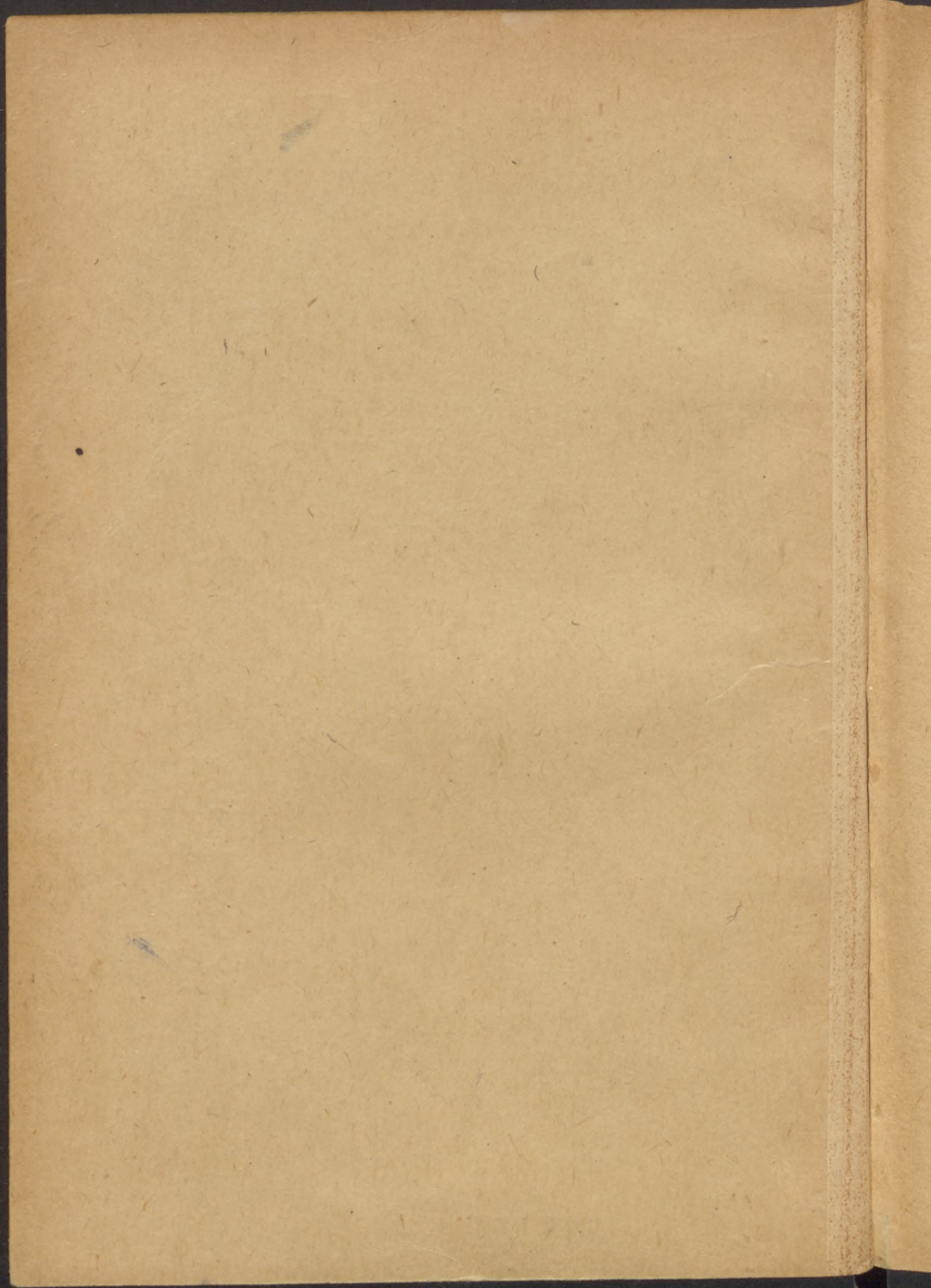

150883

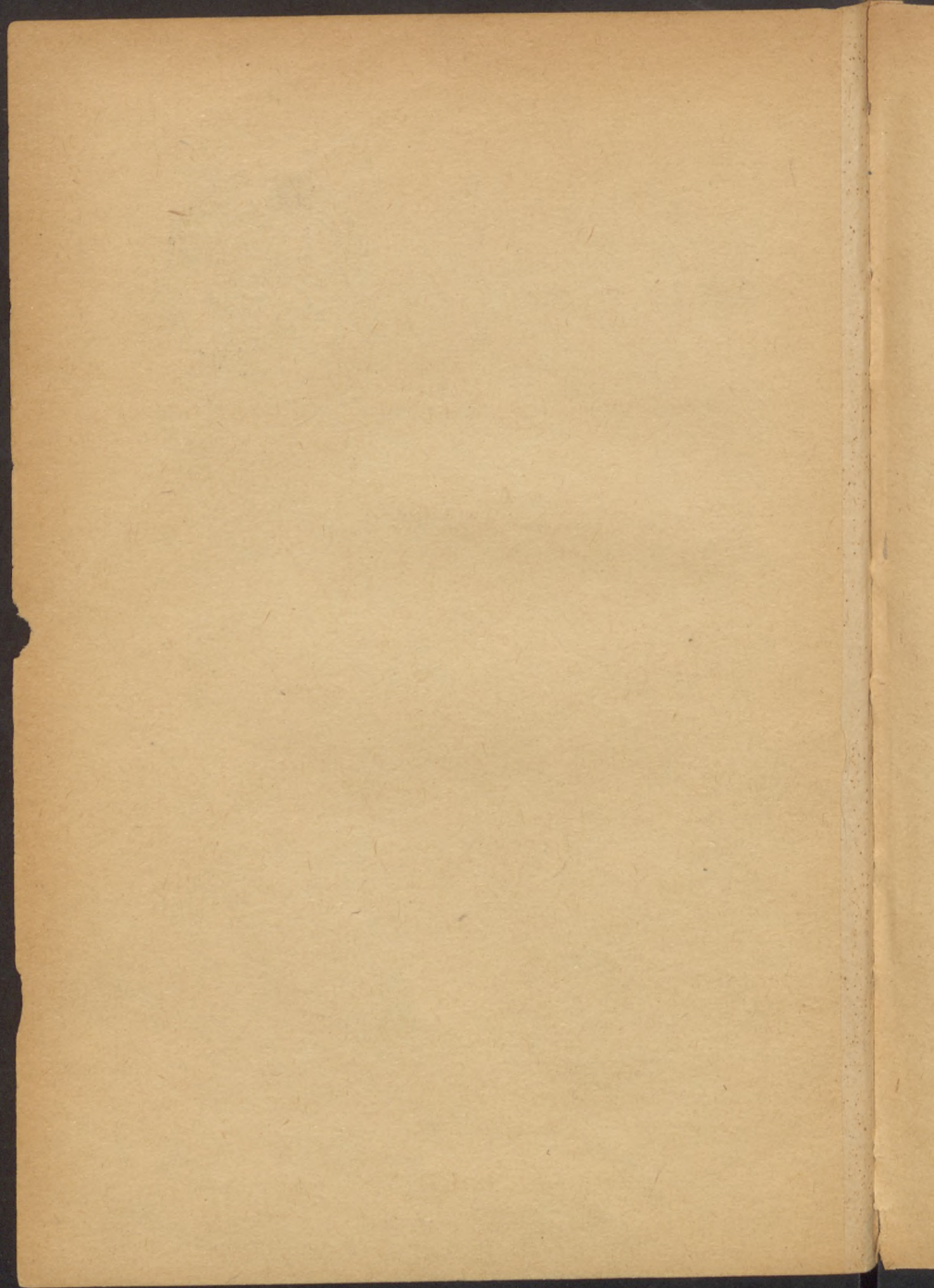
OSVÁT ERNŐ

ÖSSZES
IRÁSAI

NYUGAT

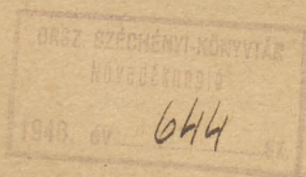

OSVÁT ERNŐ ÖSSZES ÍRÁSAI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE:
OSVÁT KÁLMÁN

NYUGAT KIADÓ ÉS IRODALMI R. T.
BUDAPEST, 1945

150883

Felelős kiadó: Gellért Oszkár

2048.45. Hungária Nyomda Rt. Budapest. — Felelős: Dr Bródy László

BEVEZETÉS

A Nyugat Kiadó és Irodalmi Társaság felszólítása, hogy gyűjtsem össze Osvát Ernő — ujságokban, folyóiratokban — elszórt írásait, szerencsésen találkozott régi elhatározásommal, hogy a kizárólag szerkesztő és írónevelő mivoltában emlegetett kritikusnak valamennyi fellelhető írását kiadom. Ezek az írások (könyv- és képzőművészeti bírálatok, színházi cikkek, aforizma-sorozatok, alkalmi megnyilatkozások és egy-két novellisztikus írás) jórésztben ismeretlenek, még az irodalommal szorosabb kapcsolatot tartó körök, sőt még az Osvát Ernő személye és műve iránt különösebben érdeklődő ifjabb nemzedékek előtt is.*

Felkutatásuk és rendezésük: érdemes fáradozás lesz-e? Megismerésük közelebb visz-e Osvát személyiségéhez? Életművébe szorosan beletartoznak-e az ifjúkori írások és a későbbi évek szórványos publikációi? Ezeket a kérdéseket felvettem és pozitíven válaszoltam meg, mielőtt a vállalkozásba fogtam.

* Bizonyos plauzibilitással lehetne mondani, hogy „Az elégedetlenség könyvéből” és a „Forgolódás” aforizma-sorozatai nem ismeretlenek; nagy nyilvánosságú napilapban: a Pesti Napló-ban, és szemmel beérhető időben: 1928-ban jelentek meg először, majd Osvát halála után, 1930-ban könyvben is. De míg az említett napilapban, természetesen, csak egyhasábnyi cikkekre aprózva s tucatnyi másfajta írás között elveszve jelenhettek meg — kötetbegyűjtésük viszont (bár az 1930-as év legszebb könyvével ajándékozott meg) csak nagyon kevés olvasót örvendeztethetett, mert ez a bibliofil kiadás (mindössze 200 példány) közforgalomba nem került. Erre az Osvát-kötetre egyébként a megfelelő helyen visszatérek,

Indokolással persze tartozom. S ebben a bevezető írásban, amelyben elsősorban historicumot s különösen Osvát írásainak történetét kell adnom, érinteni fogom nemcsak a szempontokat, amelyek *munkámban*, hanem a motívumokat is, amelyek *munkámhoz* vezettek.

I.

1895 szeptember elején, egy megismételt alapvizsga másnapján, könnyezve mosolygó anyai szemtől kísérve, indult el Osvát Ernő Nagyváradról, hogy második jogi évére Budapesten iratkozzék s hogy aztán ezt a várost soha többé el ne hagyja. Tizenkilenc éves volt akkor, középtermetű s ha nem kisportolt, — bár vívott azidőben — de telt izmú fiatal; arca simára borotvált; szemüveget visel, de még csak csiptetőt, sűrű fekete haját felfésüli; előszeretettel fehér pikényakkendőt visel. Egyébként semmi extravagancia: a későbbi, papos magas mellénynek, alacsony inggallérnak nyoma sincs. A bal váll — vállalón — csipetnyit felhúzva előrefeszül. Járása gyors, egyenletes, jobbában vékony sétatbot. Nem lassít, csak könyvkirakat előtt. A kemény szája megenyhül. Minden erő kell a komoly szemrevételezéshez. De ha furcsaságot lát, nevet. Az a Reclam-füzet ott: Maurus Jókai: Die guten alten Tablabiros... nem mosolyog: hangosan nevet. Pár másodperc és — kis szégyenkező átmenettel — haragos-komolyra válik. Mint aki méltatlan viselkedésre kényszerült...

Napi útjai: az Egyetem szerbutcai épülete (azokon a zsúfolt folyosókon kinek tűnnék fel, hogy egy jogász, sűrűn, bölcsészeti termekbe téved), az egyetemi könyvtár kölcsönző terme és a *Salon* kávéház: az Andrássy-úton, baloldalt az első mellékutca sarkán, ugyanott, ahol sokkal később a *Korona* állt: a *Nyugat* szerkesztőségi találkozóhelye 1925—1929 között. Sok fekete. Sok cukrászdai sütemény. Örökőgő szivar. Külön két széken: istenkísértő ujsághalmazok. Megszakításul: billiárd partie. Ha veszt, hangosan nevet. Ha nyer, hetykén feldobja a fejét. De nem nyer.

Irtózatos a súlya a hazulról hozott koffereknek. S hogy a ruhaneműk a szekrénybe kerültek, a helyzet alig javul. Úgy is hevernek, nyitva, kitárva, két vállra fektetve a könyvek terhe alatt. Pedig az asztalok is tele vannak, a szekrénypolcok is. Minden korok magyarjai, németjei, franciái várják haza este s ki tudja: nincs-e a várásukban — várakozás is: melyiküket választja ma, Hauptmannal óhajt-e társalogni a drámája szociális motivumáról, Baskircsev Máriát kérdezi-e orosz tájak felől (s de minden bizonnyal érdeklődik szülői, rokonsága után), vagy Bérczy Károlyt fogja megnyugtatni, hogy „Gyógyult seb” című regényét — bár jellemrajza nem kifogástalan — mégis egészen méltatlanul feledték.

Egyetem, könyvek, ujságolvasás... s egy kicsit: élet is, amennyire idő és viszonyok engedik, barátkozások, színház. És gazdag életérzésű várakozás. Nincs itt még semmi elhatározottság. Inkább határozatlanság van. S egyetlen döntés, negatív értelemben: jogász nem marad. Átiratkozik filozófiára. Gyulait, Beöthy hallgatja, résztvesz szeminárium gyakorlatokon. Tanár lesz tehát? Elvégre nem gazdag polgárszülők gyermeke számára az egyetemi évek: csak a gyakorlati, kereső pályák valamelyikének előkészületét jelenthetik... Szép, szép a széles ölelésű indulás a szellem országába, de a mégannyira kitárt karoknak is a foghatót kell átölelniök... a többi a Gonosztól vagyon.

Osváttal pedig a dolog így esett:

Nem lett tanár. Egyetemi éveit nem koronázta meg oklevéllel. Doktor címet a neve elé nem ragasztott. Szimplán: Osvát Ernő maradt halála napjáig.

*

Még ennyit sem árult el az az ujságcikk, hősünk első cikke, amely 1897 december 13-án jelent meg az *Esti Ujság*ban, Rákosi Jenő délutáni lapjában. Csak két betű van aláírva: O. E. Címe: „A szegények drámája”. Hauptmann Hannele-ja novemberben megbukott a Magyar Színházban. Ennek a bukásnak okait kutatja. „Az a tragikuma

ennek a remeknek, hogy azok részére íródott, akik nem járnak, mert nem járhatnak színházba. A szegényeknek, az ügyefogyottaknak készült; népies színházakban ingyen kellene előadni, mert ez a legszebb keresztény mese!“ És: „a tanulság, amit e misztérium nyújt, hogy aki a legtöb-
bet szenved, azé a legmagasabb ideál, *őbennük* csak renaissance volna az átértzett hitnek, hogy övék a mennyek országa... Ismétlem, ingyen kellene előadni a népnek.“

Délutáni bulvárlapban, már nem is aktuális témáról, ismeretlen jegyű szerzőtől való cikk észrevétlenül el is vesztetett volna. De néhányan észrevették. Talán ez a mélyen együttérzés a szegényekkel, talán az új hang fontoskodásmentes komolysága tette, — észrevették. És néhány nap múlva ugyanazon a helyen Max Halbe „Ifjúság“-ának bemutatójáról írott cikke — már felhívott érdeklődés elé kerül, s ő maga már rokonszenvekkel találkozik: az irodalom és ujságírás határvidékén. A *Jugend* bizonyára csupa poézis. Egy-két jelenete — még olvasva is — magával ragad. Színpadáról leírhatatlan frenézis árad.

De Osvát leírja. Két gyermekember: Hoppe plébános unokahúgának és unokaöccsének szerelme fenyegetően megindult a bukás felé. A nagyszerű öreg humánuma még viraszt, fel akarja tartani a feltarthatatlant. Fanatikus káplánja Krisztus nevében harcol a Gonosz ellen. És most jön a jelenet, amit Osvát betűkbe kottáz: „Hoppe az ifjúságáról beszél az unokaöccsének, míg az a dalra hallgat, mit Annuska a másik szobában énekel. Azután bejön a fanatikus kis káplán, aki csak hogy megmentse a lányt, lázas kedvvel elkezd vele táncolni, — míg az öreg Hoppe a zenét szolgáltatja: ez a nagy felfordulása a lelkeknek, ez az édes, világmegvető, tragikus és mégis vidám kedv készíti elő a bukást“.

Ezt a szemléletességet nem lehet akarni, ezt tudni kell. Osvát tudja. Tollakat tördel, de győztes marad.

Az Esti Ujság szerkesztőhelyisége a Röck Szilárd-utcai ujságház udvari folyosójáról nyílik. A főlap, a *B. H.* a lépcsőházból. Ezt a rövid távolságot háromnegyed év alatt futotta meg Osvát. Csak 1898 őszén jelentek meg a *Buda-*

pesti Hirlapban azok az írói archépei (Gárdonyi, Ambrus, Papp Dániel), amelyek az irodalmi köztudatba bevitték a — még mindig csak huszonkétéves — Osvát Ernő nevét. Nem mintha színházi cikkeire kevésbé illenének Kuncz Aladár későbbi megállapításai („Osvát Ernő műve“, Nyugat 1923): „Osvát túlzott lelkiismeretességgel s főként pazarlás számba menő tartalmi súllyal fogott mindig tollat kezébe; éber kritika és hajthatatlan lelkiismereti vétő örökös nem minden mondata, hanem úgyszólván minden szava felett; nem cikkeket írt, hanem szentenciákat fűzött gyöngysorba. Így írni fényűzés, így írni megvalósíthatatlan eszmény...“ Mindez ugyanígy elmondható korábbi és későbbi színházi bírálatairól is. Hogy mégis inkább könyvbírálati, irodalmi tanulmányai fordították felé az egykorú írónemzedék érdeklődését és bizakodását, — annak egyik oka talán az, hogy inkább a korabeli irodalom, mint a korabeli színház érezte ilyen ércű, ilyen veretű kritikus-egyénség hiányát. Az akadémikus kritikai helyek *túltávol* állottak s tartották magukat a bontakozó modern magyar irodalomtól: személyeitől és mondanivalóitól. Az újságkritika — *túlközel* állt hozzájuk. Mindegyik oldalról a méretek eltévesztése fenyegetett. S ha egyik oldal csillagmagasából az észrenemvételezés (vagy az elismerésnek élettágadó lassúsága) dermesztett, a másikon: az asztalszomszédság melegében hamar fonyadtak az olcsó koszorúk. S a kivehető erővonalakon belül még, mennyi rejtett szál: érdek, rokonszenv, összeköttetés.

Ezen a térségen jelenik meg grádus nélkül, összeköttetések nélkül, fiatalsága terhével és áldásával az az Osvát Ernő, aki ezután is, halálig, mindenütt meg fog jelenni, ahová szólítja: az irodalom naív szeretete és a félelmet nem ismerő harci kötelesség. „Mert az irodalom szent hely és nem játéktér, mint némelyek gondolják.“ Ez az utolsó szava Gárdonyi-cikkének és marad vezényszava írói életének.

*

Mégis, e zord hitvallóról el kell mondanom, hogy igen derűs körben éli délutánjait. Az „Otthon“ portása nem vág

értetlen arcot, ha Osvát úr után kérdezősködöm, azt sem mondja: utánaézek, jóleső biztossággal bólint: hogyan kérem. Osvát úr hogyan lenne itt. És nem is az olvasóterem csendjében öregbiti tekintélyét, a társalgóban ül zajos ujságeberek között. Ivet köröznek éppen; szállás betűivel a nevét ráírja. Vice a láthatáron. *Osvát írt!* Sipulusz rácsap a ziccerre: „mindjárt kitörli...”

Hol születik a legenda? Senki se tudja. Mi most már kedves pufóságában találkozunk vele: *Osvát nem ír... s ha ír, megsemmisíti.* Ezentúl már csak gyarapszik, s huszonöt év múlva, írói jubileumán, a Vigszínházat megtöltő közönség a benfentesség örömeivel tapsol, mikor a konferanszié bemutatja a normandiai várkastélyt, ahol Flaubert Gusztáv és Osvát Ernő ülnek íróasztal mellett s robusztus erővel törlik a kézírataikat.

Semmi baj, míg él a legenda hőse s élő nedvek táplálják belülről a legendát. Értelme, tartalma, súlya addig nem vitás. A léte igaz lét: könnyű lebegés. De megkövesedik, ha megszűnt élni hőse, s ami növeszti, már csak ráarakódás. Mozdíthatatlan immár, elveszíti értelmét s igazát.*

Sok év még addig... Most 1898-ban vagyunk. igaz, a végén, novemberben, egy csütörtöki napon. Az „Otthon”.

* Osvát valóban nehezen ír. De attól akár sok kötetes oeuvret kaphattunk volna tőle. Nem egy világirodalmi példa van. S Osvát maga is: ha tartja a 98-as—99-es tempót, vagy talán még inkább az 1901-es év ütemét: kötetre valót akkor sem produkál minden évben, de tisztes számú írást mutatnak fel ez évek, töretlen kedvet, csorbítatlan kontinuitást. S ha ki mondaná, amint hogy mondta nem egy: „de azzal vége is...”, azt nem az *Elégedetlenség Könyvére* figyelmeztetném, holott kétséget nem tűrő bizonyíték van, hogy annak tartalmát: három-négyszerte annyi anyagból válogatta ki, — s nem is az utolsó betek bizonyíthatatlan kéziratégetéseire, hanem (egyelőre) az 1919-es évre, a *Magyarország*-ban megjelent tizenhárom cikkre, melyeket február 13 és április 19 között írt. Színházi cikkek. Amit tolla végez itt: való-ággal repülő-bravur. És ezek a színházi cikkek: színház-cikkek. Szín és mozgás az egész. Ez a *készenlét* ezen a nem speciális területén: ez bizonyít. És bizonyít valamit a magátólértetődés, amellyel e cikkeket fogadták — tizenhét év *„nemírás”* után. S pedig: megmaradt a Karinthy-darabról írt kritika hasábkorrekturája. *Átírva minden mondat,*

ban, a vice délutánján, de már egy kisebb szobában, Osvát jegyzetel. Tegnap szerkesztőségi ülés volt a Hétnél, az első, melyen résztvett s mindjárt, mint „belső munkatárs”. Kiss József, a szerkesztő hívatta e „glaszékesztyűs” stilisztát, hogy irodalomrovatát vezesse. Első téma az *Ezüst kecske* lesz, Bródy Sándor vallomásszerű új könyvéről, — már sok gyönyörű színes képillusztrációja miatt is az irodalmi piac szennzációjáról — kell írnia. Apró papírszeletekre szavakat, mementókat ír. „Kép, kép, egy egész tárlatra, egy egész tavaszra való kép a könyvben és a könyv körül...” „Poète des frottements” így nevezné Bródyt, ha franciául írna, igen, az érintkezéseket, kezek és ajkak érintkezését, azt tudja Bródy... Persze a stílje nem egyenletes; de szép, szép ez a szimbolum: az Ezüst kecske. Egy sétatot fejét díszíti ez: az ábránd... Velünk van — s megszökik. A cikk sürgős.

Mégis feláll. Az idegek memóriája jó. Ambrusnak már jönnie kell. Jön is. Két termen át, a tisztelő üdvözlések sorfala közt. „E nép csak szájával tisztel engem” — gondolhatja, mosolyog és benéz a kis oldalszobába. Azért-e inkább, hogy mint kártyás novellahőse, Nicaragua őrnagy ne egyenest a kártyaszobába menjen, vagy hogy előbb örvendezzen a valóságos tiszteletnek, mit ez a fiatal kritikus-kolléga (most már Hétbeli kolléga is) megismerkedésük perce óta elébe hoz. Valóban, fiatakorában igen erősen — s mindvégig — vonzotta őt Ambrus Zoltán írói és emberi személyisége. Nem volt napi vendége Ambrusnak, sem Ambrus az ő kávéházi asztalának. De valahogy a számára: Ambrus mindig jelen volt. Az ifjú évek csatázásaiban — ha elvontságokról folyt is a szó — annyiszor meg lehetett érezni ezt a konkrétumot: *stílust* mondott, *szavak rendjéről* beszélt — de *Ambrus-novellát* látott maga előtt. Sosem fukarkodott a szóval, ha nyíltan kellett vallomást tennie. Úgy képzelem, illúziószükséglete volt. Nem lehetetlen az sem, hogy mindazt a megbecsülést, hámulatot, amivel adózott más komoly magyaroknak s de akikkel (mint Péterfyvel, Riedlrel s másokkal) személyes ismeretsége nem volt, — sűrítve, öntudatlan jelképezéssel Ambrus íróasztalára tette. És legvégül: kívánhatott-e különb közönséget ön-

magának? Ambrus figyelmét már a B. H.-beli írói arcképek előtt felkeltette. Mert ezeket megelőzve (július 1—szeptember 1 között) jelent meg a *Magyar Kritika* című kétheti folyóirat öt egymást követő számában hat cikke s ezekről társalgásukban többször szó esett. Neki vall először az írás nehézségeiről. Ambrus megnyugtatta: ilyesmit senki sem tud a manzsettájából kirázní. Három elbeszélés-kötetről és három verskötetről írta ezeket a cikkeket, semmikép sem egyértékű, vagy bármiképpen összefogható művekről — de van valami, ami ennek a hat cikknek egységet ad. S ezt inkább, mint a korabeli olvasó, fel fogja fedezni mai olvasója, aki az írónévelő Osvátról annyit hallhatott már s csak az író Osvát az, akivel most ismerkedik.

Mintha a várva-várt alkalmat ragadná meg, hogy egyszer folyamatosan s hosszabbán van alkalma beszélnie s mintha mindent el akarna mondani, ami elmondásra, vallo-másra, meghirdetésre készen áll benne. S mennyi minden megvan Osváthól — a későbbiből, a *Hét*, a *Magyar Génius*, a *Figyelő*, a *Nyugat* Osvátjából... a *mindenkori*ből! — már ez első cikkeiben. „Móra István... még nem teljesen kifejlett, de már sajnós, megállapodott... Miért, hogy nálunk nem fejlődhetnek teljesen ki még az ilyen erős tehetségek sem? Gyorsan válnak ki, hirtelen állnak meg; ami sajátság volt bennük, — az üdeségét veszítve, modorra lesz...” Ugyanaz a motívum, mint az 1905-ös *Figyelő*-indulás (*indulót* is mondhattam volna) annyiszor idézett, még a huszonötéves jubileumon felhangzott motívuma: „Sehol több tehetség el nem pusztul, mint Magyarországon... A mi irodalmunkban olyan sokan vannak, akik csak voltak. Száz kezdetet látunk és száz közül egy egész pályát”. S még érdekesebb, hogy már ebben a bírálathban sem áll meg a hibák felmutatásánál; rámutat a hibák műhely-genezisére is; már itt is több mint kritikus; már írónévelő.

És bizony, ezekben a korai Magyar Kritika-beli cikkekben találkozunk már a társadalmi kérdések erős felérzésével is, egyik főelemével annak az *életszerű kritikának*, amit mint osváti sajátot — későbbről — sűrűn emlegetnek.

Thury Zoltán novelláskötetéről: „Szociális igazság jelen meg az irodalmi keretekben... És ezek az alakok még ha hitványak is — rokonszenvesek. Az örömök blazírttá teszik hőseiket — a nyomor soha. Ideje, hogy azzal a Byron-i áramlattal szemben, amely a blazírt embert hordja hősként hátán, — megemlékezzék a művészet az elfelejtett emberekéről. Persze, ez tömeg, fi donc! S hozzá oly mértékben félelmetes, amennyire megvetett“.

S hogy érzi „az idő nagy jeleit“. Rákosi Jenő essait ír a vers alkonyáról. Nincs a kornak költője, panaszoja. Osvát felel: „Mit daloljon? A percet, amit élünk? Vagy a sötétséget, amely felé hajónk evez? A reményt, mely önmagát kacagja? A költő a kor lelkiismeretének leghívebb kifejezője. Most hallgat. Ha megszólal, hangja a szofistáié... De a kor mélyén nagy társadalmi harcok egyetemes tendenciája lappang. Ott hever a harcok harsonája is: öblében nagy költői emóciók vannak lekötve; és eljön a költő...“

Igy lát, — így előre lát — a mult század utolsó éveiben az az Osvát Ernő, akiről a bevezetés első soraiban bátorkodtam mondani, hogy ifjú műve: szerves része az egész életműnek, hogy értelméhez: írása közelebb visz, s hogy érdemes, nagyon érdemes érte mélyre ásni.

Már csak azért is, hogy ilyen aforizmájával találkozunk egy régi cikkében: „A kritikus szempontjai nagyon összerúk. Mindennek kell befolyásolnia, hogy — tárgylagos lehessen“.*

II.

Kettőzd az őrt! — a felületesség előtt.

O. E.

Az író Osvát Ernőt nem ismerik.

Szabatosabb volna így: Osvát Ernőt, mint írókat nem ismerik. De én nem azokra a kevesekre gondolok, akik Osvátról sok mindent tudnak, Nyugat-szerkesztő mivoltá-

* Poëtes Hongrois című műfordítás-kötetről írta ezt a cikket a Magyar Kritikában 1898-ban.

ban ismerik, írópedagógus érdemeit hálásan elismerik, de az íróról nem sokat hallottak vagy csak tudni nem érdemes dolgokat. Hanem azokra a még kevesebbekre gondolok, akik róla mindent tudnak, élményük az osváti élet és az osváti mű, írói működéséről nem kellett másodkézből értesülniök, kortársak voltak vagy ha fiatalabbak is, intenzív személyi érdeklődésük érthetővé tett volna egy utólagos ismeretkötést Osvát írásaival. (A legkisebb létszámú harmadik csoportra, az egy-kettő-három leghívebbekre, a fenti megállapítás semmiféle formában nem vonatkozik: mert hiszen ők az író Osvátot ismerik.)

Kilencven író szólatatott meg a *Nyugat* abban az *Emlékkönyvben*, amelyet 1923-ban: Osvát Ernő irodalmi működésének huszonötödik évfordulójára kiadott s közülük jónéhány eleven szóval is szerepelt a vígszínházi jubiláris ünnepen. 1898-tól számítják hát ezt az irodalmi működést, ami alatt tehát nemcsak *Nyugat*-szerkesztést (1908-ban indult), nem is csak általában lapszerkesztést (hiszen legkorábban 1902-ben szerkesztett lapot), hanem legalább is négy éven át *par excellence* írói működést kell érteni; s valóban e négy év a leggazdagabb publikációkban; s mégis a kilencven írói vallomásból — s közöttük legjobbjaink lelkes fortissimóiból — alig egy-két hang száll az író felé. S mi meggondolkoztatóbb még: szörnyűséges elmúlása után (mi szinte kényszerítő alkalom egy életrevizióra) a *nevelő* sírját emberfeletti magasságban borítják el a koszorúk, az író Osvátnak alig jut néhány krizantémecskor. Közöttük egy-kettő — csodaszép.

Hallgassunk közelebbről egy pár vallomást. S mert tárgyilagosabbak tudunk lenni holtakkal, mint élőkkal szemben, válasszunk azok közül, kik maguk is ott menetelnek már Osvát útjain.

Móricz Zsigmond!

Elsőnek köszöntvén Osvát Ernőt a jubileumán, s mintegy bemutatván őt a nagyközönségnek, miről emlékezik? A nagy felfedezőről, ki őt is a *Hét krajcár* révén partra segítette. Az új magyar irodalom teremtő korszakáról, a századeleji csodáról:

„És hogy ez megtörtént, Uraim és Hölgyeim: egy légió újonnan jött tehetségen kívül — egy kopott redingójú papnak, régi rabbik unokájának, egy szigorú, egy becsületes pápaszemnek igen nagy mértékben munkája és érdeme. Egy rendkívüli lénynek, aki mint a természet erői titokban munkál és zajtalan — akit ezennel átadok az irodalomtörténetnek és az önök szeretetének s kérem önöket, hogy mint olvasók és élvezők köszöntsék ugyanúgy, mint mi írók és harcos barátok... Köszöntsük ma egyszer azt, aki tizenöt év alatt egyetlen sort sem írt a Nyugatra, hogy egyetlen sornyi helyet se vegyen el a fiatalok elől, — köszöntsük ma egyszer végre Osvát Ernőt.*

Babits Mihály!

Két szép versét hozza a jubilánsnak, de mielőtt elmondaná a verseket, vallomást tesz:

„Lám, úgy vonulunk el itt, a Nyugat írói, Osvát Ernő előtt, mint a Vezér előtt a katonák, akiket ő állított hajdan csatasorba... Elmondom, hogy kerültem én Osvát Ernő gárdájába. A Nyugat első évfolyamában kritika jelent meg arról a híressé vált váradi verseskönyvről,** ami az én első darabjaimat hozta; messze havasok alján búsultam én akkor. Kiváló költő írta a kritikát, szép és okos cikk volt, de kissé túlszigorú; engem alig méltatott említésre. Havasok alján csüggedtem én akkor. *Most jól megérteni, mit tett Osvát Ernő, ahhoz tudni kell, mi neki az írott szó: ennek az írónak, aki sohasem ír!* Lapjában eladig még egyetlen szó sem jelent meg tőle, láthatatlan állt kardjával, mint Siegfried a küzdő Gunther mögött; s úgy képzelem, valami súlyos és forró lehetett mindig a kezében a toll; az írás tisztelete szinte mintegy vallásos tilalom, megnehezítette betűit s megszorozta értéküket. S ezért az a szerkesztői jegyzet, amit akkor ehhez a kritikához csatolt, amelyben

* A dültbetűs kiemelések ezekben az idézetekben a bevezető kiemelései.

** A Holnap c. antológia.

kilépve a láthatatlanságból engem, fiatal és ismeretlen költőt, különösen és névszerint védelmébe fogott, ez a pár egyszerű szó a csillag alatt, szinte azzal a páthosszal hatott, mint amikor a néma megszólal, váratlan és csodamód, hogy valami drága kincset megvédjen. Pár nap és már levelet is kaptam tőle, messze Fogarasba — egy valóságos levelet Osvát Ernőtől ...“

Kosztolányi!

Cikk az Emlékkönyvben:

„Irodalmunknak eddig két nevezetes kritikusa volt.

Az egyik a nyájas Kazinczy Ferenc, ki levelet intézett minden múzsafihoz, minden istenfihez, ki magyar betűket rótt s kegyesen, atyaián serkentette őket írásra. Ő csupa termékeny szeretet.

A másik a szigorú: Gyulai Pál, ki könyörtelen igazmondásával szembeszállt az igazságért és igényességére nevelte a legnagyobbakat is. Ő csupa termékeny harag.

E két kritikus különös vegyülete Osvát Ernő. Ő csupa termékeny szeretet és csupa termékeny harag.“
S a cikkek címe: *O. E...* Mintha itt már az író képe hozzátársulna a szóval-nevelő Osváthoz. Legalább is clair-obscur. Majd megvilágosul.

Krúdy jöjjön! Ő mindent tud a régi Budapestről.

S amit ír, az Emlékkönyv legszebb írásai közé számít. Csak: nagy távolságokhoz szokott a hajós, nem méricskél apróságokat. A *Magyar Géniuszt* teszi legkorábbra s utána jön a *Hét...*

„Ideszegődött Osvát Ernő is, mikor a szerkesztői asztalt elhúzták előle, hogy majd rövid idő multán ismét elébe tolják azt nagyobb tintatartóval s jobban felszerelt tollakkal... A régi Otthonban, ahol ezüst forintosaikat csörgették a szerkesztők, a kártyaszatálnál, a sarokban, magánosan, féléjszakákon tűnődött, irogatott, javított és újrakezdett Osvát, míg egy tíz-tizenöt soros közleményt megírt a Kiss József lapjának. Éjfél is lett, míg az (o. e.) betűket hosszú

habozás után a cikkecske vagy jegyzet végére írta, ha ugyan nem jutott valami eszébe, hogy a nehezen megírt művecskét megsemmisítse, mielőtt az Athenaeum szedőjének a kezébe kerülne. *Bámulatos kis írásművei voltak a tökélynek és műgondnak e rövid jegyzetek, bírálatok, élvezettel gondolunk olvasásukra, mint az ingyenc valamely szokatlan finom csemegére.* Azonban mind sivárabb lett az éjszaka az Otthon Körben, az írók átszállingóztak a szomszéd kávéházba...

S ott aztán Osvát a Nyugat kéziratait olvasgatni kezdte. Így mondja a hajós tengeremesszeségből.

*

Látnivaló, — és ha idézhetném a többi már holtakat és tanulságul hívhatnám az élőket, — még inkább megvilágosodnék, hogy amit ünnepelnek, az: *egészében* az osvátí mű, az osvátí személyiség. Semmilyen magasztalás nem túl magas, semmilyen értékmegállapítás nem túlprovokatív ahhoz, hogy mesterükről szólván ne éljenek vele.* Ennyi drága ékszer-ajándék után — maradhat-e elégedetlenség?

Nem, inkább csak: aggodalom.

S hogy ennek szerény kifejezést adjak, nem gátolhat benne az Osvát-aforizma sem: „Az utánunk jövők nem fontosabbak nálunk. Hagyjuk ezt a képmutatást“.

Én mégis a későbbiekre gondolok. Sőt — *már a mai fiatalokra*, akik az Osvát-komplexum előtt nem teljes megértéssel állanak, és pedig azt hiszem jórészen azért, mert figyelmüket az író Osvátra — kit ők már nem ismerhettek — nem irányította rá senkisé.

* Kosztolányi emlékezéséből, halála után egy évre: „Nincs utódja. Századok mulhatnak, míg hozzáfogható akad“. „Nagy kritikus volt, kétségtelen, de csak azért lehetett nagy kritikus, mert több volt annál.“ „Az írásnak ez az ismerője, aki talán legtöbbet tudott mesterségünk titkairól...“ Más helyen tett nyilatkozatában ugyancsak Kosztolányi: „A magyar irodalomnak ezt a századát róla fogják elnevezni.“

Írtak az Osvát író tolláról. Nem kevesen. S a legkülönbek.

De sokszorta többet arról, amit ez a toll nem írt meg, mint arról — amit mégis megírt.

És így esett, hogy egy írólélektani kérdés érdekes vitája közben — érdekét vesztette az írói mű maga.

*

Érdekét vesztí — feledésbe megy. Még Kuncz Aladár is, aki — láttuk már — Osvát írásáról milyen szép sorokban emlékezett meg, s aki ugyanebben a jubiláris cikkében sűrűn idéz is legrégibb írásaiból, sőt bibliográfiai összefoglalást is megkísérel, már áldozata ennek a szuggesztiónak. Miután, igen helyesen, számol be az 1898-as év ter méséről, így folytatja: „A következő években még ír egy-két cikket a Hétbe, Új Magyar Szemlébe és a Magyar G énius zba (amelyet 1902 júniusától egy fé l é ven át szerkeszt...) És ezzel Osvát, az író, egyszersmindenkorra eltűnik, mint hővizű forrás, amely csak egy pillanatig szökik fel, azután útját örökké a föld alatt folytatja“.*

A valóság az, hogy a Hét-ben az egész 1899. év folyamán ő vezeti az irodalmi rovatot, tizenhárom nagyobb cikkét adja ki s még a következő év februárjában oda írja Ibsen-tanulmányát. 1900-ban az Új Magyar Szemlé-ben nyolc cikket, 1901-ben a Magyar Hírlap-ban pár hét alatt hat cikket ír, 1902-ben a Magyar G énius z-ban apróbb jegyzeteken kívül tizennégy cikket. Hogyan kerülhette el Kuncz Aladár figyelmét az 1899-ben Gyulai Pálhoz írt nyílt levél, vagy az 1905-ben írt „Motivumok?“ S az 1919-es Magyarorszá g színikritikái?

Ennyire nem csal az emlékezet. Rendszerint nem. De

* Én inkább a Nyugat-korszakig való időt nevezném Osvát Ernő földalatti korszakának, azt a tíz-tizenkét évet, amit lázas otthonkereséssel tölt, hol ebben, hol abban a lapban bukkan fel neve kezdőbetűivel vagy álnevei valamelyikével, hol maga kísérletezik lapalapításokkal s amely korszakáról alapjában véve oly keveset tudunk.

kortársai annyiszor és annyira kiemelték szerkesztő mivoltának író mivolta fölibe kerekedését, olyan kitartóan és mélyrenyűlóan keresték írói magamegsemmisítésének motívumát, hogy utóbb már (az idősebbek a sűrű ismételés, a fiatalabbak az utánamondás során) adótnak s revizióra többé nem szorultnak hitték a tételt: Osvát írói naturájának percnyi kirobbanás után hirtelen álombamerülését.

És, gyakorlatilag, következik ebből valami? Osvát szelme él, a huszadik század első harmadának magyar irodalmi műveiben... Emlékét is őrzi nemcsak a kortársírók hálás emlékezete, hanem — az utódok számára is megőrzik: annyi szép írásban foglalt vallomás, emlékbeszéd, történetcskék és anekdóták, egész mondanakör...

Hát erről van szó éppen. Hogy mi azt hisszük: ezeknek a vallomásoknak, emlékezéseknek, történeteknek éppen az Osvát-írások tudnák megadni, s csak ezek adhatják meg: a szavahihetőségi nyomatkát.

*

A bizonyíték? A kötet, mit kezében tart az olvasó. Mit bizonyít? Hogy Osvát első írásában is, s az első írástól az utolsóig: ugyanaz az Osvát, akit Praeceptor Hungariae-nek nevez az *Elégedetlenség Könyvé*-nek bevezető írása, akit a termékeny szeretet és termékeny harag kritikusának nevez Kosztolányi, akit méltónak tart Babits, hogy az új magyar szellem történetének ércébe véssék.

Nyissunk rá a bizonyítékokra az új könyv lapjain.

Ha olyan íróról ír, akit szeret, — és ha a könyv, amely előtte fekszik, tetszik neki, akkor valóban csupa szeretet, csupa gyöngédség az írója iránt, — végtelenül árnyalatos zenei szépségű gondolatokat rajzol meg s érezni: nem sajnálja az időt hogy méltón celebrálja, ami tetszik neki (Pókháló kisasszony. — A kékszemű Dávidkáné.) De a harag fellobbanásának vulkanikus ékesszólása (a felgerjedt próféta mennydörgése) szikrázik és dobol a szavában, amikor Ibsen drámai epilógjáról ír ilyen mondatokat: „...nem érdemes arra, hogy magyarázzák, nem érdemes arra se,

hogy olvassák“ — s itt szinte látni a jellegzetes elutasító kézmozdulatot. „A százarcú szavak értelmetlenek — ha még úgy fontoskodnak is. Ezer olvasó törje a fejét azon a kifejezésen, amit az író nem tudott megtalálni!“

Osvát haragudott a rossz műért — s méginkább az elrontott műért. Ha egy szép dolgot elrontanak: „ez az esztétikus legnagyobb fájdalma“. Osvát haragja erkölcsi felháborodás. Az írás folyamatának ez a mély ismerője tudja, hogy minden elrontott írás mögött egy jellemtelenség története áll. Az író valami tisztátlanságot követett el. Valamit belekevert a művészet tiszta szubsztanciájába. Későbbi írásainak fejedelmi eleganciájáról tanuskodik az a cikke, amelyben a *Holnap reggel*-ről referálva, Karinthytól számonkéri az elrontott tökéletességet, az erkölcsi lapszust ilyenképpen: „Ő is (Karinthy) tudja, hogy a *Holnap reggel* kísérlet... s hogy nem teljesen sikerült kísérlet; s hogy ez nemcsak azért van, mert az Abszolútat keresi, hanem méginkább, mert az Abszolút keresése közben nem veti meg a Mellékeset sem, és annak réti virágocskái után hajladozván, nem egyszer téved le a hegyi útról... Más az, amit a darabban beszélnek s más az, amit a darab mond.“

De már az 1900-ban írt *Donna Juanna* kritikában milyen szellemesen fogalmazza azt a megfigyelését, hogy minden elhibázott mű jellembeli lapszusnak felel meg:

„Ha az irodalom professzorai együtt vacsoráznának néha az alakokkal, kiket az írók meghamisítottak, az irodalomtörténet vidám kis dekameron lehetne. Az eredeti alap gondolatok pletykái kissé humoros, de nagyon megbízható dokumentumok volnának a tehetségről és a tehetetlenségről...“ A *Donna Juanna* konkrét esetében: „Az író-nőnek két modellje lehetett hozzá: egy szép leány és egy szépnek tetsző gondolat. E két szépségnek aztán sikerült a műben egymást elhomályosítaniok... A szép gondolat belekontárkodott a szép alak rajzába.“

Kritikus-stílusa szemléletességére is jó példa, amit a *Donna Juannáról* mond. Még jobb, amit *Ludwig Hevesiről* ír (Wiener Totentanz): „Gyönyörű nekrológjaiban az átmenetnek az a finom művészete, mellyel észrevétlenül,

szinte lábujjhegyen hátrál az elégikus hangból és hangulatból egész az élet humoráig.“ Hevesi barátokról ír nekrológot. Nem elképzelhető-e, hogy aki megilletődötten és kegyelettel távozik egy ravaltól — lábujjhegyen hátrál? Osvát műélvezése nem utolsósorban abban áll, hogy rekonstruálja a genezisnek, az alkotás folyamatának mechanizmusát — és gyönyörködik benne. S aztán olyan szemléletességgel írja kritikáit, ahogyan egy novellista ír. Nem könnyű: Osvát keresi a kifejezést. (Egy feljegyzéséből tudjuk, hogy havonta három cikkre 3×30 órát szán. Bizonyos az is, hogy ha sok időt vett is el tőle, míg témájával belül, önmagában megismerkedett, s felsorakoztatta minden tudását és tudomását, ami a téma jelentőségét aláfesthette — bizonyos az is, hogy a 30 órának nagy része telt el a kifejezés keresésével.)

III.

*Csendjüket őrzik
fenn a csillagok,
lenn a halottak.*

Goethe, Symbol.

Végén tartunk a mondanivalónak. Hogyan? Még az indulásnál vagyunk: 1898-ban hagytuk el, Osvát éppen készült a *Hét*-beli debut-re. Az „Ezüst kecske“ a téma... az ezüst kecske: az ábránd... amely elszökik, meg visszatér... Harminc év van még a délutánig, mikor sírbatették, 1929 október 31-én.

Az író Osvátot kellett „bevezetnem“ s ezt is — érzésem szerint — s illetéktelenségemhez képest — már több szóval tettem, mint illenék. Halottaiból kellett felidézmem. Hívásomra — ha vajjon megjelent-e?

Szoros időrendben következnek az írásai. Nem mind, biztosan tudom. De minden, ami részemre elérhető volt. „Összes írások“ jelzését fenntarthatom, ha rejtőznek is még kevésbbé ismert Osvát-írások a századeleji sajtóhasábozon. Nem válogattam, nem selejteztam. Nem a válogatás és

selejtezés ódiúmatól való túlzott félelemből, inkább a kötet szerkesztésének egyik szempontjából, mely legelsősorban osváti életmozzanatok összegyűjtését célozta — s ehhez minden hozzátartozik.

Osvát Ernő életrajza még nincs megírva. Sem földalatti korszakának, sem Nyugat-éveinek története. Az előbbihez elengedhetetlen a korai írások ismerete. Mert dátumok magukban nem sokat mondanak:

1898—99 a Hét-idő. 1899 őszén egy bátor kiállítás a Kísfaludysták ellen, Gyulai Pál mellett.

1900: az Uj Magyar Szemle éve. Két nagyobb essay is az Ambrus szerkesztette lapban.

1901-ben hat hétig a Magyar Hírlap belső munkatársa. Lenbach-tanulmány.

1902—1903: a Magyar Génuszt szerkeszti és sűrűn írja cikkeit. Még Hétköznapiakat is, e hetilap krónikarovatát.

1905: az egy évig élt revuet, a Figyelőt vezeti be. „Motivumok“.

1912: Válasz a Világ-beli Nyugat-ankétára.

1919: február 13-tól április 19-ig a Magyarország színházi kritikusa.

1923: — írói jubileumának éve. Három válaszbeszédet közöljük.

1926: Gellért-konferansz a Zeneakadémián.

1928 július—október; aforizmák a Pesti Napló vasárnapi számaiban.*

* Az a gyönyörű bibliofil-kiadás, melyről már szoltam, s amelynek elkészíttetése Osvát „egy hű tisztelőjének“, Conrad Ottónak marad szép érdeme — sajnos — nem hozza az aforizmak összességét, fatális elnézésből az október 7-i sorozat kimaradt. Erre már Babits Mihály is figyelmeztetett a bibliofil-kiadás megjelenése után, 1931-ben írt cikkében: „A vesztesség nagyon érzékeny, mert az áldozatul esett szövegben a legszebb, legmélyebb, leglíraibb aforizmák néhányra található... Bizonyval szükséges lesz, hogy Osvát művét előbb-utóbb azoknak is kezébe adjuk, kik e gyönyörű kétszáz példány közül egyiket sem tudják megszerezni. Osvát műve nem maradhat csupán kegyeleti tárgy: az irodalom eleven táplálékává kell válnia.“

1928. december 1-én utolsó írása: Válasza Babits Mihálynak: „Az írástudók árulása“ (Nyugat).

*

— De miért nem ír? Éves, évtizedes közők vannak! Miért nem ír?

Valóban, ha kérdéssel rányitják a szemem, észreveszem: ritkán ír, évekre elakad, volt tizennégy olyan év, hogy cikk alatt egy alkalmi nyilatkozatát leszámítva, nem láttam a nevét. De magamtól — sohasem kérdeztem volna. *Mert percnyi megszakítást sem éreztem soha a műveleteiben.* S hiszem is, hogy az első kérdezők nem az őszintén kíváncsiak közül kerültek. Az igazak csak megválaszolták a kíváncsiság nélkül feltett kérdéseket s e válaszok („nem akart elvenni teret az írók elől“; „úgy szeretett volna írni, ahogy nem tudott, mert úgy nem is lehet“; „fontosabbnak ítélte az írók előzetes eligazítását, mint az utólagos bírálattal könyveik felett“) bizony nem egészen meggyőzően ható válaszok.

Valóban, mindenféleképpen lehet gondolni (ha már ráadja az ember a fejét) az osváti nemírás körül. Csak azt nem, hogy a tollát félretette. Hiszen, ami élő szavának is végső nyomatékát adta: *tollának en garde élessége* volt. Melyik partnerre maradt hatástalan írófölénye is akár legíratlanabb éveiben? Ki maradt éhen naponta terített író-lakomáján? Kit *lepett meg* 1919-ben színház-cikkeivel?

Miért nem írt? Némely szócsoporthoz hiába tesznek kérdőjelet. Mert egyszerűen nem kérdés.

*

Nem kérdés különösen: az aforizmák könyvének megjelenése után. Mert ezekről ilyen ítélet hangzott el: „Kegyeletlenség volna túlozni nekünk, akik az ő kritikai szigorában növekedtünk. Ennek tudatában állítom, hogy ha a franciák évszázadok óta Montaigne pár mondatából élnek s szüntelen visszatérnek hozzá, nekünk is vissza kell majd

térnünk a gondolkodásnak ezekhez az ékszertartóihoz, az önismeret és önbírálat e remekeihez“. Ezt az ítéletet Kosztolányi Dezső írta alá.

*

Más, nagyobb kérdések merednek elénk. S nem lehet felelni rá, míg el nem jön az író, ki életének, irásának, tanításának minden földi nyomát és minden égi sugarát egységbe fogja össze.

Osvát Kálmán

A SZEGÉNYEK DRÁMÁJA

— Hannele hattyúdala —

Hannele a magyar színpadon meghalt* és én nem tudom többé feltámasztani. De ellenállhatatlan vágyat érezek magamban, hogy emlékbeszédet mondjak felette: mielőtt besoroznák abba a nagy antológiájába a világszellemnek, amelyet „klasszikusok“ névvel dícsér az értő s amely a nagy tömegnek csak egy pantheon.

Nem könnyvdráma ez az álomjáték és nem is a derék és becsületes, a jómódú és okos bourgeois színházi mulattatására készült. Az a tragikuma ennek a remeknek, hogy azok részére íródott: akik nem járnak, mert nem járhatnak színházba. A szegényeknek, az ügyefogyottaknak készült; népies színházakban ingyen kellene előadni: mert ez a leg-szebb keresztény mese! A templomok népének való misztérium, a vallás apothéozisa, az élet siráma, melynek keserű panasza az Úrnak dicséretébe olvad.

És ha azoknak adják elő, akikben ez a minden ízében reális munka, a szenvedésnek ez a históriája és képekbe festett pszichológiája részvétet kellene hogy keltsen: akkor szánalmat arat a morálja, feledést esztétikai tökélye — és Hauptmann Hannele-ja megbukik.

* Hauptmann álomjátékát a Magyar Színház 1897 november 13-án mutatta be. Bár a darabnak nagy sajtósikere volt, az előadásnak pedig egy kivételes szenzációja is (Somló Emma nagysikerű bemutatkozása a drámaszínpadon) — Hannele mégis mindössze ötször kerülhetett színpadra. A Magyar Színház hiába próbálta meg, hogy a csak félestét betöltő darab előadását mindig má-más derűsebb egyfelvonásossal kösse össze, — Budapest hideg maradt. O. E. cikke harminc nappal a première után jelent meg.

Hauptmann Hannele-je! Egy erkölcsös darab, a vallásos költészetnek glóriás fényével, amelyben a valóság egy hajszálnyira nem görbül meg soha.

A kis Hannele elgyötört lelke itt a főalak, hogy ő csak szenved és az élete cselekvés híján csak mások rosszaságának tűrésében áll, az tiszta igazság és legfeljebb a dráma törvényein változtat.

Fiatal pórleány, ki nevelőatyja kínzásai elől a vízbe menekül, hogy a régholt édesanyjához jusson; emberek kifogják s koldusok piszkos fekvőhelyén pihegve álmodja át az élet utolsó óráit. Lázálmot lát: a vízióban a legdrasztikusabb valót keveri a legköltőibb fátyolképekkel. Átéli benne minden szenvedését az ő nyomorult kis féreg-egzisztenciájának, hogy a legnagyobb szenvedésekben megtisztulva, a saját glóriás ideáljaihoz emelkedhessék; látja benne, mint következik a szomorú élet után — a dicső halál. A Megváltó gondolatához tapad a lelke minden reménye; a Megváltója köntösébe fogódzva száll a szenvedéseket jutalmazónak trónjához. Angyal lesz, mert mártír volt. A lázálom legszárnyalóbb extázisa után — igénytelenül elhúny az Úr Jézus Krisztusban.

Az élet legszebb jeleneteinek egyike ez: a disharmonia mint olvad át a harmoniába; ami másutt sejtelem, itt kép; a bölcselő legszebb gondolata itt dráma, melyhez éppen annyit ad az élet megfigyelése, mint a költő intuíciója.

A választott elmék majd könyvben fogják olvasni Hannele-t. Őnekik nem kell az illúzió, elég a valóság és ez a darab éppen annyira valóság, mint amennyire költemény; a vízió a felmagasztosult együgyű léleknek éppen oly igaz látománysora, amily igaz jegyei a szenvedésnek testének kék foltjai. És az elegáns lelekben a költészet varázsán kívül egy jelentős nagy gondolat, hogy majd e remek: hogy a vallás él a jótett jogán.

A modern színházipublikumnak pedig az életnek egy borzasztó darabját mutatja Hannele: ez kellemetlen és a vízió csak vízió, szép de unalmas ennek a publikumnak, amely nem tudja a realitásnak ezeket a finomságait követni — és józan, túlságosan józan, de korlátolt ítéletével csak

a szegény leánya bekövetkezett halálát konstatálja, mint a sietve dolgozó orvos.

Oh! szegényeknek és ügyefogyottaknak való ez a dramatizált haldoklási jelenet, akik nem szenvedik úgy át az előjátékát, akik nem értik meg az egésznek az összefüggését és a költő fájdalmas művészetét: csak a képeket látják és a harmóniát érzik. Nekik reveláció volna ez az álom, vigasztalás, egy jézusi tett ez a darab.

A tanulság, amit a misztérium nyújt: hogy aki a legtöbbet szenved, azé a legmagasabb ideál, őbennük csak renaissance-sza volna az átértzett hitnek: hogy az övék a mennyek országa.

Ismétlem, a legszebb keresztény mese ez, amelyet a maga drámai formájában ingyen kellene előadni a népnek. A színházat úgyszólván templomnak nevezték egyidőben.

Nemcsak a halállal, a meghalással is expiál a szerző; szinte szatírája ez a bájos álom a plebejus halálfélelemnek. „Ti szenvedő ügyefogyottak, örüljete, mert meg fogtok halni — és Isten erős hitében haltok meg!” Így gondolkodik a szomorú gondolkodó, a nemes költő pedig így: „Óh, halál! te semmi: te vagy a legnagyobb gazdagság, a szenvedésnélkülvalóság gazdagsága.” Ezzel a szelíd impresszióval hagyjuk oda a színházat.

S Hauptmann a költő nem tudná a földről, az érzések világából elbocsátani a szegény Hannelet, ha legalább annyi nem jutna részül a legtisztább szerelemből, amit az álom legszendébb, legszubtilisabb ábrándja nyújt. Szép ez!

A millió borzasztóságát, a férges népet a legdrasztikusabb erővel festi; nem is festi, csak rajzolja, de a koldustanya vázlata él, s mint valami eleven csontváz mered a nézőre s csörgeti csontjait.

Hauptmann Hannele-ja klasszikus könyv, gyakran fogják élvezni az intelligensek, mint írott drámát addig is, amíg egy más, talán nem is soká késő társadalom előtt felgördül újra a függöny, a színpad függönye a bájos álomkép előtt. Ez Hannele sorsa.

Úgy mondják, Hannele a szimbolista irány terméke. A halált is, a lelkiismeretfurdalást, a másvilágot is szim-

bolizálja. De hiszen ezek a szimbolumok nem a Hauptmann tendenciózus alkotásai. Ez mind naiv vallási fölfogás, amely él a népben s hogy Hannele lázálmában megjelen, az merő naturalizmus. És hogy a szerző ilyen konzekvensül viszi keresztül, abban az igazságratörekvés mellett a költészetet is illeti az elismerés. Színre alkalmazásuk rendkívül hatásos.

A valóságnak lelke van: a szimbolisták úgy vélik, hogy az egyes jelenségek ennek a léleknek egyes motívumait tesztetik. Viszont a metafizika, a hit motívumaihoz alakot gyúrnak, testet formálnak. S ha ezt az álomban látjuk, jól esik; a nagy közös szomorúság az emberi életnek reális művészi kezelésében teszi nekünk oly kedvessé a mesét. Az álom szép és kellemes, ha álom, de bánt bennünket, hogy ha hit. Ebbe már a gondolat konzekvens természete belejátszik. Mi pedig hitetlenek vagyunk. Ez a *raison* pusztá szünet, ahol állunk: de jólesik néha elméláznunk a végtelen távlat, ismeretlen tájak ködében: a csodák országába, a hitt ideálok egébe von a honvágy. Az ősz emberiség visszagondolja a saját gyermekkorát. Mese kell nekünk, mese, mert különben elkövetkezik a pesszimizmus halál logikája, és vége volna az élet esztétikának.

Hannele üres életét kiengeszteli a halálos álom harmóniája; itt és másutt, természetben és művészetben, a szemléletünkben élő minden tünetben egy az ok: a harmóniára törekvés. Ez magyaráz mindent.

O. E.

Esti Ujság, 1897 december 13.

HALBE

— Az *Ifjúság* bemutatója alkalmából —

Elofvastam a Halbe Miksa négy kis körvívét. Drámák, az élet mindennapi történetei, semmi pathetikus bennük, semmi groteszk vagy szenzációs. A drámák eleven élete fogva tart, a színen folyik, készül, csinálódik az élet — de mögötte mintha finom kéz szubtilis melódiákat verne ki a zongorán. A költő ad az élethez muzsikát, a tények erő-

teljes akkordjait finom hozzásimuló hangokkal kíséri. Valami melodramatikus vonás van mindegyik könyvében; s ez az éppen, ami az életet értékessé teszi, az a megérthetetlen, megnyugtató zene, a harmónia.

A négy kis könyv mondja a meséjét: Én Szabad Szerelem vagyok; és előjön Winter, az író, aki megunta a régi világot — és újat akar magának teremteni. Szerelmes és mégsem köti le magát az ő Lujzájának, akit belenevel az ő eszméibe — és aki mindenbe beleegyezik, mert szereti Wintert. Winter a hangulatok hőse, aki terveiből hegyeket épít, a saját érzéseiből világot komponál, amelybe bele akarja illeszteni minden ismerősét. Lágylelkű, önző, — aki feláldozná szeszélyének a nagy világot — mely azonban halad a maga útján; mikor látja a tehetetlenségét, az „élet-özönből“ átsap az elégedetlenségbe; félig-meddig proletár s a többi pályatévészett, új élet után vágyó, a régibe beleunt társaival énekli az elégedetlenek kórusát. Szerelemre ébreszt egy finomlelkű, de erős energikus leányt és azután a barátságát ajánlja föl neki; az elutasítja; Winter szerencsétlen; csupa öntudatosság, de nem érti meg vagy nem akarja, a másik lelkének jogait. Szertelen egyéniség, — s a millióje éppen ilyen, félbemaradt egzisztenciák, szeszélyes követelményekkel az élet iránt — *Sturm und Drang* hősök, a saját betegségük imádói. A társadalom visszautasítja a Winter szabad szerelmét — és ő makacs lesz — csak azért sem teszi feleségévé Lujzát; inkább elmegy Amerikába, az ábrándozók Eldorádójába.

Odamentek a mult század végén, a nagy társadalmi forrongásban elsatnyult hősei Klinger *Sturm und Drang*-jának is. Odavágnak az Ibsen *Stützen der Gesellschaft*-jának álmodozói; odamennek a Lemaitre *Királyok*-jának gyöngye akaratú hercegei és még sokan mások, mintha a régi világ süllyedő hajójáról szöknének, menekülnek a mult elől, a hazugságok elől, a törvény elől — a saját álmoképeik után, támaszték nélkül, eldobva a *raison* sétatálcáját, amelyikkel annyiszor halásztak a zavarosban — amelyikkel annyiszor küzdtek ők maguk is — a mások előítéletei ellen. El, El.

Ezt a nagy bomlást, ezt a lelki zavart, ezt a romlott miliót — állítja elénk Halbe úgy amint van, nem változtatva egy hajszált — és nem sejtetve a kibontakozásnak homályban úszó útját. Az ő főalakja Amerikába megy, optimista hittel, várva a felszabadulást; de ez az optimizmus nem a Halbe felfogása, ő az embert állítja elénk, aki remél. Onnan van, hogy a tendencia, mintha ez a dráma a „szabad szerelem“ plaidoyer-je volna — csak ráfogott valami, vagy egészen elmosódik. Nem úgy mint Ibsennél, aki magánéletben a társadalom rajzát, az egyén törekvésében — egyetemes problémákat ad föl önmagának, hogy aztán erős szóval dörögje el a maga véleményét. Halbe inkább pszichológ. Mint verődnek vissza a magánéletben a közélet hullámai; komplex okok micsoda hullámlzásba ringatják a modern ember lelkét; mit és miért tesz; az elhatározásait miképpen befolyásolja a napsugár, vagy a havasi táj melankoliája; egy szó vagy egy emlék. Ilyen az ember és ilyen az élet!

Itt a másik könyve: *Meseck asszony*. Hetvenéves asszony — és elvéteti magát a kasznárjával. Ő öreg már a szerelemre, de intelligenciájában van elég frissesség a féltékenységre. Leláncolja azt az embert, mintha a régi elmúlt kornak egy darabja lenne, mintha a „mult“ lenne, amelyik leköti magának a „jelent“, van benne valami kísérteties, amitől mindenki fél. A fiatalember lassan beletörődik a sorsába, csak néha lázad benne föl a vér. Az ezüst-mennyegzőjükön hirtelen átfutja a multját, eszébe jut, hogy az asszony egyszer megjövendölte, hogy túléli őt; dühösen tör rá, meg akarja ütni, de nem sikerül, aztán elrohan és felakasztja magát. Az öregasszony pedig elsiratja.

Soha vonzóbban visszataszítóbb történetet nem írtak meg. Soha ilyen groteszk alakba ennyi életet nem öntött költő. És nem ismerek költői alakot, amelynek ilyen tökéletesen láthatnám a lelkét, mint ennek a sejtelmes, az élet és a halál küszöbén évtizedekig álló vénasszonynak csodás belső világát. Egyszerű elbeszélés, csupa természet — valami csodás szubjektív varázssal megírva.

A *Jugend* a harmadik chef-d'oeuvre. Kivételesen

együvé került alakok kivételes drámája. Pap-háznál nevelkedett árvalányt, kinek ismeretlen volt az apja, unokaöccsével elbuktat. Mind a kettő csupa naivság, a férfi sem rossz és a leány jó. A férfi csupa tűz, láng-temperamentum — és a leány a lángba rohan. Az anyja sorsa jött-e kísérteni, avagy a káplánocska rimánkodása és szuggesztív vallásossága, amely kolostorba akarja küldeni, hogy anyja vétkeiért vezekeljen, talál itt az élet ostromló vágyának kétségbeesett szavára, mely inkább vesztébe küldi — ki tudja?

A szerelem magnetikus ereje — ismeretlen tünemények kábító buja flórája — mindez hat rá és elbukik. Nincs menekvés és ekkor jó fivére, a hülye Amandus s kicsinyes okból le akarja löni a csábítót, de nővérét találja a lövés — és a szegény Annuska holdogan hal meg a kedvese karjaiban. A hülye Amandus, a buta sors így intézi el a megoldatlan drámát; csupa véletlenség, ahogy vétkezik, s csupa véletlenség, ahogy bűnhődik a szegény leány — s az egész olyan harmonikus.

Kis történet ez — de van benne szerepe egy alaknak, amelyik klasszikus. Hoppe plébános egy klasszikus kivétel, egy pap, amilyenek Voltaire álmodta a jó papot, csupa emberismeret, csupa tolerancia, merő intelligencia és mindig bocsánatot hirdető szív. S mellette a kis káplán, aki csak a könyveket ismeri, az absztrakt világot és a rideg valást, aki kijön a könyvek világából, az életbe és nem lát, a szeme nem tudja megszokni az élet szürke tónusát, nem érti az embert; jót akar és rosszat tesz; türelmetlen, nyakas és szembeszáll Hoppével.

Van ebben a drámában két jelenet, amelyik felejtetetlen műremek. Az egyik, mikor Hoppe az ifjúságáról beszél az unokaöccsével, míg az a dalra hallgat, amit Annuska a másik szobában énekel. Azután bejön a fanatikus kis káplán, aki csakhogy megmentse a lányt, lázas kedvvel elkezd vele táncolni, — míg az öreg Hoppe a zenét szolgáltatja; ez a nagy felfordulása a lelkeknek, ez az édes világmegvető tragikus és mégis vidám kedv készíti elő a bukást. Aztán a másik, amikor Hoppe vallatja a fiút és elmondja, hogy ő is csaknem így járt egy leánnyal, de ő

nemesebb volt és szenvedélyének nem áldozott föl egy tiszta ártatlan leányt — és hogy észretérítse öccsét, megvallja, hogy ez a leány az ő anyja volt — ez mesteri; a rút határán imbolyog — és szép marad.

Csupa jóízűség ez a költő, csupa esztétikai ökonómia. A jelenetezésben nincsen párja; csupa egyszerűség, nem a történet kedvéért csinálódnak a jelenetek, hanem a jelenetek fejlesztik a történetet. Változatos, nem külső eseményekben, de finom lelki árnyalatokban.

A legújabb darabja, a negyedik kis könyv, a *Mutter Erde*. A modern élet elragad egy férfit az anyaföldről, az ideáljától — és hozzáköti egy fölényes kékharisnyához. Mikor tíz év múlva visszatér: visszahódítja az anyaföld és visszaszerzi a régi ideál; de későn, ő is, az asszony is más életviszonyokhoz vannak láncolva. A férfi dacolni akar a világgal, az asszony lemond — nem a boldogságról — csak az életről. Az ő boldogságuk a halál. Együtt mennek a halálba; sötét éjjel, lóháton, galoppban. Olyan meghatóan igaz ez; csupa valóság — de, ha eltűnnek az alakok, ha betelt végzetük — és letesszük a könyvet, vagy kijövünk a színházból — még mindig visszhangzik bennünk a lélek halk zenéje — amellyel a költő kísérte az életet.

Halbe költészete a legkövetkezetesebb realizmus; nem olyan markáns egyéniség ő, mint Hauptmann, de sokkal bájosabb, talán finomabb, éppen olyan mélységes, de mindenkinél inkább poéta ma, mert csupa harmónia.

Osvát Ernő

Esti Ujság, 1897 december 28.

KISS JÓZSEF

— *Költeményeinek díszkiadása alkalmából* —

A „Csengővizek”-től a néma „Sphynx”-ig vezet az út. A vágyak hőse — a megnyugvás melankolikus bölcsességéhez ér. Közben fekszik a pálya, a harcok kora, a küzdelem az „ár ellen”. Nincs senki vele, csak Istene, kinek „Ünnep-

napjait" szenteli. Csupa poézis az imádsága és csupa áhitat minden költeménye.

Legyünk mi is egy szerény hang a karban, mely az ő dicséretét énekli. Itt él még köztünk a költő, de műve immáron az irodalomtörténet távlatába illeszthető. Még tollat tart a kéz, mely szavakba rótta lelke dalát, de a dal már az örökkévalóságé.

Hallgasson el a nyegle kritika, mely képe egyes érdeségeit gáncsolja s nem látja, nem érti a képet. Epigonok az ő kicsinyes mértékükkel mérik a nagyot. Kiss Józsefet a saját epigonjai tanítják, hogyan kell verset írni, magyarul beszélni. Rímkovácsok ítélkeznek fölötte, kinek a lelke dal.

Fölösleges a magyar olvasónak az ő költészetéről beszélni; megtanulta s nem felejtí többé el. Mert mindenekfelett magyar; az születésénél, de talán az sorsánál fogva is, melyben népünk történeti szenvedései és fájának örökletesen megújuló kínjai egymásba fonódnak. Amannak büszke kitörései, emennek csendes bánata egyazon költői formába ömlenek, egyazon lant változataiban rezegnek tovább.

Bánatos a lírája, de szelíd bánat ez, mert lágy keleties képekbe ömlik és ha szenvedélye magasba nem hág is, lelki-áryalatokban mégis gazdag.

Lapunk iránya szempontjából, de meg általános érdekessége kedvéért is megemlítjük itt, hogy az „Ünnepnapok” *Sion* című költeménye, mely különben csak műfordítás, nemcsak hogy magyar motívumokkal van átszőve, de lehetetlen, hogy Petőfi *Szülőföldem* című remekének emlékét ne keltse a lélekben ritmusa és hangulata megegyező lejtésével.

Tagadhatatlan, hogy mint lírikus a legkitünőbb, mert itt korlátlan szabadon adhatja egyéniségét, melynek legkomorabb megnyilatkozásain is ott dereng a keleti nap fénye és a hagyományos zsidó érzés melege.

A multból egy hang képes helyreállítani elkeseredett lelke egyensúlyát; anyjára gondol és emlékéből új életet szív magába.

Nem ír kötetet anyjáról: csak két kicsike verset (Egy

sir, Madonna), de elég volna ez a két remek, hogy klasszikus költővé tegye.

Balladáit, melyek Arany Jánoséi mellett említhetők, részben a zsidó, részben a magyar életből, többnyire a kettő összefonódásából veszi.

Nagyon jellemzőnek tartjuk, hogy némely balladáiban a tragikus kifejlődés zsidó legény és keresztény leány szerelméből indul ki. A tradícióktól eltántorító szépség a bukás csírája. Nagyon sok megfigyelést közölhetnénk még róla, és mindég újakra bukkanhat a megfigyelő. Nagy műveltségéről, mely új és finomabb ízlést hozott irodalmunkba: finomságáról, alkotásairól, arányosságáról szólhatnánk. Megemlíthetnők, hogy bár a bölcselmi lírát nem műveli, magas eszmék egyszerű szóval, ötletszerűen elmondva egy költeményéből sem hiányoznak. Nem száll metafizikai fellegekbe, de bölcselkedés helyett bizonyos epigrammatikus rövidségű és mégis kellemesen ható bölcs mondásokkal elégít ki minket és önmagát. (Keletiek.)

Nem keresi az Istent, mert nem vesztette el sohasem. Hozzáfordult a küzdés idején és reá gondol az elismerés, a munka jutalma, dicsősége napjaiban.

A dicsőséget kereste a szegény ifjú királyfi, mellőzés kísérté útján a férfiút s csak az alkonyuló nap, mely mintha visszatérne a mulasztást pótolni, hinti behavazott feje fölé a dicsőség sugarait. A magyarok Istene és a zsidók Istene egy. Az áldja meg s tartsa meg őt.

Osvát Ernő

A Jövő, 1898 január 7.

MÓRA ISTVÁN: ATYÁMFIAI

— *Elbeszélések* —

Móra István költészete kevés, egyszerű elemből van összetéve; erőteljesen, szélesen jellemzett, nem szubtilis egyéniség; pár vonással megrajzolható. Mindenekelőtt komoly író — és ez jellemzi; a komolyság minden során ott

ülő tendencia; alaptónusa az írásainak, mely erősen kiérzik és mélyíti azokat. Általában tendenciózus, lírikus jellem; még nem teljesen kifejlett, de már, sajnos, megállapodott. Legalább ez a kötet azt mutatja. Húsz elbeszélést foglal össze s egyazon fejlődési fok vonalán áll mindegyik; ugyanazok az erények, ugyanazok a hibák. Miért, hogy nálunk nem fejlődhetnek teljesen ki még az ilyen erős tehetségek sem? Gyorsan válnak ki, hirtelen állnak meg; ami sajáttság volt bennük — az üdeségét veszve modorrá lesz. Ez a húsz elbeszélés megannyi kísérlet a magyar népjellem rajzához; a népelethől vett jelenetek — a népelet színeivel festve.

A kötet java genre-kép. Ezen a téren már klasszikus példáink vannak: Kuthi, Mikszáth, legújabban Tömörkény. De Móra István élesen meg tudja magát különböztetni tőlük. Jól ismeri az alakjait és szereti őket, talán néha a művészi eredmények rovására, de a történeteit — amennyiben történetek — konstruálja. Onnan van, hogy az alakjai kissé elmosódók, kissé általánosak. Nem nagy realista — bár az akar lenni. Talán hű külső képet ad, de a karakterének a belső struktúrája a fő; ennek is csak egyes vonalait hangsúlyozza. Röviden szólva, nem a népelet és annak alakjai, de a népjellem és annak nyilvánulásai fontosak előtte. Lassan-lassan eltér a genre-től. A kompozíciói gyengék, olyasformák, mintha egy-egy újonnan keletkező műfaj első kísérletei volnának. Nem tudom, de talán mondta már valaki, hogy prózai balladák benyomását keltik, de nem ez a fontos, ez csak hasonlatosságon alapuló külső meghatározás. Az érdekes benne a tartalmi felépítésnek az a módja, ahogyan idyllt, csendéletet rajzol — és egyszerre (néha átmenet nélkül) megelevenedő, emóciókkal, elementáris ütközésekkel teli, drámai életet fejleszt ki. Tolsztojnál olvastam ilyet a Háború és Békében. Ime példa: A párba.

Ez a kötet első elbeszélése. Alvó, unatkozó délután; az öreg juhász, meg a környezete csendesesen, szótlanul, immel-ámmal csinálnak valamit; szél se fúj, érzés se ébred, egyszer csak lódobogás hallik; jön a szomszéd tanyáról egy fiatal juhász; kerüli-kerülgeti az öreget, amíg csak kivallja s számonkéri, hogyan jutott az erdőben egy fa alá a vén

juhász tüziszerszámja, meg az ő felesége keszkenője. Lecsap rá; az öreg visszavág s az már többé nem éled fel. Embert ölt, — de józan lelke megtalálja egyensúlyát — megy maga a törvényes következmények elébe. Búcsúzik; van benne valami szomorú egyhangúság, ahogy újra beáll a dolgok rendes rendje; véres alkonyra csendes este száll. Minden elbeszélésben van egy-egy részlet — amelyik értékes. Ez a történetének a megoldása. Ezek a történetek egyszerűek, jelentéktelenek lennének — enélkül a mesteri megoldás nélkül. Mindig meglep velük és mégis mindig természetes. Olyan, mint a magyar paraszt eszejárása. Természetesen a legerősebben szembeszökő ez a genre-történeteknél, ezeknél a rokonszenves különösségeknél, minő a Suba, Szürcenkezés, A csikó. A kötet legpompásabb darabja a Szürcenkezés; genre, de többet mond, mint egy genre. Szerelmi pikáns kalandnak indul, de mély jellemrajzzá fejlődik ki. *A csikó* is inkább jellemrajz, a legbájosabbak közül való.

Móra főereje a jellemzés; jellemez minden sorával, minden szavával; elmondja, amit látott, érzéseivel kíséri a történet menetét, azután beszéltetni kezdi az alakjait. Ezek a párbeszédek — kis chef d'oeuvrek. Úgy sejtjük, Móra István alkotásait színpadon fogjuk még látni. Mikor valamit erőteljesen akar kifejezni, akkor dramatizál. Az elbeszéléseiben nincsen oekonomia; ki-kitér, mereng, néha szaval is (Apa IX.), szélesen adja elő a megfigyeléseit, mintha biztos volna benne, hogy minden olvasóját érdeklik ezek a parányi részletek — s így bizony lassan halad előre. Móra István egyike legjobb versíróinknak; bizony a prózájában is néha vers-témát variál (Pásztortűznél). Rendkívül szubjektív íróegyéniség; egyre lírizál. Nem tudom, hogy ez a valószínűség kedvéért történik, vagy egy önmagát nem mérsékelő temperamentum huzogása — csak azt tudom, hogy önmagának, a prózájának árt vele. Ellaposítja némely dolgát. (Síró seb befejezése.) Túlságosan hangsúlyozza a saját szubjektivitását, tartalomban, arktitekturában, stílusban, nyelvén. A túlzások elégtelenítik. Bizonyos például, hogy az alakjai nem beszélnek olyan sok idegen kifejezéssel, mint ő. Pedig fordulatos, szép nyelv ez az övé.

A magyar stílkészletet ismeri, de nem tudja egyszerűséggel kezelni. Megesik vele, hogy mondat kedvéért átalakítja a gondolatát. Vonakodik az irodalmi nyelvet használni. Mindezzel nagy közvetlenségre törekszik — és csak vesztit közvetlenségéből. Nem lehet szenvelgő formákban természetesen látszani. Innen van, hogy jó megfigyeléseit — gyakran rosszul mondja el. Hogy stíljét, melyet néhol olyan szabatosnak és kifejezőnek látunk, máskor pongyolává teszi. És mindezt csak a fokozott jellemzés kedvéért, mert ez nála a legfontosabb. Az erős jellemzők éppen a legegyszerűbb eszközökkel élnek; itt van mindjárt irodalmunkban a legnagyobb jellemző erő: Mikszáth Kálmán, ő beszél, amikor ír. Ezt meg kell tanulni. Bocsnát, de úgy gondolom, hogy Móra Istvánnak többet kellene olvasni, akkor megtanulná, hogy saját stíljének nem kell összeolvadnia tárgya stíljével, csak ki kell emelnie azt. Minden elbeszélésében van egy felesleges alak: az író; nagyon igényes, sokat érzeleg és lefoglalja a figyelmünket. Sőt tanít bennünket. És itt van ebben a szóban egyik fővonása. Ő tanít, ő moralizál; nem rejtve, nem titkon mosolyogva, de hangosan, bántóan, néha ízléstelenül (Apa). Móra István nagytehetségű ember — nagy hibákkal. A tehetsége fejlődni fog; ezek vissza fognak fejlődni, legalább úgy reméljük. Az ő egyénisége csak erőben fog nyerni, ha nem lesz ilyen expanzív; mélységben fog nyerni — ha stílje — az irodalmi stíl magasabb színvonalára száll.

Egyetlen elbeszélés van a kötetben, amelynek nem árt ez a szubjektív hangsúly: Dajkám. Itt a mese szálai elszakíthatatlanul nyúlnak vissza az ő életébe. És itt csak elbeszél, nem tanít, mint pl. a *Harmat-fiúkban*. A modern olvasó leszűri a maga impreszióiból a tanulságot, felesleges őt leckéztetni; meg egy kicsit ízléstelen is. Említsük meg a kötet egyik legszebb darabját: *Janó-t*; ebben van morális erő. Nagy kár az is, hogy Móra nem törekszik szabatosságra; szeret körülírni, mintha örülne a maga jelzőinek.

A modern írás minden egyéni volta mellett szabatosságra törekszik. Mint pszichológus — mélyre lát Móra és pom-

pásan rajzol érzéseket. Remek mintája: „Bukott ember“, „Két legény“. A humora kissé vékony; inkább a történeteiből pattan ki. („Dohányos“, „Csordajáráson“) „Szabadulás után“-nak szép a befejezése; rövid, sokatmondó, kevés szóval. A lélektani rajz egyedül a vén gazemberben hiányos. Hiba az is, hogy igen sokat akar mondani egy-egy rajzában; a kompozíció sínyli meg; néha előbb másfelé vezet, mint ahova később érni akar. (Suba, Csendélet.) — Mindezek, amiket elmondtunk, őszinte és leszűrődött impressziók; de a legerősebb közöttük az, hogy Móra István kiváló tehetség.

Osvát Ernő

Magyar Kritika I. évf., 19. sz. — 1898 július 1.

LES GRANDS POETES HONGROIS

Arany—Petőfi. Traductions en vers par T. E. Gauthier.

A műfordításnak nincsen elmélete — csak története van. E történetet a poétika jegyzi, de a kultúr-okok irányítják és lelki hajlamok magyarázzák. Diadalt, vagy bukást jelent-e benne az előttünk fekvő kísérlet? Ám lássuk! Lásuk, de ne nézzük egyoldalúan. A kritika szempontjai nagyon özszerűek. Mindennek kell befolyásolnia — hogy tárgyilagos lehessen. Minden alatt természetesen itt csak eszmei álláspontok érthetők. Kulturális tendenciák is vezérelnek, a költeményt is bíráljuk és az egyéniség iránt is érdeklődünk. Úgy mellékesen újból lelkesedünk a mi nagyjaink nemes költészetén.

A nagy nemzeti költők átültetésének első kísérletei rendszeren pro domo indulnak. A hazai lelkesedés utat tör a nagy világba. Később már idegen kezek nyúlnak be értük. A költők veszítenek és az irodalmak nyernek rajta. A fordítót két nyelv szelleme köti, egyénisége idegen költő egyéniségével küzd — és a háttérben mindig megjelen; néha kiemeli, néha elnyomja azt.

De művészi fordítást csak is költő nyújthat. Hogy lehet szabad — aki rab és költő, aki nem saját útján jár? Kell, hogy kongeniális, testvérlélek legyen; hogy más legyen — és mégis önmaga. Technikai nehézségek nem állhatnak előtte. Nem szavakat fordít, nem is külső architekturát — hanem újraterezt. Csak a belső kompozíció és a kész mű költői hatása maradjon a régi.

De vajmi nehéz ez is. Elvégre mindegy, hogy tagadjuk, vagy nem: a költő lelkének jobb fele él azokban a honi szavakban, népi kifejezésekben, ritmusban, stílusban, hangjának nemzeti reminiscenciákat árasztó férfibájában. Szóval, míg egyik vederből — a másikba öntjük — elömlik jobb fele.

Más különbség is van. Drámai művek könnyebben hozzáférhetők; az akció valahogyan egyetemesebb jellemű, a lokáltónus ritkán fontos és a költő a háttérben áll. De ismét előlép az epikában; még jó, hogy mesél. Lírai műveket azonban tökéletesen fordítani nem lehet. Kivéve az elvont költőknél a hölcselkedőket — de nem Petőfit.

Mindezekben, természetesen, árnyalatok vannak; bizonyos azonban az, hogy legkönnyebb a klasszikus irány képviselőit — legnehezebb a népies nemzeti költészet híveit fordítani. Shakespearet könnyebb, mint Arany Jánost, emezt mint Petőfit.

Óh, nemcsak a francia ruhával felcserélt subát bánjuk, de a népi képzetek lefordíthatatlan ősrétegeit, a népi jellem közvetlen, intim vonásait — amik az idegen másolta képről hiányoznak.

Világos azonban, hogy mindez sohasem lehet másképp. Talán ez is jel: a kulturák közeledhetnek egymáshoz, — de nem abszorbeálhatják egymást. A nemzeti költészet — nemzeti erő. A kozmopolita költészet nagyon is elvont. És a nagy genius, aki az Alföld rónáján játszotta gyermekjátékait, ezer évnek múltán is így énekelte: „Mit nekem te, zordon Kárpátoknak fenyvesekkel vadregényes tája“. Mert a föld a nemzet — és az ég, ahol az ily meteorok születnek.

Gauthier úr nagy feladatot tűzött maga elé; de volt

ereje hozzá. Sokan és gyakran fogtak már hozzá, hogy két legnagyobb költőnket idegen nyelven szólaltassák meg. Petőfit ismeri az egész világ — de jól csak mi ismerjük, magyarok. Két korán elhunyt jelesünk: Rónay István német és Dessewffy Sándor gróf francia fordításai még a legtökéletesebbek. Sajnos, kis számúak. „Szeptember végén“ Dessewffytól eredő francia fordítása klasszikus. Aranyunk színmagyar költészete javarészt ismeretlen a külföld előtt, — a fordítási törekvések balsikerre vezettek. Kivételekről itt nem beszélek.

Polignac kezében elszáradtak a magyar virágok, mire bokrétába kötötte. Mi is bánjuk — a franciák is. Éppen, mint ahogy mi is örülünk, meg a franciák is a Gauthier sikerének.

Ha meggondoljuk, hogy prózából fordított — bámulunk kell benne a költőt. Pompás versekben lefordította Arany Toldiját. Az első és a kilencedik énekét úgy, hogy jobban nem lehet. De az egész mű keveset veszített az eredeti alkotás nagy költői arányaiból. Természetesen a nyelvnek és a népi stílnak dekoratív elemei nagyrészt elvesztek. Bizonyv apró-cseprő tévedések, félreértések is kellemetlenkednek. Idéznénk egyet, de egész sereg kél nyomába. Mert az egész könyvön végigvonulnak. A hasonlatok is gyengülnek, a figurák is kevesebbet mutatnak. (különösen a II. és VIII. ének) a nyelv is veszít büszke erejéből, ősszínéből (különösen IV. és V. ének, egyébiránt véges-végig). De rajt' ül a fordításon is a felfogás naívsága, az elbeszélés végtelenül nyugodt felszíne s lágyan ringatóznak benne a virágok. Ugyanazt a Toldit látjuk, „kinek lépteitől messze reng a parlag“. Ugyanaz a megindultság, a mélabú, a fellendülés. Éppoly színesek a szélesen rajzolt epizódok, ha a megvadult állatok rontanak Toldira, avagy ha ő hajol szelíden a gyászos özvegy felé. A drámai jelenetek pompásan sikerültek; a leírások egymásbaömlő képei kevésbé jellemzők: csak az értelem marad meg — az üdeségük elveszett. Általában a színek egy-egy árnyalattal halványabbak. Ennyit általában. De külön kiemeljük az első ének 6. szakaszát: ennek a fordítása mesteri. Nem írjuk ide — min-

denki olvassa el. A fordítás mindenütt hű, a verselés mindenütt szabad és könnyed.

Nem mondhatunk ennyi jót a Petőfi-fordításokról. Óriási fáradsággal és buzgalommal lefordítja szerző János vitézt, de ereje itt cserben hagyja. Bizony kényszerzubbony a mi vitézünkön a francia köntös. Nyelvének mesemotivumai eredetiségüket veszítve — hatástalanok. A kalandok nem éppen rosszul festenek és a francia olvasó bizonyára örülni fog a mesének, ha nem is olyan mesés, mint a magyarban. Néhol széles, franciás jókedv cseréli a magyar humort. Őszintén beszélve, nem olyan értékes ez, mint a Toldi; utóbbinak alig várjuk a folytatását, a Petőfi fordításokból pedig még sok-sok olyan sikerültet, mint a „Magyar nemes“.

A „Jean le Héros“-ról még megemlíti, hogy páros rímek helyett keresztrímeket alkalmaz a fordító; ezt is csak azért, mert különben alig változtat az alakon.

A kisebb költemények közül a következők fordítását kapjuk: „Rég veri már“ — ez a kötet leggyengébb darabja; talán nem is lehet ezt franciául elmondani. „Arany Jánoshoz“ már jobban sikerült — de nem egy hiba éktelelníti. Jók „Vérmező“, a „Nemzeti dal“ fordításai (különösen a végsorok); persze nem olyan elementáris a hatás — nem olyan harsogó a nyelv. „Egy gondolat bánt engemet“ fordítása mesteri; benne lüktet az eredeti szenvedélyes láza, költői emóciója. Csak az első sort nem tudta visszaadni — de azért ennek a versnek a fordítója nagy művész. És ez a művészet jelen meg a „Szeptember végén“ mélyen átérzett, végtelenül hangulatos francia másán. Fent említettük Dessewffynek ugyanezt a fordítását. Tudja Isten, ez a vers költővé teszi az embert; hangulatában óriási a szuggesztív erő. A „Szomorú éj“ — és a „Magyar nemes“ fordításáról csak jót lehet mondani.

Gauthier urat — dicséret és elismerés illeti. Nem fukarkodunk hát a dicséretnek apró frázisaival. A kritikus meghajol a költő előtt, a magyar ember nemzeti nagy költőink finomérzékű fordítója előtt. És lehetetlen mély tisztelettel nem gondolni a francia úrra, Franciaország budapesti al-

konzulára, aki a pihenés óráit annak a nemes feladatnak áldozza, hogy közelebb vigye egymáshoz annak a két nemzetnek költői világát — melyek között a kapcsolatot hivatalosan képviseli.

O. E.

Magyar Kritika I. évf., 19. sz. — 1898 július 1.

VERSEK

(Szentessy Gyula: Gyári lányok és egyéb versek. Budapest. — Papp János: Szerelem. Költemények. Gyula. — Szamovolszky Gyula: Antoinette. Budapest. Révai Mór kiadása. — Dr. Matuska László gr.: Költemények. — Czarina Szilárd: Foszlányok.)

Rákosi Jenő mély perspektívájú miniature essayt írt nemrég a vers alkonyáról. Mik a vers elhanyaglásának alapokai? Az élettől a költőt kéri számon; a költőtől az életet. Nincs a kornak költője; nincsen, aki a modern élet gépritmusához szöveget írjon! De hát miért? Rákosi így felel: a költő meg az élet nem találták még meg kapcsolatukat. De mi azt kérjük: termett-e az új élet, új költői motívumokat? Dobott-e a költő lelkébe új vágy-ideált? Kereke nem gázolt-e keresztül a régieken? Mit daloljon? A percet, amit élünk, — vagy a sötétséget, mely felé hajónk evez? A meghasonlott lelkek symphoniáját dalolja-e? Reményt, amely önmagát kacagja? Avagy a nagy közös szomorúságot, az égbolt színzavarát, titkos könnyek pergésének monoton bánatát? A próza elemezheti mindezt, de a költő az összhangot keresi csak, az egyetemes melódiát — ki tehet róla, ha dissonans hangok közt nincsen harmónia; ő a tipikus emberi lelket akarja kitárni — ki tehet róla, ha ez hangulatokra törik; ő műformájának gyengéd üvegfalai közé csak a virágot keresi, mely tónusát adja érzésköreinknek, — ki tehet róla, ha ez a realitás fekete virága, éppen, amint a

romantikáé a kék virág volt. (A chrysantemum csak piperkőc-jelvény.) A renaissance azúr egére — a modern világ fekete felhői telepedtek. Aki rajzolja őket, csak hangulatot adhat; új eszme villáma még nem hasította őket át. De bennük nyugszik. A költő a kor lelkiismeretének leghivatottabb kifejezője. Most hallgat. Ha megszólal, hangja a sophistáé, ki logikájával önmagának is hazugságokat szuggerál; raffinált, kicsinyes, hazug; költője színészkedik. De a kor mélyén nagy társadalmi harcok egyetemes tendenciája lapang; ott hever a harcok harsonája is: öblében nagy költői emóciók vannak lekötve; és eljön a költő, aki felszabadítja őket. Mert a nagy költő — providenciális költő. A nagy költők az emberiségnek adott divinációk — egy új világról. A nuova vita kürtösei. Az idő előtt haladnak — és az idők fölött állanak.

Avagy nincsen-e lehajlóban a modern élet? A kornak nincsenek nagy költői — úgymond Rákosi. De voltak. A kor nagy eszméit, a modern lélek átváltozásait már megdalolták; ami nagy, egyetemes tendencia volt a korban, azt megtaláljuk Puskinban, Lermontoffban, Byronban, Petőfiben, Heineban. A korszak estéjén elcsendesül a költő. Most csak utánozzák, túlozzák, vagy torzítják. A nagy közös szomorúság, a reális élet dekadenciájának hangulata is megtalálta költőjét: Reviczkyben. Azok közé tartozott, akik érzik a jelenségek összefüggéseit — anélkül, hogy szemük egységes képet látna. Hangulatai mélyek és szomorúk, mint egy „elsüllyedt harang” csengése. Hova-tovább a magány szívta magába a költői erőket. Némelyik elment a természethez beszélgetni, szelíd, bájos, sőt mély dalokat hozott vissza, mint Gyulai Pál. Másik az érzelem önérzetét és a szív rezignációját, egy küzködő, de puritán élet költői resuméját vitte át klasszikusan tiszta formákba, mint Rónai István. A harmadik új világot építve dalolta a magány dalát, ezt a realitás felett lebegő elvont dalt, mint Komjáthy Jenő.

Az élet felszínén úszó divatmotivumokat énekelték némelyek — néha megtalálva a szálakat, melyek az érzés és gondolat mélyebb áramlataival összekötik, mint Ignótus, aki

eredeti és mély, sok érzékkel a lírai kompozíció iránt. De „kiapadt a dalok forrása“.

Felszínes, kuplészerű, idegenutánczó, bizonytalan, csendes és szomorú költők következtek el. Unalmasak, egyhangúak. A korok estéjén elesendesül a költő; a pacsirta a hajnalban énekel — csak a tücskök cirpelnék este . . .

*

Az enyhe évszakok mindig meghozzák kedves ajándékaikat. A tavasz virágokat és lírai köteteket; a nyár gyümölcsöket és lírai köteteket; az ős melankoliát és lírai köteteket. Itt sóhajtozik vagy álmodik az íróasztalomon öt kis kötet. Címlapjuk kedves, mint egy ígélet; belsejük hamis, mint egy be nem váltott ígélet.

Mégis, nem egy kedves, érzelmes, egyszerű csengő versre akadunk köztük. De magasan a többi négy fölött áll a Szentessy Gyula kötete. Ezek a versek nem közönséges érzelmi perspektívát nyitnak előttünk. Ezek az érzelmek inkább szomorúak, mint vigak; de valami erőly van ebben a szomorúságban — mely könnyek helyett gondolatokat akar ébreszteni. Reflexiói nem törnek ötletekre, de a természeti megfigyelések nagy ívein, nagy periodusaiban megtisztulnak s bizonyos komoly méltóságot nyernek. Leírásai tiszták, de nem színesek; nem is fényre, inkább mélységre törnek; hasonlatai erőteljesek és bájosak, néha magukon hordják a költemény egész karcsú architektúráját. (Este.) Ezek a hasonlatok és gonddal megválasztott képeken meg lehetne mérni egész költészetét; tiszta, határozott gondolatot fejeznek ki, mely a költemény hangulatából születik — és azt terjeszti tovább. A verselése elég könnyed — csak rímei egyenetlenek kissé. Annál erőteljesebb a költői nyelve, melyen azonban erősen érzik a Komjáty Jenő hatása. Ízlés a motívumok megválasztásában, diszkréció a kifejezésben jellemzik. Csak néha véti el a kompozíciót, mint a „Romok“ című versében, melynek utolsó sorában a hangulat szárnyát szegve aláhull. „A cigány“ telve van lokális szépségekkel — de túlságosan idealizál és nem jellemez eléggé. „A gyári lányok“ ez a könyv első ciklusának címe

és új típus, új motívum (a jövő motívuma) jelenik meg bennük: a gyárilány; de nagyon érzelmes és másrészt nagyon bágyadt a kép, amit róluk rajzol; szétfolyó, nem kifejező s ha egyszerű is, mint a szerző — nem olyan egyszerű, mint a tárgy. „Követválasztáson“, „Az éhes farkas“ is kissé keresettnak látszanak, mert indulatában, szenvedélyében nincsen elég erő. (Prometheus, Új élet minden szépségeik mellett halványak.) Nyugalom honol lelkében és ez ömlik el költészetén, mely szelíd, mint az esti csillag ezüst sugarai. (Pusztán, Vigasztaló, Este a legszebb darabjai.) Melancholia, mely nem csüggedéssel, de önérzettel kapcsolódik: ez az alaptónus verseiben.

Papp János tele van dalötletekkel. Nem valami fényes ötletek ezek, de üdék, természetesek, egyszerűségükkel megkapók. Plain-air költészet ez — egyetlen témája van: szerelem, ez sem éppen mély. A pillanat érzelmi élete, mosolygó öröme és naív bánata jelen meg a versek felszínén. Felszínén mondom, mert mélyük nincsen; játék az egész, éppen nem komoly, de kedves játék. Sohasem untat. Verselése ügyes, nyelve magyaros; az ötlettel egyszerre születik kifejezése. (Tavaszi, Az erdőn, Nem tudom miért, A rózsza, Bánat, Muzsámhoz, Egykor és most — egyik bájosabb, mint a másik.) Egészséges, színes, közvetlenségében poétikus dalok ezek, apró hullámai egy frissen csörgedező kis pataknak, melynek tükre fölé egy-egy levél, virág, sugár hajol s fodrán a kis haboknak elringatódzik.

Szomovolszky Gyuláról sem lehet sok rosszat mondani. „Antoinette“-jében van egynéhány csinos, kedves dal. Rövid lélegzetű dalok; rövid lélegzetű érzések. Nem éppen erős egyéniség; mintha nem is a szerelem, amit dalol, hanem a versek, amiket olvasott, tették volna költővé. Egész kis költők is erősen hatnak rá. Pedig jól versel, ötletei is vannak, néha az érzései őszinteségében is hiszünk — mégis sok a mesterségesen konstruált vers a kötetében. (Szemed, Szavad; Mint a tó; Jégvirág; Volt egy álmom.) Néha egymás elé állít minden kapcsolatot nélkül egy-két dekoratív elemet — amivel a természetnek örökre adósai maradnak a banális költők — és kész a vers. (Együtt.) Pedig a dal

hangját úgy megtanulta, hogy sohasem fogja elfelejteni; de nagyon sokat, gondatlanul és önkritika nélkül ír. Meg kell tudnia, hogy nem alkalmas minden pillanat a versíráshoz. Vannak fordulatok, gondokkal írott, ötletes dalai. (Csillag ragyog, Engesztelés, Teleírta, Cseire, Nyári éjszakán.)

Dr. Matuska László gr. és Czarina Szilárd nem költők. Mit írunk a primitív, rozoga versekről, béna rímeikről, tört lábakról? Miért legyünk kegyetlenek?

Osvát Ernő

Magyar Kritika I. évf., 20. sz. — 1898 július 15.

ULLRICH FÖHADNAGY

és egyéb elbeszélések. Írta: Thury Zoltán. Egyetemes regénytár. Singer és Wolfner kiadása. Budapest.

Íme az irodalom epikureusai között a méla akkordok költője: Thury Zoltán. A megfigyelések mámorosai között — egy, aki tisztán lát. Nem merül alá a részletek tengerében, a habszerű hangulatok rangjában; a nagy vonásokat, a nagy szimptomákat, az idő nagy jeleit figyeli. És amit lát, azon csodálkozik, mint a gyermek — és megdöbben, mint a bölcs. De hangja a férfias, komoly, sonore, mint a hangszó, melynek elcsendülő, melankolikus hullámain annyi intelem himbálódzik. Vivos voco, mortuos plango. És ha nem is jelentene semmit, ha csak az időket mutatná . . .

Igen, az időket, a mát és a mában a mai embert mutatja Thury. Nem a léhát, nem a társaságbelit, de a szegényt, az érzőt. Mert velük érez: a szemében hordja a szívét — és kölcsön adja az olvasóinak is. Szeretet, szánsalom és néha-néha egy kis vigasztaló humor van abban. Pedig Thury Zoltán nem lírikus; par excellence elbeszélő ő, sőt minta-elbeszélő, aki szót sem ejt a maga érzéseiről. Csak annyira lírikus, mint minden igaz író. Ha az egész világ lenne témája, akkor is látnók karjait, melyekkel ezt a világot átölelve tartja. — Thury Zoltán tényleg egész vilá-

got rajzol, vagy tán csak annak miniature mását, amint az emberi lélekben megjelen. Nem tartozik azon írók közé, akiket közönségesen pszichológusoknak (talán lélekfejtőknek) neveznek; azok a megfigyelések mesterei — ő érzi az emberei lelkét. Ezeket az érzéseket objektiválja aztán alakjaiban. De nem kell azt gondolni, hogy saját világszemléletét másra erőszakolja, hogy beleoltja alakjai lelkébe, hogy talán konstruálja a történeteit. Nem, egyszerűen rokonlelkeket rajzol. Milyenek ezek a lelkek? És milyen ez a rajz? Rövidebben és határozottabban, milyen a Thury Zoltán író-egyénisége?

Különös, ellentétes elemekből összerótt, szinte paradox. Írásainak felszíne nyugodt, de nyugalma mögött egy láz-tenger hánykolódik. A mértékre, az arányra, a színek tisztaságára ügyelő művész mögött — ott érezzük a cholerikus ember minden indulatját. Ha érzései mások is, oly vehemensül érez, mint Bródy — s ha stílusa más is, olyan méltóságos nyugalommal ír le, mint Tömörkény. Merengve szenvedélyes. Nagy reáлизмussal rajzol alakokat, kiknek az a legnagyobb tragikumuk, hogy nincs érzékük a realitás iránt. Érzékeny lelkek modern betegsége ez. Kiindul az elégedetlenségből, végződik a meghasonlottságban. Nem tudják megérteni a környezetüket, az meg nem akarja megérteni őket. „Wer sich den Menschen nützlich machen will, muss doch zuerst sich ihnen gleich zu stellen suchen“ — mondja már Schiller Don Carlos-ában. „Man muss sich an das Leben frühzeitig gewöhnen“ feleli a XIX. század kivájt épületének komor visszhangjában Hauptmann Gerhardt (Friedensfest). Melyik komoly lélek nem állt már egyszer azon a ponton, hogy elveszítse maga alól a talajt. De, aki elveszíti — az menthetetlen. Ezért öli meg magát Ullrich főhadnagy — ezért nem lett belőle kapitány. Az ő sajátos belvilága — és az a világ, melyet az érzékei prezentáltak — olyan messzeségben voltak egymástól, mint két távoli csillag; és mégis olyan közel, hogy összeütközve maguk alá temették ezt a szegény, jó fiút. A többi alakjait is megfosztják a viszonyok, a betegség, belső hajlamok a reális érzéktől. Csaknem mind elpusztulnak, nem mint a ro-

mantikus írónál, hanem mint az életben; sőt az élet öli meg őket. Megorúlnak, mint Kusza Ignac („Asszony”), vagy meghalnak, mint a „Törpék” Lajosa, a kedélyük romlik meg, mint Fekete tanárnak („A Fekete-lányok”), vagy a testük, mint a kis cselédanyé „A munkában”. Kis tragédiák. Van közöttük egy állat-alak tragédiája, amely (úgy lehetne írni: aki) összeütközik a világ rendjével és elpusztul; szembeszáll a vasúttal és az keresztülrohan felette, vak közömbösséggel, mint a végzet szokott. De mindaddig, amíg elso-dortatnak, olyan simogató szeretettel és mosolygó szomorúsággal kíséri őket Thury Zoltán és olyan bánatosan fekteti sírjukba, mint aki érzi, hogy itt igazságtalanság történt. Ma, amikor a hideg, kegyetlen, józan hősök vannak divatban, jólesik a gyengék e kultusza. S ki tudja, ezek a ma gyenge, elégedetlen emberek, nem lesznek-e holnap az erősek? Az egyénben elfojtott elégedetlenség — nem fog-e a tömegek-ből, mint lázadás hangja kicsapni? Mint futó tűz száraz fák között, úgy terjed ez a visszajára fordult vágy; mint azt kisibben remekül megrajzolta Thury „Az anarkisták”-ban.

Szociális igazság jelen meg ez irodalmi keretekben. És ezek az alakok, még ha hitványak is — rokonszenvesek. Az örömek blazírttá teszik hősiüket — a nyomor soha. Ideje, hogy azzal a Byron-i áramlattal szemben, mely a blazírt embert hordja hősként hátán — megemlékezzék a művészet az elfelejtett emberekről. Persze, ez tömeg, fi donc! S hozzá oly mértékben félelmetes, amennyire megvetett. Thury őket rajzolja; elbeszélései minta-darabkák e tömeg életéből. Onnan van, hogy alakjaiban sok a hasonlóság; egymás között rokonok, viszont rokonok a Turgenyev és Kielland alakjaival. De magyarok. Lelküknek csak alaphangját üti meg, de erővel és ezek a hangok együtt a szomorúságnak egy titokzatos, csodálatos koncertje. Fenyegető és bánatos akkordok. Mint egy nagy tenger, melynek dagálya és apálya: láz és bágyadság.

Az élet nem a szabadság világa előtte, hanem egy csodálatos intérier, amelyben minden sötét, homályos — hiába világítanak a kultúra lámpásai s csak a poézis szabad, transzcendentális világából bólogat be egy-egy virág. A

poézis általában a realitásnak kerete nála: mintha egy erdei fa lombjai közül, annak színes perspektívájából nézné ezt a sötét világot s ha a túsának vége van, újból összebocsátja a lombfüggönyöket.

Karaktert nem rajzol, embereit oly távolságból nézi, mely egymáshoz közelebb állóknak, hasonlóbbaknak mutatja őket. Alakjai egy tömeget alkotnak és ő ennek a tömegnek pszichológusa és barátja. Nem magyarázza a lelkét, de kitárja. És érzi a lelkek nagy rokonságát is. Van benne valamely filozóf vonás, sőt filozóf humor, minőt Tolsztojnál találunk. Emberei lelki életében néha úgy jelenik meg saját képük, mint a víz tükrében a parton álló: fejjel lefelé. Néha meg valami transzcendentális egykedvűségbe süppednek. Ő maga az élet legegyszerűbb jelenségeiben a csodálatosnak szenzációját érzi. Abban a világban, melyben gondolatai járnak, még nem a legfőbb probléma a szerelem; onnan van, hogy a szerelmi témákat elkerüli. De ha egy-egy női alakot rajzol, az olyan, mint egy bájos meglepetés; grációzus meglepetés e komor világban.

Stílje árnyalatos, nyelve erőteljesen magyaros és kompozíciói csupa arány. Elbeszélése egyenletes, helyel-közzel finom, filigrán művű leírásokkal. („A révi fürdő“, a „Töltés alatt“ bev., a „Hitetlenek“ temploma.)

A szomorúság bőségszaruja ez a könyv, de ez a szomorúság nem egyhangú, hanem színes, változatos, művészi kifejezésű. Az életnek egy sajátos, eredeti felfogása jelen meg benne s ha letettük, még soká elmerengünk, — nem alakjai sorsán — hanem az életen, amelyikben ilyenek történe- nek, mert szuggesztív, vagy inkább meggyőző erő van benne.

Nem elemezzük az egyes történeteket: azokat el kell olvasni. Egység van ebben a könyvben — azt igyekeztünk rajzolni.

Osvát Ernő

Magyar Kritika I. évf., 21. sz. — 1898 augusztus 1.

KÖLTEMÉNYEK

Írta: Gáspár Kornél. Budapest. „Pallas” részvénytársaság
nyomdája. 1898.

Kétségtelen, hogy érdekesen jelen meg ez az ifjú költő irodalmunkban. Egy nyári délután világba küldi első könyvét — s nyomban rá taps hangzik fel, mely a kritika minden zugából erősödve tér vissza. A verses könyv — úgy látszik — az emberek szívéhez ért. Mily hurok vannak kifeszítve lantján? Mely érzések zúdulnak azokon végig? Mely gondolatok vonulnak keresztül a formák során? Milyen képekben látja a világot? Milyen a költő? Régi kérdések — új kérdőjelek. De a kérdések feltevése már — nagyobb arányokról beszél. Az első impresszió már mélységek képét hozza meg tükrében.

Százhatvan versen haladunk át. Oly tömeg ez, mely kész költő egyéniséget sejtet. De csak sejteti — nem mutatja. Az ifjú költő csak utat keres, de eközben már annyit ad, amennyit mások ígérni szoktak.

A küzdés: poézis-köréből van kitépve ez a százhatvan vers. Az élet nagy fordulóján — mikor az ábrándmezőkről az élet-városba kanyarodik az út — érdekes nézni egy fiatal lélek ritmikus lépteit. A poétának az élet: a pokol; lasciate ogni speranza.

Két húr van egymás mellett lantján: a vágyak és a lemondás húrjai — s keserűen játssza rajtok a modern lélek paradoxonait a költő. A szembetűnő hangok valami vad erővel ütköznek össze; a nagyság álmai újra felépülnek és újra összeomlanak. Az élet nem realizálja, amit a képzelet ígért. S itt újra ráutalhatunk: mennyire elkülönültek egymástól az élet, meg a poéták. Önmagukba süppednek ezek és a magány himnuszait zengik; az élet lesüllyeszti a szellemeket; a tökéletesség csak álom, de az élet zajában nem álmodható, csendre vágyók, elkerülik a ránk zúduló benyomásokat, melyek foszlányokra tépik a figyelmet — és megelégedsznek a saját gondolataikkal. Gáspár Kornélnak sok ilyen gondolata van, de

ezek a gondolatok valahogyan nagyon elvontak, nem az élet érzéséből fakadnak, teljesen tárgyaltalanok, nagyon magasan lebegnek felettünk, mint valami — a viláágűrbe kidobott — bolygók, amelyeknek fénye szép, de hideg.

Szépek, de hidegek a Gáspár Kornél költeményei. reális érzést nem tud még dalolni; íme, az anyai szeretetről szól a leggyengébb verse. A szerelem dalai olyan hidegek, mintha nem érzést, de egy megkövült hagyományt lebegnének körül. Ellenben hatalmasan zúgók, megragadók a küzdés, a meg hasonlós hangjai, mert ezek igazak és őszinték.

De a főereje Gáspárnak, amivel olyan hirtelen, nagy hatást tudott elérni: a nyugodt szemlélődés. Tiszta gondolatok, tiszta képekkel találkoznak néha szemléletében s ilyenkor tömören, egy pár sorban kis remekeket alkot. (Tengerszem, Novemberi táj.)

Néha önmaguk ellen fordulnak ábrándjai, valami keserű gúny vegyül költészetébe; az élet szuverén megvetését az álmok kicsinylése váltja fel — szóval törekszik valami reális munkakör után. Hisszük, hogy meg fogja találni. Azt mondanók, hogy ez a verskötet csak bevezetés más verskötetekhez, de az a meggyőződésünk, hogy inkább költői előjáték — prózai alkotások előtt. Mert Gáspárnak nem főereje a forma, gyakran laza ez nála, néha nehézkes. Megesik, hogy a forma és gondolat kikacagják egymást, mint valami pajkos dal egy tudós értekezést.

De költői nyelve erőteljes, kerüli a kifejezés közönséges pályáit — saját utain jár.

Sohasem unalmas, de gyakran prózaivá lesz. Mert minden gondolatát versben akarja elhelyezni: sokat ismétli önmagát. De nem téveszti meg az olvasót. A kötet maga őrzí a fejlődés nyomait. Tovább, tovább!

O. E.

Magyar Kritika I. évf., 22. sz. — 1898 augusztus 15.

SZOMAHÁZY ISTVÁN

Ella kisasszony ötlete és más elbeszélések. Budapest, 1898.
Egyetemes Regénytár. Singer és Wolfner kiadása.

Hogy első mondatának kapuján az író képzetköreibe lépünk — egy játékvilágba jutunk. Puha, könnyű itt a légkör, a gond nem vet itt árnyat, az emberek lelkében nem ébred komoly gondolat és hiányoznak az élet vasszerkezetű történetei.

S mégis ez alakokra és történetekre a reális vonatkozásoknak oly sűrű halózata borul, hogy a valóság impressziójával tévesztik meg a gyanutlan olvasót.

A Szomaházy István alakjainak lelkében ötlet pótolja a gondolatot és szeszély az érzést; története laza motiválása egy könnyelmű viágfelfogás perspektívájába nyit. Igaz, hogy meg-megvillan néha a célzat acéla e rajzok játékos hangjában; igaz, hogy feltűnik az egész kötetben végighúzódo szatirikus érezés — de ez a célzat nem válik uralkodóvá és ez a szatíra nem elég komoly.

A szatirikus írónak kétségtelenül joga, sőt kötelessége, hogy gyengéjénél kapja meg az embert és hogy e gyengéket nagyítóüveg alá helyezve — aránytalanságában tegye csúffá a nevetséges típus legnevetségesebb képviselőjét. De hatásának két feltétele van: 1. ő legyen a legtisztább realista; 2. a rikácsoló gyengeségek lármájából — érezzünk ki egy hallgatag morált.

És ezt nem találjuk Szomaházy nál. Nem ismeri az alakjait. Íme ott van Sebel tanár (A kérődző physiológus). Sebel a physiológia és Munk az anatómia professzora, üldözik egymást. De egy házban laknak és ezen fordul meg Sebel tragikomédiája. Kísérletet tesz a nyulakkal, hogy mennyi ideig állják az éhséget. Kiteszi őket az udvarablakába és minden este megnézi, nem költöztek-e el ebből a világból. De a nyulak egyre híznak. Negyvenöt nap mulva kettő aztán beadja a kulcsot. Sebel felolvasást tart az akadémiaiban, melyben elmondja észleleteit s azt a következtetést, hogy a tengeri nyúl a kérődzők osztályába tartozik.

Óriási lelkesedés. De feláll Munk és kétkedését fejezi ki az eset hitelessége felett, mert — úgymond — a szegény nyulakat ő táplálta a második emelet ablakából. Szavait óriási kacaj követi.

De ezt a kacajt nem követi — az erkölcsi megismerés szélcsendje. Ellenkezőleg, érezzük, hogy kacagásunk léhaság — s az egész mese habból épült fel. Sebel professzor nem létezik, ha léteznék, a kísérlet a priori lehetetlen volna s ha megtörténnék a kísérlet, milyen képtelenség volna ez az eredmény. S ha már mindez a hazugság igazsággá válnék, — vajjon a szatirikus motiválhat-e egy lehetetlen véletlenel — a karakter gúnyos hangsúlyozása helyett.

Szomaháznak vannak szatirikus ötletei, de hiányzik belőle a szatirikus szemlélet konzekvenciája.

De hiányzik a humorista mélysége is. Ő csak az élet felszínét rajzolja: arcokat az utcán — és nem lelkeket a magányban. Ez az oka, hogy történeteinek vagy banálisak és üresek, mint A topoly-füredi juniális, A diadalkapu, Az ezrelék-ember vagy mesterkéltek, mint Dobóné, s hazugok, mint Gemma ismerőse, A kérődző nyulakról.

És mégis van a kötetben néhány rajz, amelyek művészetéről és erőről beszélnek. Soha egy kötetben egyenetlenebb értékű írásokat nem láttunk. Egy kétségtelen: hogy Szomaházy pompás elbeszélő. Könnyedén, szellemesen halad előre, — kifejezésmódja gyakran igen kedves, az elbeszélő szinte érdekesebb — mint amit mond. Szeretettreméltó társalgó ő és az alakjai mind a Szomaházy nyelvén beszélnek: hiszen nekik nincs karakterük, csak történetük van.

Szomaházy könnyű anyagból dolgozik — ő csak szóra-koztatni akar. Lelkeket magyarázni, a valóságot beemelni az irodalom kereteibe — túlhaladja körét. Ő tárcákat ír. A tárca pedig minden és semmi: buborék, mely mindent tükrében tart, míg szét nem pattan.

A valóságból hozzá csak egy szemernyi kell. Íme, milyen bájos két tárcát írt Szomaházy: XII. Károly hőstettéről és Az audienciáról. Egyik sem valószínű, de mind a kétben élet lüktet, képzelt történetek, melyeknek megoldása pillanatnyi perspektívát nyit egy-egy lélekbe: egy gyer-

mek és egy parvenu belvilágába. Egy-egy momentumot akar csak kiemelni — és képzelete oly miliőt teremt, mely azt a momentumot teljesen érvényesíti.

Szomaházy általában az érdekes momentumok megfigyelője. Őt nem érdekli a jellem, csak helyzetek, divatok, apró mizeriák. A szatirikus motívumok csak játékszerei csapongó jó kedvének.

Aki azonban tart valamit arra, hogy magyar író legyen a neve, nem lenne szabad, hogy ilyeneket írjon: „X . . . keresztbevetett lábbal cigarettázott“. Ez sok a játékból.

Tisztább magyar nyelvet kérünk és valamit, ami az egész kötetben nincs: kis — poézist.

Osvát Ernő

Magyar Kritika I. évf., 23. sz. — 1898 szeptember 1.

AZ ELSŐ BESZÉLGETÉS

— *A Budapesti Hirlap* eredeti tárcája. —

Olyan különös volt az első beszélgetésünk. Nyár közepén egy kis fürdőhelyen ismerkedtünk meg. Ahogy bemutattak — elválva a társaságtól — hanyagul elindultunk egymás mellett.

Az arcát fürkésztem, szláv szépség, középmagas, erős, egészséges arcszínű fiatal lány volt; nagy, gyöngyszürke, szép szeme mindig komoran és rejtelmesen nézett előre, bár ajka mosolygott. Ez a mosoly csak ritkán tűnt el arcáról és bármilyen édes volt is, azt a hatást keltette, hogy nem a lelkéből fakad és hogy mindig csak egy-egy titkos gondolatot leplez el; elleplezi, amikor mutatja. Mert neki örökké volt egy-egy titkos, rejtett gondolata. Mozdulatainak szembeötlő ruganyosságát bizonyos asszonyos hanyagsággal igyekezett palástolni. Később rájöttem, hogy acélos energiáját ugyanígy rejti jóságos, lágy szavak, játszi modor hüvelyébe.

Hogy sokáig szótalan jártam oldalán, mósolyogva, könnyed felsőbbiséggel kezdett velem beszélni.

— Mi is a maga kereszteve? Nem hallottam jól.

— Andor.

— Hát, kedves André, adja ide a karját, amíg ezen az erdei lejtőn leéruk. Aztán meséljen nekem valami szépet! Igen? Például a tanulmányairól.

— Miért játszik velem?

— Szent Isten! Hiszen félek magával komolyan beszélni. Még elkezdene nekem udvarolni; az előbb olyan ábrándos mohósággal nézett rám.

— És olyan rossz néven venné, ha udvarolnék önnek?

— De hát, édes André barátom, hogy mondhat ilyen csacsiságot? Csak nem fog egy ilyen vén lánynak udvarolni!

Dühömben kacagni kezdtem s csak annyit mondtam:

— Idősebb vagyok önnél!

— Hány éves?

— Húsz! — hazudtam reszkető hangon, mert csak tizenkilenc voltam.

— Én pedig huszonnégy vagyok. Az anyám ugyan azt mondja, hogy csak huszonhárom, de a keresztlevelem szerint huszonnégy.

— Nem hiszem. Csak annyit tudok, hogy ön fiatal és szép — feleltem, ámbár tudtam, hogy igazat mond, de előbb rosszul ítélt meg, mert tényleg egészen fiatalnak látszott, magam pedig tele voltam korom öreges filozófiájával, a tizenkilencévesek mérges világnézetével és férfiúnak tartottam magamat.

— Szeretetreméltó André úr! Mondja meg nekem, hogy miről szeret beszélgetni, mert azt már igazán nincs jogom várni, hogy maga kínlódjék, amíg kitalálja az én legbelsőbb gondolataimat.

— Jól van! Beszéljünk önről! Azaz ön beszéljen, én meg csodálattal hallgatom.

— Fiatal voltam, meg is öregedtem és amint látja, még mindig nem mentem férjhez! Úgy-e sovány életrajz? — kérdezte és komikusan sóhajtott hozzá.

Egyre lefelé tartottunk az erdei lejtős úton; a beszélgetés tempójában észrevétlenül gyorsabban jártunk s elmaradtunk egészen a társaságunktól, mely cammogva más irányba tért. Langy szellő járt a fák között és végighorzolta a leány fürtjeit. Ő folyton a karomba kapaszkodott s amint lejjebb-lejjebb haladtunk, mind fesztelenebb lett, mintha a világ előítéleteinek a fensíkjáról ereszkedtünk volna le a természetesség völgyébe.

— Hát férjhez akar menni?

— Hogyne! Akarok bizony, de nem vesznek.

— Nono! Tudom, most is megkérte valaki, akit ismerek...

— Ismeri Marótot? Hát, mit tud róla? No, mondja Láska, én csak annyit tudok, hogy egyszer látott és megkérte a kezemet — mondta gúnyosan.

— Igaz! De ön is csak egyszer látta s máris visszatartja.

— Még nem! De láska, nemcsak magamról beszélek, hanem az ő szempontjából. Hogy higgyem el, hogy szeret, mikor nem is ismer. És ha talán ismerne...

— Akkor biztosan szeretné, mert az egyet jelent. És én csak annyit tudok, hogy ő jó, derék ember, aki meg tudja majd önt becsülni, aki szeretni fogja. De elég-e ez?

— Elég!

— Nem elég. Igenis, nem elég. Akihez ön nőül megy, az nem lehet akárki, aki társadalmi szempontból és a családi bölcsesség szempontjából megfelelő. És nem elég, hogy ő szeresse önt, de önnek is kell szeretnie az illetőt.

— Milyennek gondolja az ön jövődöbeli férjemet? — kérdezte nevetve az ajkával, de komoran nézve a szemével.

— Legyen erős künn az életben és legyen gyengéd önnel szemben. Legyen kiváló intelligencia és legyen valamilyen nagy, mert ez az ön ambíciója. Szeresse önt és tudja, hogy nemcsak egy finom kezecskét tesznek le a kezébe bizonyos holt értékekkel, de egy értékes egyéniséget, egy szívet, amelyet amellet, hogy jogokat követel, kötelességekre kényszeríteni nem lehet!

— Olyan szép ez, amit maga mond és olyan jó fiú maga is. Mondja, miért akar nekem ilyen férjet?

— Ilyennek kell lennie! Lássá, egy lehetetlen ábrándban azt gondoltam, hogy én is ilyen lennék...

— És ha nem lenne ilyen az az úr?... Várjon csak kérem, tudom, hogy hirtelenében azt akarta mondani, hogy megölné. De hát én nem fogok ám panaszkodni magának. És lássa, az csak részben függ tőle, hogy milyen legyen és főleg attól, hogy milyennek fogom én érezni.

— Nagy Isten! Hát várjon, amíg szerelmes lesz

— Az nem leszek soha!

— Akkor ön máris szerelmes! — mondtam és készülve tekintettem az arcába, félig diadalmasan, félig megreszkette, hogy nem bántottam-e meg. Nem tudtam én kiolvasni abból semmit. Azok közé az arcok közé tartozott, amelyeket az indultnak leggyengébb árnyalata is még szebbé tesz, hatása még kellemesebb s a harmoniája annyira teljes, hogy lehetetlen vonalakra bontani, amelyek a lélek árulói volnának. Egy pillanatra zavarba jöttünk s ez elég arra, hogy az ő nyugalma visszatérjen és fölényes öntudata már ki is kacagjon bennünket.

— Csacsi! — mondta. Hogy mer nekem ilyeneket mondani.

— No, ha nem szerelmes, akkor szerelmes volt. Csalódott, mint más; ki fog gyógyulni, mint más és szeretni fog újra, éppen úgy, mint más.

— Ne beszéljünk erről — szólt s kezével elhárító mozdulatot tett a levegőben. Észrevettem, hogy bánkódik; vajjon azon-e, hogy máshoz hasonlítottam vagy azon, hogy léha vidámsággal szóltam egy elmúlt szerelemről, mely neki kedves lehet, mint egy szent sír. — Nem tudtam. Egészen váratlanul hozzátette:

— Sokat szenvedtem! De megtiltom, hogy vigasztalni próbáljon. Nem szeretek és nem fogok szeretni.

Halkan és mégis valami vad erővel mondta ezt — azután játszva hozzátette:

— Hát maga, kedves André, volt-e már szerelmes? De őszintén!

— Nem és nem is leszek. C'est le ridicule, qui tue, hát csak nevéssen, ha meg akar ölni. Magát nagyon erősen és nagyon boldogtalanul tudnám szeretni, de nem beszélhetek egy vonzalomról, amelyet alig érzek s máris reménytelennek tudok.

— Ön mondta: el fog múlni De lássa, az emlékeket nem kell a szélbe dobni. Aki emlékszik, az a saját multját idealizálja. Az emlékezés a legnagyobb költői kvalitás: széppé teszi a rútat.

— És az ábrándozás?

— Tárgytalan! — mondta komoly meggyőződés hangján.

Éreztem, hogy ez bölcsesség, de ellent akartam mondani, olyan szomorú bölcsesség.

— Nem! Az ábrándozás a legnagyobb költői kvalitás, mert semmiből minden csinál.

— Mindent, de ezt a mindent az élet egy lehellete halomra dönti. Azután bánkódunk. Az ábrándozás csak arra való, hogy *képzelt betegeket* szállítson a világnak.

— Mit ért ilyen *képzelt beteg* alatt?

Nagyon fájdalmasan mosolygott.

— Olyan betegséget, amelynek semmiféle objektív tünete nincsen, csak belül érzi az ember. A többiek legfeljebb igen utálatosnak tartják és meg nem értett léleknek keresztelik.

— Ön is gúnyolja őket?

— Nem! Hiszen van valami jóleső abban a tudatban, hogy egy lelket sem lehet teljesen megérteni.

— Önt sem?

— Édes André, ha mi ketten itt elbeszélgetünk, alig tudunk meg többet egymásról, mintha a kertben két rózsát egymás felé hajlít a szél.

— Lehet! De bizonyos, hogy a lelke parfümjét érzem — és nem fogom elfelejteni. Ön kivételes lény!

— Lehet. De csak a vágyaim tesznek ilyené. Óriási, kifejezhetetlen vágyaim vannak. Olyan, mintha egy igénytelen kis kék ibolya feltekintene a fűszálak közül az égre és belésszeretne a napba. Hígyje meg, az az ibolya-szerény-

ség, bölcsesség. Hát nem könnyű annak lemondani, aki a lehetetlent akarja!

Csilingelt a kacagása, de annyi sírás volt ebben a kacagásban! Éreztem, hogy ez egy tökéletes nő, a vágyak arisztokratája, akit lehetetlen kielégíteni, aki beleerőszakolja magát a meglévő rendbe, az uralkodó formák közé és mert nem akar örökké sírni, folytonosan nevetnie kell. De néha belefárad a színlelésbe, el kell, hogy adja valakinek a lelkét, néha a tükrének, néha csak az erdőnek, néha nekem vagy másnak; lehetőleg olyannak, aki nem tudja felfogni az értékét. Milliő kérdést formuláztam magamban, tombolt bennem a kíváncsiság és hallgattam; az a finom, szubtilis érzés, amely meggátolta Hamletet, hogy imádkozó áldozatára lecsápon — lezárta az ajkaimat. Pedig, ha a perc elszáll, ha megszűnik a tragikus szükség, amely arra kényszeríti ezt a leányt, hogy a legelső jött-mentnek meggyónjon — akkor örökre elszállt. És mégis, szinte fájt volna, ha megnyilatkozik.

Leértünk a hegy aljára, az erdő szélén két mohos kőre telepedtünk. Olyan rosszul esett, hogy el kellett eresztenem a karját. Észrevette, cserébe ideadta a kezét. Megesókoltam, ő pedig elkezdett kacagni.

Előttünk az úton egy óriási zöld lapulevelen egy tölcsök ült és melankolikusan cirpelt. A hold is kibújt.

— A staffázs megvan, játszhatnának szerelmet, szólt.

— Az ám, — mondtam hetykén, — de én a szabadságomat semmi leány szeméért nem adom...

Kitépett a hajából egy fényes hosszú szálát s a csuklóm körül kerítette.

— Megfogtam! Vége az aranyszabadságnak!

El akartam rántani a kezemet, de a hajszál nem szakadt el, csak mélyebben vágódott a kezembe.

— Erős az asszonyi hajszál — mondtam.

— Gyenge! — mondta s egy hirtelen mozdulattal széttépte.

Hazaindultunk a nagy csendben. Az erdőben egyszer csak eszembe jutott az ő házassága; erőltetett cinizmussal beszéltem:

— Hát abban megegyeztünk, hogy a házassághoz nem okvetetlen szükséges a szerelem.

— Ebben meg! — mondta s hirtelen elkezdett zokogni. A vállamra hajolt és sírt, sírt sokáig. Csaknem ott-hon voltunk már, mikor magához tért. Hirtelen, hevesen mondta:

— Ha nem szól senkinek, hogy sírni látott, megcsókolom.

Nem várt feleletet, megcsókolt.

*

Csendes, mély vizek fölött pihent a csolnakom, az este szellőt küldött, a magány sejtelmeket hozott, a sötét vizek felszíne millió darabra tört: olyan volt, mint egy óriási fekete gyémánt, amelynek minden kristálylapja egy-egy csillag fényét veti vissza a végtelenbe. Szemem megakadt a ragyogásán, de lelkem a mélybe nézett, nem ismert, de csodálatos történeteket lehelt az. Könnyű, röpke dalt dudoltam — mialatt lelkem a legmélyebb gondolatokat gondolta. Beleszerettem a tóba. Mondom, hogy megértsem!: Ezt a hangulatot éreztem másodszor, mikor vele először beszéltem. Tökéletes szépség, mély lélek, kivel röpke szavakat váltottam, mialatt szívemben a legmélyebb érzést éreztem: Beleszerettem.

O. E.

Budapesti Hirlap, 1898 július 27.

AZ ÉN FALUM

— Gárdonyi Géza könyve. —

A természet minden pontja: őrtorony, melyet az élet hullámzásának sajátos képköre övez. De vannak tipikus képkörök is. Ilyenek a város, a falu. A város óriási kőváza, mint az emberi munka megkövült tömbje mered előttünk. A falu a szabad természet gyermeke, virágos határa, a föld öléből születő ezernyi élet — a naív teremő erő

könnyed játékának képei. A város predesztinált miliője a drámai életnek, a falu az idill őshazája.

Gárdonyi könyve a faluba vezet bennünket. De nemcsak a faluba, hanem egy sajátos karakterű faluba, amely az ő birodalma. A nagy, pogány természetnek egy darabját festi meg előttünk — keresztény szem világításában lerajzolja a tájat, úgy amint van — de a táj felett az ő lelke alkotja a boltozatot. Onnan nyeri fényét minden fű, fa, ember, állat, virág.

Gárdonyi Géza nagyon finom érzékű élvezője a természetnek. Nem vész el a kezén egyetlen részlet, egyetlen színárnyalat sem.

Egy tanító feljegyzései márciustól decemberig, ezt írta könyve címe alá. De ez a tanító poéta és ez a könyv képek-könyv: a természet megújulásáról, teljéről és haldoklásáról. Előttünk születik és előttünk hervad el a virág, latjuk a fecskét, amikor jön és a gólyát is, amikor eltávozik. Latjuk a falu népét, amint szánt és vet, a gyermekeket, amint mezitlab őrzik a libát — és a tanítót, amint az intelligensek melankoliájával fűrkészi e szótalan világ néma lelkét.

Az iskola és a templom között mozog ő. De előbb körüljárja a falut s nem egyszer esik meg, hogy az úton szerelmes párokkal találkozik. S a megértés mosolyával mosolyog rájuk.

Általában nem elégszik meg a természet külső képeivel: a természet pszichológiáját kutatja. Mindennek van lelke, a virágnak, a bogárnak, a madárnak. Ez lehet egyedüli magyarázata az életüknek. Ő érzi — és mivelünk is meg akarja értetni. De az írásban mindent gondolatokkal kell kifejezni, világosan, szabatosan, határozottan. Mit tesz tehát?

Az élet hűségével festi a képeket, nemcsak színeket, nemcsak plasztikát, nemcsak illatot visz át a gondolat formáiba, hanem egy *élő ténnyt, amelynek oka van*. Mi ez? Ez kérdés. És Gárdonyi úgy formulázza meg a kérdéseket, hogy az érzésünk szükségszerűleg megfelel rájuk. Kérdésekkel világít be a természet poézisébe.

Az összefüggések öntudata él benne. De nem mondja ki. Nem hirdet vallást — de felkelt bizonyos hitet. Mindig realista, mindig a földön jár — de lelke abban a keresztény civilizációban él, mely aranyos kapocssal fűzte a földet az éghez.

Mintegy beleülteti a faluját, kis házikóival, naív népével, színekben pazar határával a saját lelkébe: és minden emberi arcot ölt. A gólyák beszélgetnek előtte. De ezt is csak úgy állítja oda, mint valami feltevést. Vagy ősszel, mikor a gólyák eltávoznak és a Balla gyerekek is el kell menni katonának, így gondolkozik: „De lám, hogy így egybevetem őket, arra gondolok, hogy a válás érzése nem egy és ugyanazon fájdalom-e bennök?”

Érzi, hogy van valami titok a természetben, de anyyira logikus fő, hogy a csodálkozása éppen olyan ellentéte a miszticizmusnak, mint a fehér a feketének. Gondolatokat, amelyekkel az elvont világot a valósághoz közelebb hozza, mindig úgy tüntet fel, mint a képzelete játékát. Sokkal gondosabb realista, semhogy misztikus felhőkkel elhomályosítsa a tisztán megrajzolt láthatárt.

Ugyanez okból mindig világos színekkel fest, még az estét is. Megteheti, mert az író színei a gondolatok — és más a módszere, mint a festőé.

S itt nem hallgathatjuk el, hogy Gárdonyi néha mégis úgy tesz, mint a festő: felken egy színt a vásznára, aztán az ujjával szétörzsöli. Íme: „A táj csendes. A földek felett kék ég”. Az állítmányt szándékosan elhagyta. Csak a valóságot akarta adni és nem az igazságot, mely azt a valóságot konstatálja. Az írásban ez nem lehetséges, itt a gondolat precíziója a fő. Az író nem fest, hanem leír.

És Gárdonyinál mesteri leírásokat találunk. Tűz lobog a leírásokban. A képek megihletik és valami lírikus lendületet nyer. Íme: „A csillagos ég a legfenségesebb látvány. Az Isten erejének kitárt világa. Tudós emberek abroszt rajzoltak róla és azt mondták, ennek a csillagnak ez meg ez a neve. Bánja is az a csillag, akár Jupiternek, akár Plutónak hívják. Hallgat és ragyog és titok marad. Az ég milliárd meg milliárd fényes titokkal van tele. Kinek az országa ez

a sok világ s aki ezt a roppant mindenséget meg tudta alkotni, miért nem tudott idelenn megalkotni egy olyan kicsi férget, aminek a neve lehetne: boldog ember“.

Mikor történetet ír, akkor is csak képeket következtet egymásután. Jeleneteket lát, amelyek változnak. Megfelel ez amaz idilli világ csendes folyásának. Egyszerű történetek ezek s inkább csak háttérét teszik annak a gondolat-sornak, amelyet a poéta tanító lelkében megindítanak.

Íme a kötet egyik legbájosabb s talán legmélyebb darabja, a Tanácskérés. Istenes Imre, kinek fia a legjobb tanuló, eljön a tanítóhoz és hosszas kerülgetés után elmondja, hogy szeretné a gyermeket a gimnáziumba adni. Ez a történet. De mielőtt Istenes Imre ezt elmondja — a tanító lelkében párhuzamosan halad egy más történet, amely ott kezdődik, ahol az bevégeződik. Az úrrá lett parasztgyerek pályáját látjuk elvonulni, szenvedéseivel, hivságával, apró nyomorúságaival — s már végére is értünk, mikor Istenes Imre eljutott a mondókája igazi céljához s reménységekkel teltlen mondja: „Hát igen: azért jöttem mester úr, hogy az Imre gyereket, a fiamat... beadnám a tavasszal a városiba“.

Ennek a kettős perspektívának a kontrasztja valami mélységes humorral hat. A jövő nagy árnyékán át jutunk el a jelen kis fényéhez. Képzeletünk már megjárta a csalódás útját, de a valóságban csak most gyullad ki egy reménysugár.

A kötet egyetlen gyenge darabja: *A haragosok*. Egy dráma három felvonása zsugorodik itt három képben. Bizony, cselekvényt nem szabad ilyen némává tenni.

A Gárdonyi nyelve a legtisztább magyar nyelv, stílusa egyszerűsége egy üveglaphoz volna hasonlítható, melyen a gondolat leghalványabb árnyalatai is áttetszenek.

A kifejezésnek végtelenül intenzív ereje lelkiismeretes műgonddal kapcsolódik itt. A művészet komolyságának tudatáról beszél minden sora. Mert az irodalom szent hely — és nem játéktér, mint némelyek gondolják.

Osvát Ernő

Budapesti Hirlap, 1898 október 2.

PÓKHÁLÓ KISASSZONY

— Ambrus Zoltán könyve. —

Hajszálecset pókháló-finom vonásaiból összerótt, markáns kép: ilyen az Ambrus Zoltán írói arcképe. Nagyon komplikált és egészen befejezett jellemű, nehéz megrajzolni és nehéz elemezni. Pedig ott van mondatán a reliefje. Csupa eredetiség és az eredetiségében is csupa diszkréció. Hajoljunk közelebb hozzá!

Mikszáth és Herczeg oldalán ő ma a harmadik legjobb elbeszélőnk. Nem olyan közvetetlen és szemléletes az elbeszélése, mint a Mikszáthé, nem oly könnyed és változatos, mint a Herczegé, de a legmélyebb járatú és a legtartalmasabb. Túlságosan intenzíven ír ahhoz, hogy könnyed lehessen és nem elég szemléletes, mert a jellemzése maga a szabatosság. Kétségtelen, hogy az út a romantizmusból a realizmusba s ennek kialakulása a lélektani irányban nem egyéb, mint a modern írás szabatosságra törekvése. Nem annyira a dolgok története, mint inkább a dolgok értelmének a története fontos és érdekes a mesekeretben. És Ambrus Zoltán a dolgok értelmének a történetét, az események belső kapcsolatait, a modern lélek novelláit írja meg. Íme legújabb (s egyszersmind legjobb) kötetének tíz elbeszélése közül az első: Pókháló kisasszony. Pókháló kisasszony: a költészet tündére, vagy talán maga a testet öltött inspiráció, ki a szerzőt már gyermeki álmában csábítja, hogy meséljen, hogy nincs szebb dolog a világon, mint angyalarcú, vizeszemű, pirosbóbitás kislánynak a Random Roderik kalandjait elmesélni. És az élet emlékezetes napjai között mindig ott bújkál, az ábrándok, a szerelmek, a költői olvasmányok nyomán mindig megjelent, az élet örvényeinek mélyéből mindig felbukkant a Pókháló kisasszony csábos alakja, ajándékuhozva a művészi szomjúságot és a teremtmény pillanatát. Végül elhagyta az író — de lelkében ott felejtette a saját foszforeszkáló emlékét. Úgy végződik ez az első elbeszélés, hogy Pókháló kisasszony eltűnt örökre. Ő, de ez az örökkévalóság csak addig tart,

míg egyet lapozunk a könyvben, hogy tovább olvassuk a második elbeszélést. Pokháló kisasszony tulajdonképpen nem egyéb, mint az emlékezés álma, líra — jelenetekbe szedve.

Az Ambrus meséit nem lehet elmondani. A téma nála csak keret, amelybe képet illeszt vagy inkább ablak, melynek háttéréből kincseit osztja. A kifejezés művészete az ő fő ereje. És ha megmondjuk, hogyan jellemez, jellemeztük őt.

A modern lélek novelláit írja — úgy mondtuk. Hozzá kell tennünk, hogy ami őt érdekli, az nem a genreszerű, hanem az általános emberi. Az általános emberit érdekes egyéneken tünteti fel. Kétségtelen, hogy ifjúságában ő is annak a filozófiai kultúrának az iskoláját járta, amelyikből francia földön Lemaitre, Bourget, Rodenbach kerültek ki s amelyet Barrès *Déracinés*-jében oly hatalmasan fargott regénybe. A filozófia iskolájának az ajtaján a műveltség kozmopolitizmusa szokott kilépni. És az eszmék szeretete. Az eszmék szeretete viszont a forma egyéni kultuszával kapcsolódik náluk. De beszéljünk Ambrusról.

Nincs szépíróink közt senki, aki a mai embert nála jobban ismeri. Minden ember egy tengert hord a lelkében: Ambrus látja ennek a tengernek legmélyebb áramlatait is. Látja ezeknek az áramlatoknak mai irányváltozását vagy iránytalanságát. A kor szelleme levetette előtte minden leplét. Pszichológus. De poéta is. És a nézésében megvilannak szatirikus sugarak is. A poéta szomorkodik azon, hogy az élet nem veszi az embert elég komolyan; a szatirikus meg mosolyog az emberkéken, akik olyan túlságos komolyan veszik magukat — és olyan kevésbé értik az életet. Mintegy tükröt tart a lélek fölé, amelynek stilizált keretén a költészet és az irónia reliefje domborodnak. A kicsinyes emberről gúnnyal, a lélek mélyén vívódó nagy tendenciákról melankoliával emlékezik. Melankoliával, mert céltalannak tudja azokat. A gondolkozó egy kissé diszkrétén pesszimista Ambrusban. Oh, a halál egy kissé furcsa dolog: „nagyok sem egészen értik azt“ (Mese a halászról és a tengerészről). A dolgok végső láncszemét nem ismerjük,

valószínűleg egy törvénybe kapcsolódnak. De Ambrus nem egyszer mondatja az alakjaival: „játék az élet, játsszuk szépen“. (Finish.)

A legszebb játék a szerelem és a művészet. Innen szakad ki az a nagy folyam, mely tragédiákat hord a hátán. Az Ambrus Zoltán korában a szerelem a házasságtörés jegyében születik, desillusio a folytatása, halál a vége. A művészet meddő. Kötetének legszebb darabjai: *Mese a halászlóról és a tengerészlóról*, a szerelmi tragédiák ideális típusa, *Aqua vitae*, amelynek keretében korunk művészi meddőségének képe függ.

Energikus alakja alig van Ambrusnak, az élet szűkülöködik az ilyen modellekben. Hiú és kicsinyes annál több.

Kissé különösnek tetszhetik, hogy egy elbeszélőnek a gondolatait halomba hordjuk, de kétségtelen, hogy Ambrus Zoltán gondolkozó is, aki alakjára rábíz bizonyos gondolati terhet, mint egy sajátos világszemléletet kifejezve bennük, vagy kifejelesztve történeteikben. (Finish, Dom Gil). Tulajdonképpen lírikus jellem ő, tartózkodó lírikus, aki csak történetének vázában hallatja hangját (Narancserdők).

Az, hogy lírikus természet, hogy szeret elvontságokkal jellemezni, hogy a dialogusokban a saját, kifejező dikciójának a visszhangját vágyik hallani — okozza, hogy elbeszéléseit stilizált keretekben adja elő. Azok közé tartozik, akik a prózában is versírók és a valóságot a poézis nyelvére írja át. Fényás és nem szereti a lokális vonatkozásokat a köznapokra. A szép formulák barátja. De realista, szívvel-lélekkel realista. És talán csak két dolog van, amit gyűlöl: a hazugság és a felesleges szó.

Nincs utálatosabb valami, mint a felesleges szó és mi sem érdekesebb, mint az Ambrus Zoltán mondatai. Stíljének, kifejező művészetének ezek a mintadarabkái. Óh, a mondat: ez a legközvetlenebb műforma s aki mestere, mint ő, annál minden mondat egy-egy miniatűr-kompozíció. Minden szó, a szavak megválasztása és rendje gondolatot tükröz s kevés író van, aki, mikor beszél: többet mondana

és többet hallgatna el. Ennyi kritikával más örökre néma maradna — Ambrus stílje így is túlsúfolt.

Taine egy kiásott varosról beszél, amelynek falai írásjegyekkel voltak behintve. Egy utas, megbotolva, kifordította a fal egyik kövét és csodálkozva latták, hogy minden oldala tele van írva. Az Ambrus Zoltán mondatai ilyen kövek, minden oldalukra más-más gondolatot írt, de ezeket a köveket nem kell kiemelni, mert átlátszók, mint a kristály. Magukban is értékes aforizmák, de magukon hordják az elbeszélések palotait. Sokszor mondtak is, mi is mondjuk: ő a legelső stilisztá szépíróink között. Irodalmi stílkészletünk ura és gyarapítója. Az egyes mondatával poéta; olyanok azok, mint Verlaine egy-egy verssora. Íme: „A hálatlan teremtések, akiket úgy becéztünk, néma sugárzással vágják szemünkbe, hogy kinézték kezünkbe az élet poharát” vagy „Nem láthatok rózsát Margiton, hogy a keresztanyád ne jusson eszembe”, vagy „Nem a hűn volt a te keresztmamád, hanem a regény”. Az intellektuális vonatkozások hálójával keríti be az olvasója lelkét — s az érzi, hogy emelkedett világba jutott. A szatíra is a stíljében jut teljesen érvényre, fulánkjuk van a szavainak.

A tudós elemet oly mértékben viszi be az írásaiba, amennyire azok az európai köztudatba átmentek. Ezt nem minden magyar olvasó méltányolja — de kétségtelen, hogy a jellemzésnek legfinomabb árnyalatait éri el a jól alkalmazott vonatkozásokkal.

A kompozíciói látszólag aránytalanok néha, mint az *Aqua vitae*-ben. A miliő rajza feltűnőbb, mint a történet. De ne felejtjük, hogy körkép ez, melynek felületén csak ilusztráció az egyes eset.

Meg kell még említenünk, hogy a dialogusnak is elsőrendű mesere; oly tiszták és mélyek a párbeszédei, mint az Anatole Franceéi.

Kell őt olvasni és nem lehet nem méltányolni. Új könyve csak alkalom volt arra, hogy néhány vonással jellemezzük.

Sohasem volt divatos író; nem verbuvált magának tapsolókat — s ki húsz éve már egyik elsőrendű írónk:

zajos taps nem hullámozta a nevét sohasem körül. De a megértés kézszorításaiban, az elismerés kalapemeléseiben volt és lesz része.

Osvát Ernő

Budapesti Hirlap, 1898 október 25.

A RÁTÓTIÁK

— Papp Dániel regénye. —

A XIX. század életének a multha húzódo széles szalagja regényekkel van teleírva. A század olvasóját regénnyel a kezében kell ábrázolni. De a széles szalag már nagyon rövid s az aposztrofált olvasó kiejti a kezéből ezt a mi leg-egészségesebb mutajunkat, mely talán általában is a leg-tökeletesebb. Sok a dolgunk és kevés az időnk; kedveljük tehát az apró műfajokat és eltördeljük a nagyokat. A pillanat lett az idő hose, az aforizma a filozofia reprezentánsa s amint lélekállapotokra analizáltuk a karaktert, novellákra törjük a regényt. Rövid látogatásokat teszünk a költöknél és szeretjük őket, ha — mint Maupassant — a novellák fürgé csónakán is kimerészkednek az élet vizére és jól bogozott hálókban el tudják fogni az élet gyors iramlású sellőjét.

De ma mégis hosszúra nyúlt a látogatásunk, Papp Dániel egy regényt mondott el nekünk s a figyelmünk elvégre is azé, aki magára vonja és leköti. Papp Dániel fiatal író s *A Rátótiák* regénye az első könyve. Ugy látszik, egy történetnek a karrierje mégis csak attól függ, hogy ki mondja el. S Papp Dániel kétségtelenül jól mondta el az övét. Szinte gazdagnak látszott a mese, amelyet most emlékeztünk szegényesnek mutat. A látszat tehát itt is csal; de szellemesen, ízléssel és intelligenciával csal. Így csalni: poéta dolga. S valóban ebben a regényben egy alak sem érdekesebb, mint az író. A regény picike, de a regényíró jelentékeny. Az ő kvalitásaira támaszkodik a vézna mese. Támaszkodhatik.

A regény ajtajánál ő jön elénk; mintha a dolgozószobájában lennénk; a dolgozószobában, melynek ablakai széles, nagyon széles látókörekre nyílnak, szemünk érdekes és festői vidékeken pihenhetne meg, magaslatokon, melyeknek ormán az eszmék sasai tanyáznak, — de az elbeszélő a távolba mutat, kies dombra, melyen hosszan lapul el fehér falaival Rátót, a város. Egy kissé messze van tőlünk, de hiszen ez az érdekes író beszél róla, oly világosan és tisztán, hogy egyszerre mintha köd foszlanék le róla, előttünk áll. A házak bemutatják nekünk lakóikat, látjuk a kisvárosi intelligenciát, a vidék groteszk mozgalmasságú szellemi életét s el kell csodálkoznunk, hogy ezeket a sekélyes lelkeket mennyi mélységgel tudja jellemezni. Széles gondolat-övekkel veszi körül Rátótot, hogy meghódítsa az irodalomnak. Széles részletességgel beszél róla, természetesen csúfolkodva, mint aki az eszmék tornyából néz alá a szokások alacsony boltíveire, amelyekbe minden új gondolat beleütődik.

Csúfolkodva, de azért jóindulattal vezeti az apró emberkéket kis céliaik felé, melyekben a boldogság nem kevésbé látszik tökéletesnek, mint a nagyokban. És ha azt kell rajzolni, hogy a sors mint tör rést e naív lelkekbe a mindnyájunkkal közös szomorúságnak, — a szatirikus kezéből menten átveszi a tollat a poéta. Ez a poéta többször visszatér a kötetben, hogy a természetről képeket fessen, vagy a honvágyról románcot énekeljen.

A regény hőse a polgármester, az ambiciózus és szerelmes Purcz Endre. Ambíciója egy rendjel s dekorált mellére unokahúgát vágyik ölelni. Hogy rendjelet kapjon, szobrot akar állíttatni Rajmond hercegnek, ki a török háború idején a rátóti békét kötötte. De a haragos intelligencia csákányütésekkel rohan már a szobor tervének és az összédől. Ez a közélet. Közben egy szüreten skandalum történik. Ez a magánélet. Purcz Endre lemond a polgármesterségről s mire unokahúgát feleségül veszi, talán már újra Rátót polgármestere. Ezt a kis mesét bámulatos ügyességgel szélesítette Papp Dániel regénnyé. De a regény — mint az novellista első regényénél természetes is — túlságosan

erősen van tagolva. A részletek jobbak az egésznél. Hiszen a szüreti epizód egy vígjátékiró minden művészetével van megírva. Viszont annak a jelenetnek, mikor a polgármester megtudja, hogy unokahúga, lelke büszke viharját rejtve, elutazott, s megérzi ennek a leányléleknek nemesebb és mélyebb koncepcióját: ennek a jelenetnek tragikus árnyalatú iróniája a Gogol *Köpanyeg*-ére emlékeztet.

Amint a részletek jobbak az egésznél, úgy az egyes alakok rajza is sikerültebb a vidéki élet komplex jelenségeinek feltüntetésénél. Ez a társaság nagyon zajos, de nem elég népes. Hogy úgy mondjuk — túlságosan extractum-jellemű. Az alakok teljes számban indulnak és kísérik végig a regényt, anélkül, hogy egy új emberrel találkoznánk Rátót utcáin. Ennek a városnak nincsen lakossága; mintha a rátóti béke csak mese volna s Rátót falain nagyon friss volna a vakolat.

De a beállított alakok s különösen a három főalak, Purcz Endre, Helén és Szarka János, a levantei svihák: a kisvárosnak ez a társadalmi háromszöge mintaszerűen van jellemezve.

A Papp Dániel stílusára érdekesen jellemző az az ellentét, ami epikus lassúsággal ballagó értekező prózája és gondolkodásának szellemes elevensége között van. Prózája széles útján pazarul hinti gúnyoros ötleteit s alluzióinak nyilai a gondolat nagy íveit szelik át. Gondolatkötésének eredetiségénél csak logikája nagyobb. Prózájának nehéz csipkéjét mintegy áttöri logikájának pontokkal hogozott acélhálózatával; folyton feltüntetve látjuk a tények elhajlását a logikától. S ez bizonyos irónikus hangsúlyt kölcsönöz stílusának.

Kétségtelen, hogy a szubjektív rész a nemesebb ebben a kötetben; a Papp Dániel nagyarányú tehetsége, mely szép művéhez annyi szebbet igér.

Osvát Ernő

Budapesti Hirlap, 1898 november 16.

AZ EZÜST KECSKE

— Írta Bródy Sándor, díszítették magyar festők. —
Pallas könyvnyomda.

A kritikus, aki precíz mondatokba szereti szedni a lelkesedését — ma s a Bródy könyvéről írván, rapszodiát fog írni mégis. Mert olyan ez a körív, mint a nem múltó meglepetés: a lelkesedés verset mondana róla, ha a meghatottság nem kívánná, hogy töredéknek hagyja. Kívül a legszebb, a legelegánsabb magyar könyv — s a regényhez illik a királyi dísz. Kép, kép, — egy tárlatra, egy egész múzeumra, egy egész tavaszra való kép a szövegben és a szöveg körül — s mind e képek között ott ugrál, hol elbuvik, hol megjelen, apró szarvacskáit csillogtatva az ezüst kecske. Istenem, ne mosolyogjanak Önök ezen az apró jószágon, amely egy költőnek a legnagyobb kincse. Mert én úgy hiszem, hogy Bródy Sándor mindenből kiábrándult, csak az ábrándból nem. Az ábránd az oszlop, amely körül az élet széles medre kanyarog. Az ábránd a minden és a semmi — s mégis az egyetlen, ami valami. S az ezüst kecske — az ábránd. Pedig tulajdonképpen csak fogantyúja egy botnak, mellyel az ifjú reménye a jövőbe siet és az öreg emlékezése a múltba visszajár. A hőse ennek a románc-ciklusoktól áttört pamfletnek, ami a Bródy szemében az élet. S ezen a pálcafogantyún ott tartja a kezét valaki, aki ha nem is korunk hőse, de kétségtelenül egyik legérdekesebb alakja. Ott tartja — és mégis elbocsátja: s az ezüst kecske, mint száműzött király félreáll — az aranyborjú elől. S Robin Sándor (a regény főalakja) a férfieltévelyedések ez idején ott táncol az új király előtt, félig tudatlan, félig kényszerítve, mert csuklójára női kezek fonódnak, amelyek belevonják a táncoló körbe, beleillesztik a korba. S itt kapcsolódik a regénybe a kor. A szerelmi ciklus itt válik pamfletté.

A regény főalakja egy szerelmes pár. Kéz a kézben indulnak — s ami összeköti őket, az a poézis, az ábránd, az ezüst kecske; a szegény ifjúság, az ifjú gazdagság. S az

ezüst kecske vígan jár velük. De, hogy eltűnik a kedves állat, az anyai örökség, a „Frohnatur“ — két hőse lesz a regénynek. Mert a pár szétválík. Az egyiket hívja az élet, viszi a kor sodra, ninesen már támasza, csak egy forró romlott asszony keble s ez éppen az örvény.

A férfi az életet követi, a nő a művészetet. S az élet romlott — a művészet beteg. De milyen nemes ez a betegség is. Kétfelé ágazik a regény is. Az asszony útján szerelmi regénnyé mélyül, a férfi útján korvázlattá szélesül. Az asszony egy haldokló művészhez köti sorsát, a férfi egy szenvedélyes rossz asszonyhoz. Ez az emancipált, ez a modern, ez a rossz asszony — akinek teste körül a kor szálai szövődnek, titokban a kor hőse. Az a haldokló művész pedig — talán nem csalódom — a mai, vergődésében is szomorúan szép művészetet jelképezi. A férfit elfogja az élet undora s a nő is megtanul olaszországi útján két szót: Sono vedova. S a hajótöröttek, a lelki özvegyek egymásra találnak újra. Összeköti őket az emlékezéssé öregedett ábránd: az ezüst kecske. Ez az a regény, amelynek az is lehetne a címe: vallomások. De talán több is ennél, mert azt a lelket, mely itt élénk önti tartalmát, erősen foglalkoztatja a kor is. És abba az édes fénybe, amelyben a poézis nagy konkurensét, a politikát látja — beleállítja a közéletnek némi alakját. S ezek között van egy portrait: a rabszolgatartó miniszter-premier: ez a szürkeruhás logika, akiről senki sem tudhatja, bölcs-e vagy közönséges, mert a hatalom bő köpenye mindent elfed. Egyike a legpoétikusabb élettörténeteknek ez a regény, ha korrajza vázlatos marad is. Hisz ennek a megírásához egy publicista gondolköre szükséges. Bródy csak lát és fest, de így is mily értékes részleteket tud megörökíteni. Egy befejezett ifjúság története ez, hasonlatos a Zola „Munká“-jához, vagy a Barrès „Déracinés“-jéhez. De mind a háromban nemcsak az időszak és a levegő más, — hanem a szubjektív célzat. Mert Zola szociológus, Barrès pszichológus, — Bródy pedig mind a kettő egy kicsit, de legfőképpen poéta. Nem a lélek mélyét méri, nem a társadalmi erők és eszmék ütközését nézi, hanem azt a momentumot, ahogy az egyén vékony

szálai a társadalmi élet vastag hálózataiba szakadnak. Ezt a primitív és mégis legnehezebb momentumot — s ezért van, hogy legtökéletesebben oly jeleneteket rajzol, melyeknek csak két szereplőjük van. A szerelem vagy gyűlölet nagy jelenetei az ő terrénuma; a kiélesített, a szoros, az ölelkező párbeszéd vagy intim leírás az ő eleme. Az élet tengelye egy pár érzés, a többi dolgok csak groteszk apróságok. S szemében mi más az élet, mint érzéki okok ábrándokkal hímzett, vagy poézist foszforeszkáló szövevénye? Azért is az érzéki hangulatok forró tónusa az alapszín nála mindenütt. Ha franciául írnék, poète des frottements-nak nevezném. Az érintkezések költőjének. Mert ki az, aki intenzívebben ír le egy kézszorítást, finom asszonyi ujjak és erős férfikéz ölelkezését, csókban vonagló ajkakát, avagy egy asszony ölébe hajtott férfifej tüzes álmait, sőt egy hűtlen asszony nyakára érként forrott férfikéz érzéseit; a pórusok rokonszenvét vagy antipáthiáját. A szerelemnek nincs ma nagyobb poétája hazánkban s ami a barátságban szerelmi rész, — azt is csak ő tudja így megírni. S ez a nagy, félig tudatlan érzéki intelligencia — miről oly szépen írt e helyen Ignotus — a legjellemzőbb vonása; sensibilisebb képzelet nem is gondolható. Követni tudja az ősembert a modern emberben — amint elrejtőzik a konvenciók mögé, vagy keresztültöri azokat; s értelme hozzásimul minden emberihez.

S hogy ír? Mintha egy lázas asszony ereibe mártaná a tollát, úgy ír Bródy. Lappangó tűz és feminin vonások jellemzik. Vagy nem asszonyi vonás-e a kicsi és nagy képzeteknek ez az egybekapcsolása. Lehet különben, hogy nem asszonyi, hanem Don Juan-i vonás ez. Mert férfias dolgokat mond — csak nőies modorban. Különben erősen túloz — s felfogásának szélsőségei stilizálják az egész regényt. Sejtelmesen halkít, vagy zúgva erősít. S ha elragad, mindig félek, hogy megcsal. Író-temperamentuma hevíti a szenvedélyeket, élesíti a karaktereket és kettőzött hangon mondja el a megfigyeléseit. Két nőalakja van a regénynek: végletek; ha ez a kettő egy volna: az lenne a nő. Bródy ismeri, azért rajzolta kettőnek.

Pazarul jellemez, nagy és kis vonásokkal, de nem túlságosan precízen; hiszen, — úgy gondolja — talán nem is lehet egy karaktert szabatosan szavakba fogni. Inkább festő, mint szobrász. Egyike a legnagyobb írótemperamentumoknak — de eddig nem volt eléggé művésze a kifejezésnek. Geniális felhevülései voltak, mikor lelkének gyors árja kívágta a maga medrét anélkül, hogy annak göröngyösségével törődött volna. De most egyszerre kész stílista, aki a kifejezés szabatoságát egyéniségének zománcával díszíti.

Garabonciás

A Hét 1898 december 11.

BÁRSONY ISTVÁN: A SZERELEM KÖNYVE

A nyílt természet, a friss levegő, az egészség — mind ezt jelentik a Bársony István írásai. S mindez sokat jelent egy sötét témákat betegesen variáló irodalomban. Amint sokat jelent a biztosság is — melyet kvalitásainak egyensúlya kölcsönöz tollának — hintázó szellemeink között. Mert akadhatnak íróink sorában mélyebb járatú, originalisabb kifejlődésű lelkek — de arányosabb és teljesebb kifejlődésű nincsen közöttük. Bársony elérte a maga nivóját — ismeri a fegyverzetét és használja minden fegyverét. A nyílt természet finomkezű rajzolója új kötetében a természet közepébe ért: a szerelemhez. Húsz igen érdekes novellát adott a kezünkbe, melyek mind a férfiasság és a nőieség viszonyáról szólnak. Aki ismeri Bársonyt, tudja hogy ez csak abstractio, de kétségtelenül indokolt abstractio. Mert ennek a novellának csak két (ha a férj is számít?) mondjuk három alakja van. Ezek sem a karakterüknél fogva érdekesek, hanem azért a hol rejtett, hol büszkén villogtatott kapocsért, mely őket összefűzi, boldoggá vagy boldogtalanná teszi: a szerelemért. Ez a szerelem nem az ábrándképű érzélgés — és nem a zablóját vesztett szenvedély: de igaz és nemes, erős és diszkrét érzés, melyről Bársony mindig nobilis felfogással, mindig finom érzékkel és termé-

szetes hangon beszél. Ezért is valami férfias poézist sugároz az egész kötet. S ami első pillanatra feltűnik s az olvasót egyedül képes mélyebben lekötni: ezek nem mondva csinált történetek, hanem az élet adta őket az író kezére. Mert Báronyt nem a fantázia szolgálja, hanem a megfigyelés, de ennek a hűségében biztosak lehetünk. A leíró természetesen itt is előre lép, hogy a történeteknek napfényes vagy sötét, de mindig szélesen rajzolt alapját színekkel bevonja. S lehetetlen a Bársony finom ízléséről megfedkezünk, melylyel ez apró, de mindig komoly és komolyan vett viszonyokat megoldja vagy szorosabbra fűzi. Igen, judiciózus novel-lák ezek, melyeknek nemes tónusa, elegáns prózája és érdekes tartalma minden olvasónak szimpátiáját szerzőjük felé fogja fordítani.

(G—s.)

A Hét X. évf., 1899 január 8.

ENDRŐDI SÁNDOR ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

(1867—1897, négy díszes kötetben kiadta az Athenaeum,
Budapest, 1898.)

„Itt van az egész életem rímekben“ — és valóban itt van az egész élete rímekben. Tiszteletreméltó élet, jó rímek: a kritikusnak nincs veletek dolga. Harminc év költői munkássága: maga költemény, ha nem is éppen modern. Hol van még költő, ki muzsáját jó és balszerencse közt így elvárná — így elfogadná? Hol a költő, ki minden órájának így leszakasztaná költői virágát? De Endrődi és a költészet kölcsönösen hívek maradtak egymáshoz. E hűség magyarázza a termékenységet.

Dalos temperamentum, aki jó iskolába járt. Hallgatta Petőfit, hallgatta Heinét, hallgatta Puskind és a tenger zúgását. S megmaradt a Petőfi és Heine eminens tanítványának. Zavarba hozna, aki azt kérdezné, hogy modern-e? Mert Petőfi és Heine modernek — csak tanítványnak lenni

nem modern. S ez részben Endrődit dicséri. De Endrődit egészen dicsérni kell, mert ha régi híron játssza is élete változatait: ezek érdekesek és ő virtuóz. S azok között, kik irodalmunk nagy fénykorának alkonyulatánál jelentek meg: neve mindig az elsők között lesz. Kapott valami részt a Petőfi nyíltságából és a Heine könnyed szabadosságából. Természetesen nem kell benne keresni annak nyílt erejét — vagy ennek gracióz szellemességét. Nem nagy dolog-e, hogy a költészet régi phrasisainak új életet tudott adni? A régi hangoknak oly készlete állott előtte, hogy élete elzengéséhez nem volt szükséges új hangokat kérnie a természetől. Az élet minden momentuma daltémát hoz neki — s ő nem mesterkedik rajta, nem pepecsel, elmondja egyszerűen, természetesen, néha a beszéd közvetlenségével, de mindig dalmatosan. A természet jó barátja, mindig őhozzá menekül, összhangot keresve a paralellizmusban, melyet lelke hullámozása s a természet képeinek változása között talál. Régi párhuzam s ha nem is új, de örök harmónia. Ez adja meg lyrájának gyöngéd alaphangját s ez kölcsönzi neki színeinek bőség-szaruját. Általában gyöngéd lélek, olvadékony, békülékeny, ki a derűnek és a bánatnak teljes skáláját játssza: hol a tavaszi, hol az őszi képek köpenyében jelenve meg. Bár tud tréfás is lenni — elegikus emlékezéseinek bús akkordjai mélyebbről jönnek s — mélyebbre hatnak.

De minden gyöngéd érzelmessége mellett — van benne bizonyos naiv férfiaság, ami mindazoknak tulajdona, akik ritkán csalódnak önmagukban. Az önérzetét épen hagyta az élet — ha szívét megkínózta is. A szeretteit elrabolhatta tőle, de a szeretete vagy a szerelme nem maradt visszhangtalan. Ez edzi dacát (legújabb költemények), ez magyarázza energiáját a sorssal szemben. Van benne életkedv s ezért oly kedves nekünk, az életunalom gondolatával mulatozóknak.

Szerencsés ember: nem találjuk nála a költői küzdelmet a költői létért. Nem tépelődik, nem vívódik, biztos magában s ez érteti meg, hogy nem csak nagy momentumok, de egész élete végigfut költeményeiben. Egy inkább szomorú, mint víg élet (van-e más?), melynek célja: önmaga. Az egyéni eszmények hajótöröttjét, vagy diadalmasát hiába

keresnök e szép versekben. Világfölfogása nemes tradíciókból alakul. Gondolatai nem állanak harcban a multtal; általában nem meditáló természet. Korunk lehajló ívein ő egy régibb világ nemes bonhomiájával halad; a kor nem szólt bele az életébe; talán csak azért, mert kicsinyes. Mert, hogy egy nagy kort mennyire meg tud érteni, mutatják a kurucdalok, melyek legállandóbb értékű alkotásai. Így azonban, általános eszmékről, egyetemes törekvésekről ha szól: érez-zük, hogy e hangok nem az ő egyéniségéből törtek elő, e törekvések nem az ő törekvései. Marad a szerelem, a családi élet, a magány, a természet kitűnő lantosa, kinek költészete valami mély melankóliával van befuttatva, mi a kor lehelletének egyetlen nyoma.

A kurucdalok írójának tiszta magyar érzéséről nem szólok. A magyar dal-hangnak senki sem annyira ura, mint ő. „Ahogy az erdön bolyongva jártam, egy régi rozzant hangszert találtam;” — igen: ha a hangszer régi is, míg Endrődi Sándor játszik rajta, örömmel hallgatjuk.

O. E.

A Hét X. évf., 1899 január 22.

KISFALUDY TÁRSASÁG

A Kisfaludy Társaság február első napján választotta új tagjait. A jelölt esztétikusok közül: Ambrus Zoltán, Alexander Bernát és Berzeviczy Albert győztek; a szépirok sorában: Szaboleska Mihály és Jánossy Gusztáv. Furesa dolog úgy-e? de ez a kiváló magyar esztétikus: Ambrus Zoltán három napja tényleg tagja a Kisfaludy-Társaságnak. Ma már nincs nemesebb intelligenciájú magyar olvasó, — aki szerelmes ne volna a tollába. Stíljének semmi piperéje, egyetlen éke az egyszerűség és egyetlen fényessége a világosság. És ez a világosság nem apad ki a gondolkozása legmélyebb útjain sem — és az egyszerűség nem hagyja el az érzelmek kifejezésének legszenvedélyesebb akkordjaiban sem. Írásaiban a kifejezés nem csalja meg egy hajszálnyira sem a gondolatot, annyira precíz. Megtanítja az olvasóját

arra, hogy mily grandiózusan szép az értelmes beszédnek ez a teljessége. Klasszikus prózaíró. És már húsz éve az; de elmaradt ízlésű kritikánk hosszú-hosszú ideig csak a hallgatás aranyával honorálta őt. Huszonkét éves korában már egyikét írta a legszebb magyar tanulmányoknak (Budapesti Szemle 1884). Akkor és azóta írt kritikáiból, irodalmi, művészeti tanulmányaiból az ő nagy ízlésének villámos szikrái átsaptak a színpadra, az irodalomba és minden fogékonnyabb olvasó világába. *Alexander Bernát* egyike a legelméletesebb és legnagyobb tudású kritikusainknak. *Berzeviczy* egy könyvet írt Itáliáról. Itáliáról írt egy könyvet. *Szabolcska* költészetének erőteljesen magyaros hangjaival s szimpatikus költői egyéniségével vette be a konzervatív várat. *Jánossy Gusztáv* régi szorgalmas és ügyes műfordítónk. *Szabó Endre*, *Bánóczy József* és *Bródy Sándor* bizony kibuktak! Hány náluk kisebb költő, esztetikus és elbeszélő vonta meg tőlük szavazócéduláját olyan kicsinyes okokból, melyekből — ha követni őket érdemesnek tartanók — inkább az ismert és elismert jelesek dicséretét olvashatnók ki. Az irodalmi politika gáncsvetése, ha bosszussá teszik is az elfogulatlan figyelt, az ő irodalmi magas piedestaltjukról le nem vethetik már sem Szabót, sem Bródyt, sem Bánóczyt.

(Aláírás nélkül.)

A Hét X. évf., — 1899 február hó 5.

HERMAN OTTÓNÉ

(*Ember volt és egyéb elbeszélések*)

Óh a nőírók! Most, amikor a sértett hiúságokat már behegesztette a sértők postscriptum-udvariassága, talán kényes is ez a téma...* Félre skrupulusok! Ifjúságom elröpült korából integet egy gondolat felém: csak az ostobák ismernek

*A Kisfaludy Társaság csak néhány hónappal azelőtt hozott határozatra célzó, amely kimondja, hogy nők nem lehetnek tagjai a Társaságnak. Az egyidejű sajtónak hosszú ideig témája volt ez a nőisérelmi ügy, de a hozzászólások inkább az eset humorát aknázták ki, mint az érdemi részt.

kényes témákat, az elfogulatlanok csak érdekeseket ismernek el. Miért lennének ostoba és miért ne lennének a nőírók elfogulatlanok? Mint örültem, midőn a Kisfaludy Társaság fűgét mutatott nekik és milyen szerencse, hogy tovább is szerethetem őket s hogy van okom becsülni a Kisfaludy-Társaságot! Milyen kellemetlen szó ez: nőíró és milyen, ismeretlenül is bájos valaki egy írónő! Az olvasónak, ki netalán tréfás kedvűnek nézi e sorok íróját, megvallom már, hogy egyetlen nagy, sírfölötti szerelmem tárgya Bashkirtseff Mária, ez a szeplőtlen intelligenciájú tündérleány. Mélyebb értelem nem volt senki életében — sem teljesebb nőiesség. És ez itt a jelentős jelenség. Vagy ott van Neera az olaszok között, minden sorából női szemek néznek reánk — de a szemek mélységeket tudnak kifejezni. Csak az kiállhatatlan, ha írónők férfimodort affektálnak. Ez a *féllepel* kacérság. Gondoljanak Stael asszonyra és keressék ki a Heine vonatkozó kötetét, aztán térjenek vissza önmagukhoz. — S most dicserjük végre Herman Ottónét, aki jeles írónő a szó kedves értelmében — s akinek új könyve azzal őrzi varázsát, hogy az író nem tagadja benne meg a nőt.

Ember volt; természetes tehát, hogy bűnös volt. Ennek a bűnnek a történetét beszéli el nagyon, nagyon természetesen Herman Ottóné. Az olvasó mérget vehet rá, hogy megtörtént. Pedig oly nagyon hasonlít azokra a régi regénymesékre, melyeket a hatvanas-hetvenes években találtak ki a magyar írók — s amelyeknek földjén a mennyország és a pokol egy-egy küldöttje vívták halálos tusáikat, oly kegyetlenül halálosat, hogy a kislányok és a kisfiúk sírva olvasták, míg a felnőttebb társaság tagjai a regényes allűrök e forrásából halásztak maguknak is pózokat. Tulajdonképpen már realizmus volt ez, csak hogy az a forszirozott realizmus, mely minden kis zörejt harci zajjá túlozott. Többnyire főúri körökben játszott és grófi hőseit selyemruhás, márványkeblű és márványmosolyú alternatívák elé állította. Jöttek az összeütközések, a kötelesség és a szenvedélyek harca, ingadozás és a lelkiismeret pathoszba öltözött dikciója száz oldalon át, míg végül a százegyedikén az alabárdos nemezie keresztülvágta a bonyodalmak gordiusi csomóját; a gonosz

alakokat elérte a végzetük, a szívünknek kedves hősök tragédiája ellenben idillre változott. Minden igaz lehetett, csak az elbeszélő fontoskodása és akkor még pathétikus pszichológia torzította el. Különben igen érdekes regényeket olvashatunk abból az időből, így Bérczy Károly „Gyógyult seb“-e, vagy még későbből ifj. Ábrányi Kornél „Melyik erősebb“ című regénye, amelyek értékesek is. Ezeknek testvére a Herman Ottóné új regénye: „Ember volt“. Ezzel éppen nem azt akarjuk mondani, hogy nem modern. Az egyetlen vonás, ami nem modern rajta, az a kimért szimmetriája a bűnnek és bűnhődésnek, ami ha megvan is az életben: szemmel alig követhető. Tartalma ez: egy fiatal lány szerelmes az unokabátyjába, ez azonban a cousineja barátnőjét szereti, akit nőül is vesz. Ő a regény hősnője, aki bosszúból ment férjhez s férjét éppen legjobb barátjával csalja meg. Mikor a férj gyanakodni kezd, meghívja barátnőjét, hogy szeretője annak udvarolva, férje gyanújától megszabaduljon. De rosszul számít, mert kacérságával elidegeníti kedvesét s az tényleg megszereti a tisztalelkű leányt, ki hajlandó hozzá nőül menni, de megvallja, hogy szívének, érzelmeinek már van egy ura: unokabátyja. A férj mindenre rájön, mire barátja főbelövi magát, s így a boldogságot, mit tőle feleségével elrabolt — visszaadja unokahugával. Bűnös volt, de megbűnhődik. Az asszony elzúllik. A férfi nőül veszi cousineját — s a boldogság csillaga felragyog a sokat szenvedett szerelmesek háza fölött. A regény, mint ebből is látjuk, érdekes. Van bonyodalom s azt igazán nagy ügyességgel szövi és bonyolítja az író. Az alakok, különösen a barátja feleségétől elcsábított férfiú alakja pszichológiailag tisztán interpretálva áll előttünk. Már az asszony alakja kissé túlzott — de így is elfogadható. Ő az a gonosz szép — aki körül az egész regény forog s ő talán a legöntudatosabb s így a legmodernebb alak a regényben, akinek az ördögi játékát az emberekkel szerelme rajzával enyhíti a szerző. A regény megnyugtató befejezése bizonyos nemes morális gerjedelmet kelt az olvasóban: megérezzük benne az író idealizmusát.

G—s.

A Hét 1899 február 5.

MOLNÁR FERENC

(*A csókok éjszakája*)

Egy huszonegy esztendőös fiú hozta ezt a könyvet tavaszi olvasmányul. Sok-sok édes novella van benne, az olvasója mindegyik után odajegyezhetné az elégedettség egy szavát: az volna a legegyszerűbb kritikája. Mégis, a jó szóhoz, mit egy olvasója sem fog tőle megvonni, megérdemel Molnár Ferenc egy-két őszinte gondolatot. Mikor alig egy éve az első kötete (Magdolna) megjelent, a kritika őt az „ifjú tehetségek” nagy rendjébe fölvette, az nem volt frázis. Sokan vagyunk, akik azóta figyelemmel kísérjük az írásait és az írásaiban azt a rohamos fejlődést, amelynek egyik — talán gyorsan elhagyandó, de mindenesetre előkelő állomása ez a mai könyve. Tehetségének természete most felismerhetőbb, mindegyik elbeszéléséből kivillannak itt vagy ott az egyéniség jegyei. Könyvének némely darabja (A zöld légy; A száműzött;) még azon álmokból fogant, mik a Maupassant-olvasmányokra következnek, másokra (Csókok éjszakája; Törékeny mese;) az Anatole France fényűző stilizálásának jól megnézett mintázottsága rajzolódott, de még eme nagy hatások is hogy beletűntek fiatal barátunk termő eredetiségébe. Hogy megtanulta attól: témáit meglátni, ettől: a hangulatok szétosztásának gazdagságát! Tágra se nyitja a szemét, ki se nyújtja a kezét a téma után, oly közel van hozzájuk és tehetségének legbecsületesebb tanúsága, ahogyan a mindennapiból kilopja az értékeset a banalitások vastag leple alól. Ennek a sikere néha elvakítja: szinte túlozza reális hajlandóságát, sőt — úgy szeretném mondani, reálisra stilizálja a meséjét. Érezzük, mint örül a megfigyelése szerencséjének és — úgy látszik — néha aranyat lát a jelentéktelen, a kicsinyes észrevételeiben is, melyeket ugyanazon meleg erővel hangsúlyoz, mint a legfontosabbakat. Ez a kis gyöngesség azonban — reméljük — hamar el fog tőle mulni.

Kétségtelen, hogy elbeszélő tehetség, holott még alig vannak történetei. A legtöbbje úgy hat, mintha egy meg

nem komponált történetnek epizódja volna; néha csak a fölét adja történeteinek (A huszár), a legtöbbször (Törékeny; Zöld légy, stb.) csak egy jelenetet ír. De ezekből is látjuk, hogy ura az elbeszélő hangnak, mely nyomon követi a jelenetek pillanatok alatt perdülő egymásutánját; a leírásait is s minden megfigyelését beosztja a haladó elbeszélés időpontjába. Igaz, keveset szemlélődik, de elszórt megfigyelései, gyakran precíz szava, egyes képeibe zárt utalások, mintha ellentmondának ennek a gondolatnak. Sőt, — néha úgy tetszik — csak egy-egy elmélkedés az elbeszélése megindítója (Reisman tanár úr), máskor viszont, mintha a célnál, amelyhez érni akar, várná őt egy gondolat. (Csókok éjszakája.)

Van elbeszélő hangja, és nincsenek elbeszélései; könyve telítve van emberi dolgokkal és nincsenek emberei. És mégis, mindez a hiány — aminek a magyarázatára előhívhatnók az ő huszonegy évét — a könyvnek nem hibája. Mert Molnár Ferenc hangulatoknak, érzések összeverődésének történetét akarja reprodukálni: és ez gyönyörűen sikerül neki. Ő, aki alig szól bele abba, amit elbeszél, ebbe a tendenciába zárja a líráját. Az ő szívének egy-egy hangulata az a légkör, mely novelláit telíti, novella-alakjain átárad és azokat rokonokká teszi. Mert érdekes, hogy minden alakja titokban hogy ismeri egymást, a szerző hogy közvetíti szíveik megértését.

A kötet szebb darabjai: György hadnagy és a 12 aszszony; A Reif Eszti hangulatai; A száműzött; A huszár. Az érzésáramlások e szemléltető beállítása meg kell, hogy ragadjon minden olvasót. Stíljét bizonyos pongyola monoton mesehang kissé modorossá teszi — de így is elég kifejező. Aki oly nagy lépésekkel halad, mint Molnár Ferenc — gyorsan kilábol majd ebből is.

O. E.

A Hét, 1899 február 26.

JAKAB ÖDÖN

(Élet. Elbeszélések)

Egyenletesen meleg hang, az életnek bizonyos állandóan nemes felfogása és e felfogásnak konzekvens érvényrejuttatása, dicséretesen korrekt stíl — mind e szép kvalitások, megtalálhatók Jakab Ödön ez apró elbeszéléseiben. Sőt — ha kissé lassú és vontatott is, — de élet is van e többnyire szomorú, vagy inkább szomorkás elbeszélésekben. Jellemző az a félmult, mely úgy látszik nagyon kedves az író szívének. Mintha egy félig elmúlt világ életéből szakasztaná az író írása lapjait. Hiszen szépek ez egyszerű karakterű, szépnévű Szövérdy Miklósek, de miért látjuk őket csak könyvekben? Az élet úgy szereti bonyolítani a történeteit, de mintha nem ilyen naiv bonyodalmak lennének ezek, mint ahogy a könyvecske tükrözi. — Azután, az emberek egy kissé gondolkozni is szoktak; miért hagyják a Jakab Ödön alakjai e szép műveletet másoknak? A szegény Eszter halála bennünket is megkap és jól esik nekünk is, hogy utolsó percébe napsugarat vet a szerelem; de vajjon miért olyan együgyű Szováta Tóni, hogy kedvesét a férje előtt rágalmazza meg? Miért-miért? „Több olyan dolog van ég és föld között, stb.” és az élet olyan szépen szomorú.

(G—s)

A Hét, 1899 február 26.

SZÜRY DÉNES

Drámai impressziók (1893—1898)

Egy színházzal foglalkozó intelligencia benyomásainak ez az egymásmellé állítása mindenestre érdekes vállalkozás. Az ilyen könyv ritka nálunk; a külföldi könyvkiadatoknak állandó alakja. Ha csak színházunk és színházi ízlésünk történetének adatait tartalmazza, már van értelme. De ha írója szellemét nem igázza le teljesen az aktualitás,

ha egyéniség, kinek látásában önállóság van, ha erőteljes a tolla, hogy írásban magát érvényesítse — akkor a könyvnek művészi varázsa is lesz. A referádája igazságát könnyű ellenőriznünk, de ennél többet kívánunk. Az egyes színházi este gondolatait kell hogy összegezze bizonyos visszatérése a szemlélődés irányának, bizonyos tendenciája a magasabbrendű asszociációnak, és állandósága a művészi módjával megnyerő előadásnak. A kritikusnak általában, az egyes esetben is emancipálnia kell magát a pillanat naivságától. Vérének túlzásait csak a művésznek bocsátjuk meg. A Szüry Dénes könyvében engem — megvallom — sok jelessége mellett, leginkább a stílus szépsége kötött le. Minden mondani valóját elegánsan mondja el; könyvének minden egyes cikket művészi gonddal komponálja meg. Impressziókat tanulmány formában elmondani: nagy ambícióra vall; s aki ebben a formában is közvetlen tud maradni, az művész. Ezt Szüry Dénesnél eléggé nem méltányolhatjuk. Ha mitsem tett, csak szövegezte a pontokat, amelyekre nézve a közönség, a kritika és az ő érzése megegyeztek, máris érdemes olvasni. És valóban úgy látszik, hogy inkább kimeríteni törekszik tárgyát, mint bizonyos eredeti irányban mélyíteni. Az ítélete igaz, ha hiányoznak is ajkán az egyéniség meggyőző szavai. A felfogása nemes, hajlékony és mérsékelt, ha gondolkozása nem jár is új nyomokon. Azokat a közbeszúrt aforisztikus mondásokat, amelyekért némely könyvet olvasunk, azokat a nagy kritikus pillantásokat, amelyek akár a dráma, akár a színház, akár a mindakettőt domináló modern alakulások koncepcionális törvényéhez vezetnék az olvasót — ebben a könyvben nem találjuk. De nincs is jogunk kívánni. Drámai impressziók: ez a könyv tartalma. Ezek az impressziók igen egészségesek. A kifejezés hű hozzájuk — és az író bizonyos rendet is tudott köztük teremteni. A vendégszínészek, az utóbbi évek nagy színiirodalmi szenzációi, a magyar termés és egy Shakespeare-tanulmány — így rendezkedik a könyv anyaga. A színház szeretete jellemzi minden részletében. Ami az egyes elemzéseket illeti, talán a vendégszínészek játékának a tanulmánya a legsikerültebb. A Shakespeare-tanulmány érdekes — és

hogy komolysága mellett sem tud eredményének súlyt adni, azt tárgyának ismert nehézségei és célzatának problematikus szubtilitásai magyarázzák.

(G-s)

A Hét, 1899 március 5.

JEGYZETEK

A szépnek nincs lépcsőzete. Ha van, az csak lefelé vezethet: a rútat fokozzuk benne, mi hozzátapadt. És nincsen tisztább a szép testté vált szép gondolatok között: a koszorúnál, mit igazság ihlette női kéz font oly férfifej köré, mely — míg gondolata követhetetlen magasban járt — szerénységében lefelé hajolt. „Wie zieret den bescheiden Mann der Kranz.“ A Tassot koszorúzó Esztei Leonóra hercegnő képe elé visz az emlékezés, ha a nemes ünnepre gondolunk, melyet most egy éve Izabella főhercegnő védnöksége alatt legelőkelőbb hölgyeink Lotz Károlynak rendeztek. Ez ünnepi lelkesülés nem apadt el nyomtalanul; nem emésztette fel magát az ünnepi órán, de emléket emelt önmagának a *Lotz Albumban*. Ritka a könyv, melynek már megjelenése annyira varázsos; talán azért, mert a legtöbb könyv vásáriassága nincs meg rajta; a kiadója nem kalmár; bizonyos kivételes háziasság, szeretetreméltó arisztokratság árad róla. Lapjai forgatója úgy fogja találni, hogy egyszerű, intim, finom és nagyarányú mű. Egyszerű, a szecesszió korában szinte szecessziósan egyszerű. Húsz nagyon szép fénymetszetű táblája a Lotz Károly legnagyobb-szerű falfestményeit mutatja be. A Morelli másik húsz, elismerést igénylő fametszete a mester kisebb falfestményeit és két csodálatos arcképét hozza elénk. E freskókat és arcképeket ismertetni nem kell már. Alig látogathatunk oly monumentális épületet — melynek falain figyelmünket magukra nem tapasztanák. Jellemezni, méltatni, tanítani lehetne talán őket? Igen, de a feladat is megtalálta már az albumban hivatott mesterét. Kell-e megokolnunk, ha azt mondtuk, hogy finomság és bensőség amit e könyv tartal-

maz: mikor két olyan egyaránt szerény, finom és irigylésre méltóan genialis szellem találkozik benne, mint Lotz Károly és Riedl Frigyes — a kiadó hölgybizottság közvetítő jóvoltából. A Lotz-tanulmány, amit Riedl Frigyes a kartonok elé írt — a könyvnek nem kevésbé értékes fele. Ez a finom szervezetű és finom lelkű, elegáns, karcsú ember, gyönyörű koponyájában az ő gyönyörű gondolkozásával szinte arra született, hogy a szépségeket mutassa és tanítsa az embereknek, szinte arra, hogy ilyen nagyon finom és nagyon művészi kartonokkal habráljon, karcsú könyveket írjon róluk, amelyek súlyosságát világos előadásának művészetével varázsolja könnyeddé. Jól esik róla jól mondanunk, mert igazat mondani jó. Ő, akit munkás szerénysége visszavonultságba köt és arisztokratasága soha a piac közepére nem enged, nemcsak mint tudós páratlan, de mint tanító is. S mindazt amit róla elmondhatunk, elmondhatjuk a tanulmányáról is. Megvannak benne azok a szubtilitások, melyek Arany tanulmányát oly gazdaggá teszik — és megvan benne az a teljesség, amiért a tankönyvei az elismerten legjobb tankönyvek. Lotz egész művészetének történetét, értelmét, élete körülményeivel való szövődését, műzsájának természetét — mindezt elmondja, megmagyarázza s egyénisége szuggesztiójával tudásunkba és hitünkbe iktatja. Mindez elismerésnek akkor sem volna sok — ha azt mondanók róla, hogy kevés.

*

„A mi szívünk“

Maupassant-regény, mely most jelent meg magyarul Zempléni P. Gyula lelkiismeretes szép fordításában. Hat éve már, hogy *Maupassant* a sírban van. Ki tudja, mennyi rózsát vitt azóta e sírra „A mi szívünk“ hősnője? Mily furcsa és mégis milyen természetes: két békés jelzője az igazságnak. „A mi szívünk“ hősnője (sok ok mondja, hogy az ő szívének a hősnője volt): egy szépségében, rangjában és lelkében egyaránt előkelő, párisi fiatal özvegy; talán ugyanaz, aki a Maupassant szobor lábainál elhelyezett karosszékekben ül, kezében könyv, szemeiben megkövült meren-

gés... Mily remeke volna a gúnynak, ha egy éjjel a szobor-csoport életre kapna és Maupassant kocsit hozatna merengő hölgyének! Vagy mosolyogva megkérdezné tőle, mely toille-problémák bántják kis fejét? Esetleg hazakísérné... de az is lehet, hogy féltékeny jelenetben kérné számon szíve minden dobogását! És itt abba kell hagyni. Igaza van Lemaître-nek; Maupassantról már csak fecsegni lehet.

És van is ingere a fecsegésnek. Van valami ostoba öröm abban, hogy szívünk e nagy hódító-járól felkiáltó jelekben beszélhetünk. És kétségtelen, hogy a mi objektíve semmitmondás: a jelentéktelen szavakban egy szív lelkesedésének egész kincse benne lehet. Ha írunk róla, hogy verekednek érte a nagy jelzők a tollunk alatt! Pedig kétségtelen, hogy ha más névvel újra élne, egyszerűen így jellemezné a „Fort, comme la mort“ szerzőjét: Maupassant! S ez az igazság: félünk róla beszélni; csaknem érezzük, hogy ő, ha meghalt is, már előre ismert, értett és megvetett bennünket. Ebből az élő pszichológiából nem hiányzik egyikünk esete sem s az ő fatalizmussal telített lelke túllátott a saját halálán és a mi életünkön is. Talán többet látott, mint szabad: azért húnymta oly korán be a szemét. De mindez csak játék egy kedves név körül, melynek viselője sokat, nagyon sokat szenvedett. „A mi szívünk“ meséje végtelenül egyszerű. Burne asszony és Mariolle André szeretik egymás. Csakhogy nem egyformán. Az asszony hiú, társadalmi ambíciói vannak, a szerelem az ő szemében egy érzés és nem az érzés; a férfiú életét teszi fel e nőre, ki mindene és mégsem teljesen az övé. Otthagyja, de ismét visszatér hozzá; az asszony a hatalmasabb, egyre jobban föléje emelkedik, nem hogy elhagyja, hanem hogy biztosabban megtarthassa; ura akar maradni neki is, önmagának is. E boldog szerelem boldogtalanságát adja elő a regény. Vannak, akik e könyvet Maupassant gyengébb művének mondják. De nincs igazuk. Vagy ha igen, igazságuk testvére annak a hazugságnak, mely szimpatikus és kevésbé szimpatikus témák közt különböztetve, a különbséget a művek értékében is megtalálja. Mert az elbeszélés tökéle-

tességét, az igaz alakok hű tükrözését, a történet fejlődésének érdekét, a megfigyelés bámulatosan egyenletes intenzitását és mindent, mi más műveit nagyszerűvé teszi, megtalálunk ebben is. Mintha az igazság kényszere diktálná minden szavát, úgy helyén van, él és jellemez, tehát éltet valamennyi.

*

Az a testes, zöldfedelű könyv, mely előttünk van, a *Szana Tamás* nagy szorgalmának egy újabb eredménye. Az alakok között, kik a magyar művészet kérdései, új tárgyai és emlékei körül mindig ott láthatók, a legagilisabbak és leglelkesebbek egyike ő. Új könyve oly emberről szól, kit mindnyájan nagyon szeretünk, oly művészről, kinek művei mindenkit érdekeltek és gyakran foglalkoztattak: *Jankó Jánosról*, a nagy gúnyképrajzólóról. Életének bő részletrajzát és műveinek szerencsés taglalását találjuk e könyvben, szerzője ambiciózus szeretettel igyekszik hőse nagy tehetségének és nagy munkájának igaz képen méltó emléket állítani.

G—s.

A Hét 1899 március 12.

EGY LEÁNY TÖRTÉNETE

Regény. Írta *Herczeg Ferenc*. Singer és Wolfner kiadása.

Megbámulom a regény nagyarányú előkészítését, figyelmet odaadom minden sorral fokozódó érdekességének és melegebbre hevülő érzelmi életének, kifejlődése az igazság szavainak erősségével csempészi magát szívembe és mégis — hogy a regény hősnőjétől búcsúzva, az utolsó sorokon át a távolodó egészet látom, kedvetlenséget érzek, mely elhalványítja örömemet. Ez az „és mégis“ egy félénk mellékgondolat, mely benyomásaink fölé nehézkedik. Egyelőre csak annyit jelent, hogy szeretném *Herczeget* bevádolni az alakjai előtt, amiért a rovásukra tartózkodó.

Később, ha súlyosabbá érve, kifejezésbe hull, talán annyit fog jelenteni, hogy az írónak nem szabad arisztokratának lenni az olvasóival szemben.

Büszke lépésekkel, érdekes, szép leány halad keresztül az új regény elnyújtózó, gondozott alléin. Azok közül a mélylelkű leányok közül való, akikbe szerelmesek szoktunk lenni. Szerencsétlen, de van bátorsága a szerencsétlenségéhez. Ő Atalay tábornok leánya: Atalay Mariska. Nagyon szegény, nagyon intelligens és nagyon energikus. Ezenkívül semmije sincs, csak egy gyengéje: hiábavaló szerelemmel gondol Hajdu Balázsra. Szívének sorsát ehhez a gentlemanhez fűzi, aki nem ismeri, nem érti és nem méltányolja őt. Az idő mulik és hozza magával a generális koldusbotját. Vagy az inség vagy a halál következik; vagy a szerencse, vagy a Mariska akarata segít. És ez a bámulatos akarat valóban megmozdul; Mariska színésznő lesz, megtalálják benne az oly sok másban hiába keresett nagy szubrettet. Az anyagi rémet hát visszakergette, de micsoda morális tanulságokat hozott neki ez a lépés; a színpad és a körülötte lebzselő rágalom; az elhagyott kör, melynek elfogultságai közül kilépett s amely a rágalomnak oly kész kárörömmel adott hitelt. Mindezzel szemben közöny a páncélja s arca nyugodt márványán elsikló gúny a felelete. De — s a regényben itt kezdődik a regényes fordulat — e változás elhozta neki annak a mosolyát is, aki annyi könnyével volt adósa. Hajdu felfedezte a színésznőben azt, akit az excentrikus generális-lányban azelőtt meglátni nem tudott. Szerelmük hallgatag tudatával barátok lettek — s így a jövővel mit sem törődve — így élték egymás közelében egyik szép napot a másik szép nap után. Mariska művészete előtt meghajolt a város; a férfiak képesek lettek volna egy tekintetért minden meredélyek, minden veszélyszegélyezte rózsáit eléje gyűjteni. Oh, de Mariska milyen magasan állott nemcsak a nép szája, nemcsak a férfivágyódás — de a legjobb barátja hite felett is. Hírbe keverték, gazemberek dicsekedtek vele — és Hajdu félt, — habozott feleségül venni Mariskát. És Mariska, hogy megszabadítsa őt aggodalmakat szülő helyzetéből, —

itthagyta, Amerikába ment hangversenyútra, Amerikába ment feledni, — talán új életet kezdeni.

Ez a története egy leánynak, aki felette áll nemcsak környezetének, de a saját regényének is. És ez a Herczeg szép, gazdagon jelenetezett könyvének egyetlen nyugtalanító momentuma. Ha mások szerelmesek lehetnek egy regényalakba — én féltékeny vagyok a Herczeg hősnőjére. Íme egy leány, akinek feje fölé hajtott a sors minden felhőt, aki körül táncot járnak az ellenséges körülmények — s aki fölényes vaskezüséggel hasítja ki az élet harcosoktól megszállt dominiumából a maga osztályrészét. Íme egy leány, aki férfienergiával elszakítja magát a multja minden megkötöttségétől; elhagyja a társadalmi kört, melybe érzéssel belenőtt, elhagyja a családját, sőt a nevét — és szabadra oldott csolnakán nem visz magával mást, csak egy, a szívébe nőtt arcképet, és a büszkeségét; a büszkeségét és annak a férfinak az arcképét, aki ezt a büszkeséget egyedül tudta megtörni. De milyen ez a férfi — és milyenek kellene lennie? Hajdu Balázst vagy mi nem ismerjük, — vagy Mariska nem ismeri. Hajdu Balázs: a karakteres középszerűség. Karakter — e szó dekoratív értelmében. Különbözik meglehetősen karakternélküli; tipikusra mintázott kaszinóalak; szimplex intelligencia, finomabb érzésekre képtelen szív, egy kissé már kiégett, de örökké lesznek naív gondolatjai; a fellépésében van valami komoly biztosság. C'est tout. Lehetnek elvégre meg nem magyarázott előnyei, titkos értékei, — de Herczeget nem kell arra figyelmeztetni, hogy a misztikumával hódító regényférfiúnak a misztikumát óhajtjuk érteni.

„Egy leány története“ szerelmi történet; de oly szerelem története, melyet nem értünk, melyet az olvasó nem tud méltányolni. S ezt érzi Herczeg is, amikor így ír: „Miféle különös ötlete az a végzetnek, hogy egy embernek, éppen csak egy embernek a kezébe teszi le a kulcsot egy-egy ilyen komplikált zárú női szívhez? Semmi érdemet nem szerzett rá...“ Igaz, az élet igazolja a Herczeg regényét; sok ilyen értelmetlen szerelmet látunk, melynek követhetetlenül finom okait nem ismerjük, de ez okok

megvannak és ez csak azt bizonyítja, hogy mi rossz kommentálói vagyunk a saját benyomásainknak. A művész ellenben a történetébe a története értelmét is becsempészi: művében talán ez a lírai foglalat a legértékesebb.

Erősebben kellene megragyogtatnia a Hajdu intelligenciáját, mélyebben megütni az érzése húrját: kölcsönözni neki egy kis méltóságot. De Herczeg nem szereti az alakjában sem az érzelmek, sem a gondolatok áradozását. El akarja kerülni a szentimentális, meg az analitikus pózt — és elkerüli a pszichológiai mélységet is. Hajdu Balázs mindvégig utca-alak marad ránk nézve: egy elegáns idegen, aki egyébiránt nagyon diszkréten viselkedik regényünk intimebb helyzeteiben.

Pedig a Herczeg szeme kegyetlenül emberismerő! Van a regénynek egy mellékalakja, egy megvénhedt nagy színész: száz sort olvasunk róla és teljesebben ismerjük, mint a regény minden más alakját, mert a szónak, amit ajkára ad, van határozott színe, van ereje és jellemző értéke: az intelligenciája nem titok már előttünk, sem a szíve.

De Herczeg kiválóan szereti a kemény embereket, a karaktereket, akik az érzelmeikkel takarékoskodnak és lelküket, mint arisztokrata paloták kapuját, örökké csukva tartják. És kétségtelen, hogy e zárkózzott lelkek néha nagyon nemes tartalmúak. De a költőnek mindenüvé szabad a bemenet — s a feladata éppen az, hogy alakjainak e lekött értékességét napfényre ássa.

Lehet, hogy a szerelem, amiről Herczeg most regényt írt, igaz, de akkor Hajdu vagy túlságosan tipikus, vagy Mariska túlságosan egyéni a rajzában. Elvégre a sablon ember szerelmes lehet a sablon emberbe — de, hogy bizonyos társadalmi osztályban a szerelem egyetlen feltétele a kaszinói karakter — senkinek sincs joga ennek a bizonyítani akarását oly magasrendű szellemnek, mint Herczeg, imputálni.

A szerelem mégis csak a legszebb elfogultság — és a Herczeg vitathatatlan nagy írói értékessége sehol sem érvényesült eddig jobban, mint azokban a virtuóz könnyedség-

gel vezetett jelenetekben, amikor Mariskának, a rafinált színésznőnek újra feltámasztott szerelme újra hajtja naív virágait, amikor önkénytelenül, hol vehemensül, hol szelídsége cirógatásaiban fejeződik ki egyetlen, nagy érzése.

A küzdő leányalak — különben egyik diadalmas alakja marad Herczegnek. S pár szavával tisztán és érdekesen beállított mellékalakjai érdekes társasága maradnak az olvasónak.

G—s

A Hét 1899 április 23.

OLVASMÁNYOK

— Felelet egy kérdésre. —

A könyvek emberei gyakran vetettek egy-egy gondolatot a téma öblébe: *Mit olvassunk?* Ha ez az egyszerű szavú, komoly kérdés nem egy határozatlan világból jönne, vissza kellene utasítani, olyan kevéssé meghatározott. A tömeg kérdései nem lehetnek precízek; éppen, mert feltételek. De a feltételek nélkül dolgozni nem tudó, komoly gondolat nem fog visszaélni e feltétlenségükkel. Pedig az egyszerű kérdés — egyszerű feleletet akar és a tanács itt csaknem parancsszámba megy. *Mit olvassunk? Mit olvasanak azok, akik kérdezik, hogy mit olvassanak?*

A hirtelen ajkon kész a felelet. A hirlapod, a heti képeslapod, önként gyámolítja a kritikátlanságodat. A mult meghízhatóan öreg könyvtárosai integetnek; a ma jelenségeinek eleven intelligenciájú árusa karon fog és boltjába vezet. De miért menned messze útra: a szomszédod is emleget, mit néhanapján olvasott, egy mázsza csudaszép könyvet. Akinek ajkát magános szempont elfogultsága dominálja: a természet legszebb pontjának fogja mondani a maga kis elkerített, genre-bibliothekáját. Milyen kár, hogy többen vannak, mint amennyire hallgathatnál és sokkal többen, mint amennyinek igaza lehet. Ezért esik meg, hogy a szempontok zúgó erdejében oly könnyen eltévedsz.

Lehet-e megkomponálni az ideális könyvkiadatot? A kívánság nem egyszer megbízást adott rá a bölcsességnek, de az kitért előle. Azokból a szavakból, melyekkel kitéréseit mentegetni szokta, a művelődés művészetéről a leg szebb fejezetet lehetne megszöni. (E jegyzetek nem az informatív olvasmányokat keresőkhöz szólnak.) Az az intelligens hajlandóságú olvasó, aki ama nemes hangulatok után igyekszik, melyeknek a szépirodalom a hazája, aki idejét arra áldozza, hogy lelkét a költői impressziók frissen tépett rózsáival ékesítse — aki sejti, hogy az olvasás nagy, magános, előkelő elvonatkozottságában mindig előről kezdheti már végetért aranjeuzi szép napjait: annak nemesedő érzése már tudja appreciálni a művészetet. Értelmében egy naív fogalom képződött ki róla, melyet ha kivallatunk, tudjuk, hogy amit keres: érdekes dolgok, melyek a szívét megérintik, és gondolatértékek, melyek intelligenciájába átragyognak. Hogy mi az érdekes, arra az élete tanította meg; eziránt való érzéke merőben szubjektív előzmények gyermeke, ebből a szempontból ő egy kész olvasó-egyénség, akinek kezébe bizonyos sajátos könyvek valók, — mint az író-egyénség is bizonyos sajátos témák után nyul. Az igazság az, hogy az olvasás éppúgy művészet, mint az írás — és ezért nem lehet az olvasót tömegembernek tekinteni. Már a gyermekben, aki a dajkamesék közt válogat, megvan ez a rügyező művészi vágyakozás. S talán minden olvasó lelkében hever egy öntudatlan esztétika: bizonyos formuláztalan egyéni igények a művészet iránt, melyeket csak bátorítani kellene, hogy formulájukat megtalálva, judiciummá érjenek. És azt a bátorítást csak oly szomszéd-szellemek könyvéből merítheti, kikben magát látja s kiknek művében úgy érzi magát, mintha egy gazdag rokona szép és nagyhatárú birtokán időznék. A közönséges olvasóban a személyi érdeklődés nagyobb a dologinál. Az íróban a saját egyénségének művészivé finomult mását várja, a könyvben a saját láthatárának képeit akarja és ama gondolatok kifejezésre ébredését, melyek az ő lelkében is szunnyadnak. A saját sorsának az értelmét, az őróla szóló igazságokat keresi — a barátjával és

az ellenségével akar találkozni, szeretni és gyűlölni akar, tervezni és bontani, megismerni és felejtetni, — anélkül, hogy mindez több volna egy igazságokból szőtt álmnál. Álomnak kell lennie, amelynek konzekvenciái nem nyulnak az életébe — de igazságoknak is, hogy tudjon bennük hinni, amíg előttük áll. De nem szűkkeblű az élvezésben: szívesen követi az író a gondolat legtávolibb régióiba is, ha az ő s a maga személye közt kapcsolatot talál. A testvérgondolatok találkozásának ez a végtelenül édes pillanata: a legnagyobb művészi élvezet. Érdeklődésünk földjén maradvá, mintegy a saját szubjektívtségünk tengelyén forogva, járjuk körül a költő világát.

De hogyan keressük meg a magunk íróit? Vannak — ha kis számmal is — művek, melyeknek századokon át győztes művészete mindenkire beszél. Ezekkel tehát mindig és mindenkinek érdemes kísérleteznie. Annyival inkább, mert az ily barátság termékeny és felbonthatatlan. Kísérletesi érzelmeink tartományát és művészibbé neveli kíváncsiságunkat. A címetek: a Bibliától Goetheig mindenki ismeri. Néhányat mindenkinek el kellene belőlük olvasnia, de velük eltölteni az életet annyi volna, mint egy más kor álláspontjáról élni. Ma ma van és minden más, mint akkor, a „szép idők és szép emberek“ korában. E sorok írója előtt világos, hogy közel kell keresnünk az olvasmányainkat. A nyelvünk klasszikusai között, a mi sajátságaink és a hazai alakok e legőszintébb tükrében. Vagy korunk írói között, azok között, akik osztályukat rajzolják, kérdéseinkkel foglalkoznak, talán egy pokon vérmérséklet művészi vé nemesült hangján. Ki lehetne emelni egy Tolstojt, egy Maupassant-ot és a mieink közül néhányat — de általában lehet mondani, hogy a legtöbbet emlegetett írók schasem a legrosszabbak. Mindennapi olvasmányunk a modernnek legyenek. Talán elsősorban azért, mert írásaikban megmaradnak koruk nívóján. És minél erősebbek a könyvnek az élettel való összefüggései, ellenőrzésük annál könnyebb. A modern művészet a tudomány képére alakul; ez a módszer neveli az olvasó ítéletét, gazdagítja érdeklődését, megtanítja különböztetni a „mit“ és a „ho-

gyan" között. De meg a mai irodalom egyéniségekben is oly gazdag, hogy mindenki megtalálhatja benne a magáét.

A műformák közül a legnagyobb anyagot a regény ölelte magához. „Der Roman ist eine subjektive Epopoe, in welcher der Verfasser die Erlaubnis ausbittet, die Welt nach seiner Weise zu behandeln.“ Ezt Goethe mondja s a regény azóta is a művészeti szabadelvűség reprezentánsa. Az objektív értékeknek ez a vérré váltása különben nemcsak természetes joga, de a legnagyobbyszerű képessége is az embernek. Csak az a baj, hogy csak a meghalt költők művei olcsók. De az üzleti szellem, mely statisztikát vezet érdeklődésünkről, ezen is segít. Olcsó regénysorozatok jelennek meg mai tollakból. Apró és nagyon olcsó könyvtárakat kezdenek kiadni nálunk is, melyekben nemcsak Arany Jánosunkat és Petőfinket találjuk meg, de egész fiatal irodalmunk színét-javát. Közöttük már nem is kell sokat válogatnunk. Nagyot nem tévedhetünk, csak őszintén és jobb érzéseink éberségével kell olvasnunk.

O. E.

Esti Ujság 1899 május 6.

A KÉKSZEMŰ DÁVIDKÁNÉ

Regény, írta: Gárdonyi Géza; kiadja Singer és Wolfner.

Gárdonyi Géza! Sok fejezetből áll ennek a névnek a története. Milyen más volt az az ember, akit ezelőtt tíz évvel mögöttem sejtettünk, mint akiről ma azt hisszük, hogy ismerjük. Nagy utakat tett meg azalatt Gárdonyi. De az olvasónak a fejlődése történetéből csak a meglepetések jutottak. Ezeknek az előkészítéséről csak már elmúlt órái a kikérdezhetetlen magánynak beszélhetnének. Története a folyó, mely hol elbújik, hol újra megjelen — és valahányszor újra megjelen, mindannyiszor tisztábban öleli tükrébe a napot, vagy a felhőket s a hűen kísérő partokat. Tíz éve talán, hogy első nagyobb munkája: a „Lámpás“ megjelent. Azt hitte magáról, hogy mindenki-

nek fog világítani. S vad zavaros lobogása alig engedte meglátni a kezét, mely meggyújtotta. Bizony volt idő, amikor a mi szép folyamunk még csak mérges folyócska volt és tengernek képzelte magát. Hányta-vetette magát. Belekötött a parti kövekbe, véresnek mutatta a világot s mert végtelenségről álmodott, nagy célokra nem ébredhetett. Azon a hosszú úton, amit maga mögött hagyott, Gárdonyi Géza a világ megértéséhez jutott. S amit megértett, azt a hitévé tette. A „Lámpás“ idején ideális anarchista volt. „A világ csupa korlát — így gondolkozhatott — majd szabadságra segítem én.“ Szenvedélyes volt, de e szenvedélyben sok volt a nagyzóló kicsinyesség. Sok szenvedést látott és vérbeborult a látása s nagy gesztusokkal hadonászott egy kis színházban. Az ifjúság valóban az erőpazarlás kora. Hol tart azóta Gárdonyi! Tomboló kezesrűségét — termékeny merengés váltja fel. Az a nagy érzékenysége, mely akkor dacra ingerelte — csupa gyengéd megértésre változott át. Körülbámulja a fűszálat is és simogató nézéssel figyeli az embert, mert nagy fogalma van az ő nagy küldetéséről. Talán a világot egy örökké készülő regénynek látja, amelynek a kompozíciójával ismerős, a stílusa díszait bámulja és — az epizódjainak az epizódjait másolni igyekszik. Valami nagy filozófiai szerénység költözött a lelkébe s a természetnek, a nagy Egységnek egy csendes ünneplése hangzik ki minden művéből. Minden perspektíva egy kinyilatkoztatás s gondolatai, mint búcsús csapatok, térdepelni járnak az isteni hegyormok titkokat oldó horizontjaihoz. A megismerésnek detailokkal kirakott útján így a vallását találta meg. De szert tett bizonyos melankolikus józanságra is. Hiszen a józanságnak emberismeret az alapja s az emberismeret szenvedés. S a bölcsesség szobrának megtört reményekből áll a talapzata. Furcsa egy eset! Egy fellobbanásokra, szikraszórásra és szentimentális káprázatokra született nagy temperamentum, amint egyszerre minden elleshetők nélkül megjuhászodik, hallgatag lesz és ha beszél, csendes szavú. Egyszerre csak megjelent előtte a látható jelenségek láthatatlan jelentősége. Milyen nagy intelligencia

lehet az, amelynek a parancsa egy ilyen temperamentumot szabályozni képes. Hiszen mindnyájan meg tesszük ezt az utat, de mennyivel nagyobb volt az övé. És mily észrevehetetlenek nála az átmenet erőszakosságának nyomai. Kétségtelen, hogy Gárdonyi Géza a legszebb tanulmányfejek közül való. Egy naív ember, aki a kultúremler féllelmekekkel, izgalmakkal, szenvedéssel és intellektuális gondokkal felhőzött világában mozogva is meg tudta őrizni homlokának naív redőtlenségét. Józan, közönyös szem, lélek, mely csupa érzékenység és csupa fogékonyság — és férfias szó: ezek az ő legsajátabb kvalitásai. Erősen magyar vonások. Kurta szavú, mint a magyar paraszt, de itt erő van a szóban, vagy egy kemény ütés, vagy egy simogatás valamennyi. Az alakjait is a népből veszi. Naív emberek az ő emberei, mint nemes rokonuk otthonos lelkeikben és ő a nemességet, az emberi méltóságot látja bennük is, nem genre-alakoknak fogja fel őket, az élet főalakjai mind: az embert domborítja ki bennük, nem a parasztot. Impozáns mozdulatúaknak s finom érzésűeknek rajzolja őket. Ha a fogalmaik hiányosak is, az érzésvilágukból nem hiányzik semmi s a természet, mely bátraknak és gyengédeknek alkotta, az üttötte lovaggá őket. A lelküket nem magyarázza, a cselekvésük eredőjét nem elemzi széthúzó gondolatokra, *egyenesség*: ez az ő pszichológiájuk örök adata s még a furfangjuk logikája is kézzelfogható. Gárdonyi a pszichológia címén sohasem ad elbeszélés helyett lírát. Alakjait nem szedi a földről a „kötényébe“, történeteinek színhelye nem az ő hangulata és e történetek nem teszik egy-egy impresszió-sorozat hatását. Inkább szobrász, aki márványból izmokat farag s új regényének mindegyik fejezete egy-egy dombormű, melyek összefüggő dráma jeleneteit ábrázolják. Beszélő szobrok: ezek az ő klaszikus alkatú parasztjai. Csupa keménylegény, akinek a karja lesújtja, akit ér. A „Kékszemű Dávidkáné“ regénye gyengéd viszonyok közé helyezi őket. Különben a török világban játszik, így hát van alkalmuk az ölelésre: a gyengédre és a halálosra is.

Az utóbbi évek irodalmában gyakran találkoztunk

azzal a fiatal asszonnyal, aki leány marad. Ilyen a Gárdonyi hősnője is; kétségtelenül a legbájosabb és a legtermészetesebb valamennyi közül. A regény 1650 körül játszik és mi sem dicséri jobban a Gárdonyi történeti érzékét, minthogy minden hűsége mellett is úgy hat, mintha tegnap történt volna. Egy egyszerű szép szerelem a témája, de az átöröklés sem kis szerepet játszik benne. Nem anynyira a hajlamok, mint inkább a sors örökléséről van szó. És bár a véletlenségbe kapaszkodva, de a törvény mégis győz. Az apa becsületes ember, akit a bűnbe kergetnek. A fia is csak bűnös lehet — így okoskodnak az emberek és az életébe kényszerítik a bűnt. Talán csak a büntetés kedvéért!?

A kedves verseinket elszavalhatjuk; kedves regényünket nem mondhatjuk el. A kékszemű Dávidkáné regényét minderkinék el kell olvasni. Ő a Gárdonyi Géza Madonna-képe. S ami az íróban naív komolyság, az benne egyszerű mélység. A naív lélek mindig mélységek között járkál, ha kissé tudatosabb, mint ez esetben az író: meg is méri őket; de sohasem fogja el előttük szédülés. Gondolataiban annyi a magától értetődő, megjelenésében annyi a természetesség, hogy pillanatok alatt beleéljük magunkat világába. És mégis ezt a világot továbbgondolni képtelenek volnánk.

O. E.

A Hét 1899 július 30.

KORHADT FAKERESZTEK

Írta: *Rákosi Viktor*, kiadja *Singer és Wolfner*.

A szó átlátszóbb a tettnél, de a szavakon csak keresztülsurrán, a tettekben örökre elhelyezkedik a lélek; ezért is komoly pszichológia a tettek stílusának az elemzésében találja meg nehezebben fejthető és merevebb, de igazán értékes anyagát. De mert az író tollával viszi véghez tetteit — úgy tartom, az ő arcképe a lélekfejtő legdrágább okmánya, leghálásabb tanulmány tárgya s talán a legérde-

kesebb is. Á szüntelenül magát kereső művész minden koncepciója — az önmaga megtalálásának egy-egy étappeja: minden műve egy-egy akt a maga lelkéről. Az életét arra szenteli, hogy magamagát dolgozza ki — és soha lelket közelebről nem láthatunk, mint az övét. De nemcsak őt, nemcsak a legérdekesebb és legteljesebben kifejeződő egyéniséget ismerhetjük meg benne, hanem bizonyos fajta léleknek, bizonyos csoport embernek, bizonyos típusnak a legmélyebb interpretációját olvashatjuk le arcképéről. Mennyivel közelebb jutunk ismerőseink lelkéhez és mennyivel biztosabbak leszünk kritikájukban, ha megpróbáljuk őket írói nevek köré csoportosítani!

Kissé messziről indulok, hogy hódolatomat Rákosi Viktor elé vigyem. Aki minden írását elolvasta — bátran személyes ismerősenek mondhatja őt; éppúgy ismeri, mintha naponta kezét fogna vele és a szemébe nézve hallgatná az ő szeretetreméltóságának kifogyhatatlan szavait. Egy hajszál eltérés nincsen az író és az ember között. Ez körülbelül annyi, mintha az ő művészi tökéletességéről beszélne. Ha magam elé festem az ő nagyon megkülönböztetett egyéniségét, személye szépségét, a barátainak, meg az olvasóinak iránta való teljesen egyező érzését — ez a kép annyira tetszik nekem, annyira szép, sőt annyira tökéletes, hogy azt kell hinnem: idealizáltam őt. Széttépem — és újra megfestem, ugyanúgy. Elvégre vannak — nagyon, nagyon kis számmal — hozzá mérhető tehetségeink, de egy sincs talán, akit oly osztatlanul kedvelnek olvasó, író, egész világ.

Oly harmonikus egyéniség, hogy aki nem analizálja, nem is hinné, mily éles ellentétek simulnak benne össze. Férfiasan kemény és nőiesen érzékeny és gyengéd. Az írásaiban nagyon sok el nem sírt könny vált gyönggyé. A legjózanabb fej, — de a kedélyében gyakran sötét színű, fantasztikus hangulatok húzódnak át. Abszolút vig és abszolút szomorú tud lenni. Filozófus, aki szemével a halált fixirozza — és gyermek, aki az életet tréfára pazarolja. Mindenről gondolkozott már — de azért minden vélemény érdekli. Intim és tartózkodó. És száz, meg száz

ilyen ellentét fonódik benne össze — és egy sincs köztük, amely megzavarná a képe egységét.

Végtelenül sokoldalú. Mikor a humoreszkjei frissességükkel és kedvességekbe burkolt szatírájukkal megkakagtatták az egész világot, akkor egyszerre a maga férfias, teli, csengő, de mindig gyengédségekben elhaló hangján szomorú poézissel teli történetekbe kezd. „Mefogadtam — írja — hogy ami tehetséget Isten belémadott, azt a tehetségemet arra fogom használni, hogy az utolsó nemzeti éposz kiesiny alakjainak egy szerény monumentumot fogok állítani.“ Itt van a monumentum: „Korhadt fake-resztek“.

A névtelenekről ír; a nagy nemzeti korszaknak, melynek emléke századokat fog maga elé térdepeltetni, arról az oldaláról, mely nem fordul a történetírás országútja felé — de, amely maga a történelem. A szerény hősookról, akikről csak, mint tömegekről szoktunk gondolkozni. Ő költői felírású ezüst veretet rak korhadt fakereszteikre. Hogy érti ezt a kort és minden egyes embert, aki benne hagyta az életét! A művésznek mily éles hallásával különbözteti meg az egyes hangot, a nagy, a lelkes és mégis borzasztó zúgásból!

A történetei nagyon egyszerűek s nem is a szerény szövevények viszik magukkal a Rákosi Viktor könyvébe a hatás titkát. De az elbeszélés módja, a művészi kompozíció, férfias érett lírája, az az erős történelmi érzés, mely arra késztet gondolnunk: mit tett volna ő ebben a nagy, örökre szép harcban.

A stílusa hozzásimul a tárgya pompájához. Sötét, erős színeket hoz, nyelvében van az érzése gyásza — és mindez oly világos, szemléletes, nyugodt s ahol a tárgya inspirációja rohanásra készteti a tollát, ott is a legnagyobb műgonddal kidolgozott.

Erős pszichológusnak mutatkozik, de mintegy érzékelteti az alakjai lelkét; az indulataikat mozgalmasságban, nagy drámai gesztusokban hozza elénk. A kötet legszebb darabjai: „A Preszákai árnyak“, „Zsidó fiú“, ilyen lélektani drámák. A zsidó fiút árulásra akarja kényszeríteni az

osztrák, de a sorsa mostohaságá, a kivertsége, a jövőből feléje csillanó kincsek is ránehezednek az ő jobb, nemes és szent érzésére — és mégis inkább meghal, semhogy áruló legyen. Annak a leírása, amint küzködik: egy meg-rázó, tragikus monológ — melyet nem szóval, de a teste vonaglásával mond el.

„A sztrecsnói piros virágok“ bevezetése egyike a leg-szebb lírai költeményeknek: a halálnak az embert gyakorta kísértő gondolata halad át benne sötét hímzésű köntösében.

Szóval szép könyv ez — bárhogy forgassuk s üljön bár eléje — a legridegebb kritika.

O. E.

A Hét 1899 június 11.

KÜLÖNVÉLEMÉNY

Levél Gyulai Pálhoz.

Budapest, október 19.

Méltóságos Uram! Legyen türelmes e reflexiókhoz, melyek szerények és egyszerűek, de amelyekre csak az elfogódott hang veti a bátortalanság rezgő árnyalatát. Az igazság tudja magáról, hogy sohasem tolakodó. És Méltóságod mindig türelmes volt a megismerésben: a türelmetlenség kritikái privilégiumát így váltotta meg.

Aki e sorokat aláírja, — még csak egy jelzöt szerzett magának az élettől: azt, hogy fiatal. Olyasmi, amire más-kor soha nem büszke, amit sohasem szégyel, de amit mégis önzőbben szeret, semhogy egy tévedés igazságatlanságától meg ne védené. Védi magáért, és mindazokért, akiket illet: nem az évek egyszeregye, de a kedély tavaszának virulás-jogán.

Ön, Méltóságos Uram, üresen hagyta a Kisfaludy Társaság elnöki székét. Nagyon üresen hagyta. Be lehet csukni az egyetlen magyar irodalmi ház kapuját, mert az asztalfőn, a gazda helyett, a szemrehányás szelleme ül. Abból a levélből, amelyet szándékkal az asztalon felejt,

szállott ki ez a szellem. E búcsúzó sorok megszegyenítő emberi és irodalmi nemessége nem egy revolucio-poseurt görnyesztett a saját megvetése alá.

Az elégikus vonás e levél arculatján azt mutatja, hogy könnyekben mosdott kézzel írták. De senkinek sincs joga látni a könnyeket, melyek gondolathálózatának ürszemein a mult tisztásaira leperegtek. Nemes lelkek azok, akiknek szokásai és szerelmei egyet jelentenek; még nemesebb, akinek csak egy szokása és egy szerelme van: a kötelesség. Csoda-e, ha az ily férfi nehéz szívvel hagyja oda ideáljai templomát? Csoda-e, ha fél, hogy vele együtt azoknak kultusza is kivonul, ha fáj neki eszményét özvegyen hagynia?!...

És mégis, mintha a kemény, férfilépésekkel távozó Méltóság udvarias, utolsó meghajlásakor — egy gúnyos mosoly veszett volna el. Kiket illetett? A Méltóságod lelkében elsimította a hullámokat az a tudat, hogy a mások hibáihoz mindig a saját előnyeinkkel alkalmazkodunk. De kik azok a mások? Vajjon a *fiatalok-e*?

Méltóságos Uram, én, az első tollait tördelő kezdő habozás nélkül mondom most legnagyobb prózaíróknak, Önnek: Méltóságos Uram, az rossz szó!

A fiatalság, melyre Méltóságod céloz: a művészetben az új kezdet embereit, az új hajtások kertészeit jelentené. Nézzen végig Méltóságod a szegényes sorokon, melyek Ön ellen hadba szálltak. Van-e egy is köztük, aki nem Méltóságodnak vagy kortársainak epigonja volna. A gyenge tanítványok csak kettőt tudtak megtanulni Öntől: a hazafiságból a szavakat, a gondolkozásból az „azért is” konokságát.

Az irodalom igazi fiataljai nem a szavakat, az ambi-ciót örökölték, az ő előretörekvésük hurrájában nincs hangja a mult megrágalmazásának. Ők azok, akik Méltóságodat a hazafias nyelvöltés csúnya jeleneinek idején körülvették és a kezeit szorongatták. Ők azok, akik ma a magyar irodalom igazi zászlóját tartják s ha meghajtják a távozó vezér előtt, a saját érdemeit olvashatja le annak hímzéseiből. Ők azok, akik ilyen kevesen vannak.

Mert ők azok, akik a Kisfaludy Társaságnak a priori kitagadottjai, nem mintha túlságosan fiatalok lennének, s nem mintha a Gyulai Pál szeméből ellopta volna a látást a kor, hanem mert azoknak a kedves pseudo-fiataloknak a korhadt erdeje mindig közöttük állt.

A kialvó tüzek tragédiája kegyetlen látvány. Jaj annak, aki alatt süllyed az idő talaja! De aki az igazságokkal foglalkozik, — az sohase sértődjek meg. Ne sértse meg őt, ha közel halálát, ha morális élete ítéletét, egyénisége abnormisságának bizonyítványát olvassa belőlük. A természetben nincsenek sértő szándékok!

De a természetben nincsenek természetellenességek sem! A színházi tragédiákat nem kell az utcára bocsátani, — mert ott komédiák. És jaj a hamis tanuknak, akik el akarják temetni a lobogást, hogy a sötétben gazdálkodjanak; kik az idők hangját mimelik, hogy elítéljék a multak élő érdemét. Óh, az idők árja még nem nőtt s nem nőhet annyira fel, hogy az irodalom hajója a Gyulai Pál feje felett úszhassék tova! Nem, a kormányrúdhhoz még mindenki kiskorú, kivéve Méltóságodat!

Méltóságos Uram üresen hagyta az elnöki székét. Mintha ez lenne az első öreges tette... Eggyel több ok, hogy a fiatalok — a falakon belül és kívül — annál inkább tiszteljék.

Természetesen az igazi fiatalok, akik közé büszkeség nélkül, de önérzettel tartozik

a Méltóságod tisztelő szolgája

Osvát Ernő*

Budapesti Napló, 1899 október 20.

* A Kisfaludy Társaság 1899 október 18-i ülésén az alelnök felolvasta Gyulai Pál levelét, amelyben elnöki tisztéről lemond. Elhatározásának közvetlen oka az az ellentét volt, mely az Elnök és a társaság tagjai egy részének (Bartók-csoport) felfogása közt az októberi aradi gyászünnepség kérdésében kiobbant. Éles támadások hangzottak el, amelyek során hazafiságát is kétségbe vonták. Gyulai látta az akció mélyebb motívumait: régen útjában áll ő a „fiataloknak“. A Társaságban is, ahol a tagválasztó gyűléseken sokszor meggátolta a Bartók—Ábrányi-csoport jelöltjei-

KÖNYVEK — KRITIKA

Félicien Pascal, a Gil Blas saját külön gondolkozója, a farkas-libériába öltözött platonikus bárány a Szerelem veszett farkasai között, a bácsit játszó kisfiú, ki az álszakállát minduntalan belelógatja az írásaiba, az árva „intellektuel“, ki az Unalom masculin világában végzi másfélhasábos garmond-promenádjait, enfin ez a Valaki, aki a hazájában is senki — legutóbb egy olyan téma húrjain bolondozott az ujjával, amelyet érdemes kivenni a kezéből. Adieu Pascal! — A könyvesbolt elégiája, a nem olvasó Külvilág és a kritikázó cukoremberek:

Íme a cím és két háremhölgye. Istenem, a könyvkeskedő gyermekei ezentúl nem járhatnak kocsin! Jaj, a Tudatlanság tábornokai főtiszti pompával számárkodnak a boulevardokon! Oh, hogy a nemes francia is „magyar nemessé“ lett immár! Picquard még csak olvas, Zola márcsak ír, az antiszemita bajnokokat csak a tyúk-költészet lelkesíti, a bourgeois jókor fekszik, a szociálista jókor kel s ha templomot rabolt, aranyat is lel. Ah, még a filozopter sem lop könyvet! S mindezt a kritika, a kritika, a kritika tévé. És ha már a kritikáról beszélünk, akkor lassan beszéljünk, mert a leányzó alszik. A kérdés hát az: van-e

nek bejutását, s még inkább a Budapesti Szemlében, amelynek élén kérlelhetetlen szigorral ítélkezett a kortárs-irodalom felett. Az októberi csata után úgy döntött, hogy lemond. *„En folyvást vénülök, a Társaság folyvást fiatalodik, így nem igen illünk össze“* — írja lemondó levelében.

Osvát Ernő fenti levelére az ellenzéki csoportok nevében két nappal később: „Válasz Osvát Ernő úr levelére“ címmel Ábrányi Emil válaszol. Kik azok az igazi fiatalok — kérdezi — s hol vannak műveik? A lobogójuk melyik kávéházban szomorkodik begöngyölitve? Osvát önérzetes választ írt az Ábrányi-levelre (töb-
bek közt: „Aki újabb irodalmunkat figyeli, annak a nevemet ismernie kell . . .“), de veszekedést nem akar, nincs is joga Gyulai-t mégjobban megterhelni. Aki bizonyára rájuk is szólana: „Hagyjátok, cigányok!“ Ezt a levelet a Budapesti Napló nem közölte (Ábrányi a lap főmunkatársa volt). Az afférnak ez a jelentéktelen kiágazása különben azzal nyert befejezést, hogy pár nappal később Ábrányi Emil látogatást tett Osvátnál, magával hozva részére Don Juan-fordítását.

részüik az ő álmainak abban, hogy az emberek úgy kapiskálták Lichtenberg mondását, hogy: „Jobb egy arany a zsebben, mint tíz a könyvespolcon?” Nem, nem, az aranyainkat ma nem köttetjük díszbe. Oka-e ennek a kritika? Hát kétségtelenül van abban valami igazság, hogy a közönség a kritikus kezével választ magának könyveket. Mikor nagyon felhívom valamire a figyelmét, nem volna Közönség a neve, ha nem kíváncsiskodnék. Ez logika. Az azonban bizonyos, hogy soha jobb dobosa nem volt az irodalomnak, mint a mai pseudo-kritika, — a vevők fajtája mégis kihalóban. Ez meg tény. Hol van tehát az összefüggés? Az összefüggés nagyon közel van: az összefüggés az irodalomban van (a könyvekben csak néhanapján). Mert kérem, ha egy önzés, meg egy jóakarat (a kereskedés, meg a mai ordítózó plakát-kritika) vállvetve protezsálnak egy *Belles-lettres* nevű eladóleányt, és az mégis a kirakatban vénül meg, akkor az a hölgy alighanem ragyás. Mert bármily nagy legyen is az indifferentizmus a világban, vannak még unalmas félórák, szórakozásvágyó emberek és talán a művelődésnek szánt fölös fillérek is... A kritikának, amint azt a közintelligencia kontemplálja, az irodalom lelkiismeretének kellene lennie. Ha skrupulusai vannak, bizonynyal az irodalom a bűnös. De ha elhallgatja a szemrehányásait, ha eladja magát annak a buta hitnek, hogy nálunk még a Kisfaludy Társaság némely Hazafi Verray Lajosának is meg kell kegyelmezní, ha egyszer ebből, egyszer abból az okból lovagi szolgálatot tesz az irodalomnak és mégsem hallgat rá a kutya sem: akkor nagyon valószínű, hogy ő nevetséges, de egészen bizonyos, hogy az irodalom állapota siralmas. Aminthogy az is. Hogy mik az okai? Egész sereg, de ezt a sereget nem lehet ebben a pár sorban elszállásolni. A vezérük mindenesetre az az őshanalitás, hogy egy idő óta csakugyan nincsenek az irodalomnak boszorkánymesterei; akik lennének, azoknak „égni kell”. De végre is nem minden anya szülhet nagyhegedűst. A másik biz az, hogy akik vannak, a közönség réci hódítói közül, csak nagyon kevés mondhatja el magáról, hogy „őregember nem vén ember”. Az újak? azok

vagy régiek, vagy nem látni az arcukat a sok külföldi szépítőszertől. A tartalmatlan szeccesszió — rosszabb a boldogult Pálffy Albertnél. A kivétel kevés, s egy „Első fecske“ még nem csinál a könyvtáraknak Étetati nyarat. Szóval mindez csak annyit jelentene, hogy nem érdemes olvasni. És aki azt hiszi, hogy ez a nagy ok elég ok arra, hogy az olvasni akaró ne vegyen könyvet — az nem ismeri az olvasni akarót. Megmondom én. A Szépirodalom nevű hölgynek nem az a legnagyobb fogyatkozása, hogy ragyas, hogy vén, hogy kendőzi magát, hanem az, hogy nem érényes. Van egy kedvese: a zsurnalisztika, nyilvánosan kitartatja magát. Már csak feldult bájakat öltöztethet könyvruhába. Ki kíváncsi rá, ha már mindenki látta ujságnégligében? Az idei könyvszezon a tavalyi ujság-szezon. Az idei télen kinek kell a tavalyi hó? A tisztelt közbeszólo igen böles; azt mondja, hogy nem olvas mindenki minden ujságot. De igenis, mindenki azt olvassa, amelyikbe az ő Herczeg Ferencé ír, még ha — Uram ne hagyj el! — Pekár Gyulának hívnák is. Mert az ízlések különbözök, de — valljuk meg — mindegyik kényes...

(G—s)

A Hét 1899 október 22.

WENN WIR TODTEN ERWACHEN

(*Ibsen drámai epilógja.*)

Szomorú cím és szomorú műfaj. Ez a nyomatékos adieu annyit jelent: vége... Lemondani csak a gőgösök tudnak. És Ibsen lemond a maga íróasztaláról, mely egyideig Európa szívében állott. Hogy jutott oda? más kérdés; megítélhetjük érte a szívet, de nem tagadhatjuk le a tényt. Ibsen tehát elmondta az utolsó szavát: Wenn wir Todten erwachen...

Az ibseni fogalmak álarcoshálján íme az utóljára érkezett vendégek: Rubek, a művész, Rubekné, a jelentéktelen asszony, Irén, az eleven ideál, Ulfheim, az asszonyvadá-

szat ősfooglalkozását űző férfiú. És most kezdődik a drámai pas de quatre. Azaz, hogy nem kezdődik. Kezdet nincsen, csak folytatás és tragikus vég, ami különben csak technikus végrehajtása egy drámának a félmultban. Érteni nem lehet ezt, csak magyarázni.

Rubek fiatal szobrász és Irén a modellje; de több ennél, Irén az ő művészi ideálja, akit márványba másol, megfedkezve arról, hogy ez az ideál egy élő test, az élő testnek reális igényeivel az élet iránt. Nem látja a leány szemében vonagló asszonyt, nem tudja, hogy a szűzi testben az ő idealizmusa vágyakat tapos el, az ő érzéketlensége érzelmeket öl. De megöli a lelkét, amint megöli a magát is, mert mind a kettőt abba a márvány utódba lopja be, akit ők ketten „gyermeküknek“ szoktak nevezni. A szobor a Feltámadást ábrázolja, egy meztelen szűzet, amint a halálból felébred és megismeri önmagát, a tisztaságot, mely nem változik. Irén azután megszökik Rubektől. Irénnel eltűnik a művészi ideál. Az ideállal az idealizmus. Az idealizmussal a művészet. Irénben az ember, Rubekben a művész hal meg; Irén megőrül és Rubek elsekélyesedik. A nagy művét is realista modorban átalakítja; dicsőséget és pénzt szerez és él napról-napra egy hétköznapi asszonnyal, aki jó, derék és kedves, de nem érti őt, az igazi Rubeket, a művészt, aki a hétköznapi halottja. Irén, azután hosszú-hosszú idő múlva, felocsudik, és elindul, hogy felkeresse Rubeket és a „gyermeket“. Rubek öregszik, és minél jobban fogynak életéből a hátralévő évek, annál inkább növekszik a nyugtalansága, érzi, hogy elvesztett valamit és fél, hogy nem találja meg többé soha: a művészetét. Aztán találkoznak és lassan-lassan — kezdik megérteni egymást. Hogyan? Lassú beszélgetésekben, melyeknek szimbolikus skálája az együgyűség és az örület között siratja az elvesztett élet elvesztett boldogságát, és a közös halált, melyet nem előzött meg élet és nem követhet feltámadás, az örökké tartó tudatos halált, a szerelem és a művészet végtelen temetését. De most már öregek, késő a megbánás; egyszer, csak egyszer akarnak az egymáséi lenni — és kéz-kézben mernek az elkésett szerelmesek, akik csak

a tévedések tetszhalálából felébredve tudják meg, mit veszítettek, fel a havasra. Felülről egy lavina indul és ezzel találkoznak. Rubekné ezalatt szabadon kószál Ulfheimmal, a vadással, a nő és a férfi, akiknek egymáson kívül nincsenek mellékgondolataik.

Ha valami határozottabb tendenciát akarnánk belemagyarázni, azt lehetne mondanunk, hogy Ibsen a Művész halálítéletét dramatizálta itt meg. De ha valaki azt gondolná, hogy az egész munka csak esztétikai fogalmak drámája, melyben az idealizmus, meg a realizmus vitáznak, hogy csak akkor béküljenek össze, mikor már mind a kettő tehetetlen — csak gondolja bátran. Az én magyarázatom nem az egyetlen, és ha egyetlen volna, akkor sem írnám alá. Mert ha éppoly remek lenne is az így értelmezett munka, mint amilyen semmitmondó és jelentéktelen s ha a kulcs, mit a magyarázó önkény kovácsolt, éppen az Ibsen szándékaira nyitva is — akkor is jogosulatlan és hazug maradna. Az olvasó az Ibsen egyéb darabjaiban is elég gyakran kénytelen tapogatózni; a szemlélet plein-airjét az ő művészete nem ismeri; de ez a neveléségesen ideolog-dráma, melynek dialogjai egy ismeretlen mult darabjaiból vannak összefoltozva, amely — úgy lehetne mondani — pszichológiai alagutakban játszódik le, nem érdemes arra, hogy magyarázzák, nem érdemes arra sem, hogy elolvassák. A százarcú szavak értelmetlenek — ha még úgy fontoskodnak is. Ezer olvasó törje a fejét azon a kifejezésen, amit az író nem tudott megtalálni? Mi ez? Játék, tehetetlenség, vagy komoly művészet?

De a kritika tapsol, a kritika hurrál-zik, a kritika boldítja a világot. Brandes György, aki úgylátszik, behúnyt szemmel olvasta e könyvet, mert többízben hamisan citálja a szövegét, olyan ívben emeli le a cilinderét a „mester“ új szfinxsora előtt, hogy egész Európa megláthatja és olyan tisztelettel, mintha azt mondaná: Te, kit a Brandes lángeszze fel nem ér!

Igen, a homály világosságot jelent, a világosság homályt, a magány szerelmet, Ibsen a költőt. Ti bálozókedélyű fogalmak, ti színjátzó X-ek és ti márvány Y-ok, akik

valahányszor találkoztok, mindannyiszor eltévesztitek egymást: a szeszély, a legutolsó kritikai genie üdvözl titeket. Üdvözl titeket és tiszteli általatok az öreg Ibsent, a moralizáló nihilistát.

A kritika eltemette a maga kényurait, adieut mondott a ceremóniáknak és összeadta magát azzal az örömléányvilágfelfogással, mely amint az életben nem ismer lemoshatatlan kezeket, a művészetben is mosolyogva veti el magától az olyan primitív megkülönböztetéseket, mint szép és rút és fegyelmezett előítéletnélküliséggel szolgálja ki Akárki író urat is. Les hommes s'en vont, mondhatná Ibsen. Talán mondja is. Sőt úgy lehet, hogy abban a tizenhárom utolsó könyvében, melyekben már realista igyekezett lenni, — ennél az egy mondatnál nem is mondott többet.

O. E.

Új Magyar Szemle, 1900 január 15.

HEVESI LAJOS ÚJ KÖNYVE

Wiener Todtentanz

a címe a magyar származású és magyar multú bécsi író érdekes és értékes új könyvének. Művészekkel foglalkozik benne, tehát elemében van; holt művészekkel, akik neki mind barátai és barátnői voltak s akiknek most irodalmi temetést rendez. Mindegyiknek az egyéniségéhez méltót és mindegyiknek — a saját fájdalmához méltót. Az utolsó ötven év bécsi színésznői és színészei, festői és szobrászai, írói és zenészei mellett haladunk itt el, mintegy dolgozószobájuk keresztmetszetét varázsolja elénk Hevesi, és látjuk a művészt, amint benne élt és alkotott, a falakon a nemrég festett képeket (Makart-émlékezései különösen megragadók), vagy újra halljuk a tapsokat, melyek a színpadon álló Gabillon-párnak szólnak. Bámulatos Hevesiben az a nagy gyengédség, amivel egy képről vagy egy szoborról tud beszélni, mintha egy barátjáról vagy egy régi sze-

relméről emlékeznék; viszont az emberlelket oly precízen írja le, mintha az emlékezetében órákon át modelt ülné neki. Gyönyörű nekrológjaiban az átmenetnek az a finom művészete, mellyel észrevétlenül szinte lábujjhegyen hátrál az elegikus hangból és hangulathól egész az élet humoráig. A legnagyobb német stílisták közül való; egyikét a szavainak, variálva, azt lehetne mondani, hogy Rubens-tollal ír. Hátránya, hogy hamar kifárasztja az olvasót. De az ily könyvhöz mindig visszatérünk.

O. E.

Új Magyar Szemle, 1900 január 15.

MAGYAROK RÓMÁBAN

(Riedl Frigyes új könyve.)

Ez az igénytelen külsejű, érdekes témájú, gazdag tartalmú és bájosan megírt könyv nagyon jellemző írójára, a kitűnő Riedl Frigyesre. Azokról az érdekes magyarokról szól, akik 938-tól 1900-ig Rómában megfordultak. Csak olyan ember írhatta, ezt a könyvet, aki szerelmes Rómába, és a legnagyobb fáradsággal keresi a legkisebb nyomot is, melyben Róma és a magyarság érintkeznek; az olvasó érzi, mily szimpatikus, mennyire szívügye az írónak ez a téma, hogy végig élvezzi, mind e felkutatott elődökkel külön-külön Róma nagyságát és e nagyság szépségét. A legérdekesebb Rómában járt magyar kétségkívül Széchenyi István volt, de írónk legtöbbet Torma Károllyal foglalkozik, az 1897-ben Anzióban elhunyt archeológussal, kinek egész külön, gyengéd fejezetet szentel, e tudós barátjának művét, életét és egyéniségét méltatva és ismertetve.

O. E.

Új Magyar Szemle 1900 január 15.

IBSEN

— Jegyzetek róla és új művéről. —

Írta: *Osvát Ernő*

Ezer mesét hallottunk róla, hihetetlen érdekességek izgató sejtetésével hitegették a kíváncsiságunkat, melyek közül nem hiányzik az a kíméletlenül szentimentális érdekesség sem, hogy ezek a legutolsó érdekességek. „Oly érdekfeszítő“ mondaná Hilde Wangel, az ő Hildája. Jaj bizony — „már hó takará a bérci tetőt...“ A misztikumba mártott toll utolsó művét írja. Ez az előzetes elragadtatás, ezek a világirodalmi kommunikék természetesen csak a naív könyvvásárló kedélyekre számítottak, az igazi kritikának mostanában remetéskedő szelleme csendes mosollyal fogadta őket. Mit várhatott? Az a név, melyet ezelőtt tizenöt évvel a kritika, vagy kritikátlanság, de mindenesetre az erjedő modernség benne pózoló szelleme a norvég határon átcsempészett s mely azóta hála nagyszerű predikátumainak (nőkérdés, öröklés, individualizmus stb.) kritikus tógájú csőcseléktől kísérve bejárta az európai nagybulvárdot — ma már vajmi keveset jelenthetett előtte. Legfeljebb studiumot, legkevésbé sem reményeket. Az obscuritás, hiába fürdették napsugárba: obscuritás maradt előtte. Nos, a könyv már megjelent, olvasták elfogultak és elfogulatlanok, felületes nők és komoly férfiak, és — alig letéve, alig átgondolva, felrakétázott az elismerés, mámortól dülöngöző véleményekkel találkozott az újságolvasó, csak a kritika maradt néma, csak a kritika maradt ügyvédtelen. Mindegy, oly mindegy! Ha talán Ibsen más műveinek homályútjáról érdemes volna eltérítenie a tapogatódzó és alapjában mindig naív közízlést — ez a könyv, egy könyv, amelyet senki sem ért, egy légynél is kevesebbet ért. A bosszúságot pedig nem érdemes stilizálni. De talán nem egészen érdektelen. Senki sem érti: ezt bizonyítani kell. Senki sem érti: ezt mindenki mondhatja. De mondja is, mindenki helyett elég érthetően mondja az, hogy mindenki magyarázza, mindenki másképp, maga háziszeszélye diktandójára

— de nem nekem és nem önnek, hanem magának, csakis magának, egyedül magának. Két ember — csendesen és nyugodtan — aligha beszélgethet róla. De a komolyságnak lehet róla még egy szava. A két örök stréber: az ifjúság és a nők cs. és kir. udvari irodalmi szállítója: Ibsen Henrik kétségkívül érdekes alak, nem írónak és nem embernek, hanem — ami talán a modern értelemnek egyebet jelent: irodalmi embernek.

Ibsen, aki romantikus volt, hogy azután, fantáziája kicsapongását megbánva, realista vezekléssel töltse az életét — így járt a filozófiával is. Metafizikus volt és szociológus lett; természetes, hogy ez a szféraváltozás, ez a felhőkől a földre szállás, ez a kedélyzökkenés szemléletének és gondolkodásának, tehát egész férfilelkének — ez a hirtelen talomváltozása — belerezdült következéseivel a jövőjébe is. E következésnek a neve: bizonytalanság, és ennek a jövőnek, (most már multnak) a neve: romantikus szociológia. Ez a paradoxon, az ellentéteknek ez az egysége vívódik és vonaglik az Ibsen drámai koncepcióiban; egy derékban kettétört egyéniség akar bennük talpra állani és „ez az éppen“, (hogy az ő leggyakoribb, rémletes távlatok kódébe lemutató szavát használjam) — ami nem sikerül. Hiába minden ridegség, minden fekete felület, minden ideolog-kegyetlenkedés. *A sorsa az, hogy fontoskodják.*

*

És meg van róla győződve, hogy az élet csupa fontoskodás, semmi más, csak fontoskodás. Egy nagy apprehensio egész költészete. Turgenyevnek van egy prózában írt költeménye az emberről, aki menekszik a maga sírgödre elől, de induljon bár jobbra, balra, előre vagy hátra, mindig csak szemben találja magát a nagy ellenséggel, a szemköre minden rádiusában csak az ő torka tátong és fogyasztja, egyre fogyasztja a reményeket. A rév, amely üldözi a hajókat. Úgy három sorban így ábrázolná Ibsen a megfélemlített emberi lélek tehetetlen írtózatát a maga pszichológiai és szociológiai halálától: a hazugságtól, amelyik ott van a szeme nézésében, minden érzékében, meghúzódva minden

pórusában, a nyelvén és a gondolatában, az öntudata minden tükördarabkáján, ott az önmaga ellen lázadás tragikumában. *Lasciate ogni speranza. Rázzátok, csak rázzátok az oszlopokat, a társadalom hazugságoszlopait!* Hiába, minden hiába. Vagy talán mégsem? Ezzel a nem kevésbé hazug kérdőjellel nem egy drámája végződik Ibsennek. Ez a kérdőjel problémát jelent, a probléma érdeklődést, az érdeklődés — túl a ruhatáron — legalább is színpadi sikert. Ez a patetikus kérdőjel megfelel itt annak a római színésznek, aki mikor a komédia végetért, megjelent és bárátságosan így improvizált: „*Plaudite*“. Végzőra — hatás szempontból — nem árt egy kanál a megmaradt romantikából. Valakinek, aki azt akarja, hogy meghallgassák, jól el kell magát látni ily a priori effektusokkal. És — úgy mellékesen, mint mellékes dolgot megjegyezve — Ibsen igazán első eminense a drámai technikának. Nórában egy halálkeresztes névjegy, mely a levélszekrényben az élet egy krízisével találkozik, hogy azután színpadra hullva egy szerelmi jelenet gesztusait fagyassza meg — teszi a legnagyobb hatást. Egy szép semmi, mely annyi könnyet facsart már naív szemekből. És Ibsen nábobja az ilyen szép semmiknek. Egy időben (*Hedda Gabler*, *Nóra*) szimbólumai is ilyen valóban gyönyörű drámai dekorációk voltak; igaz, valami bűnös melankolia áradt ezekből mindig, valami rafinált zene szólt bennük és epedte a közönség könnyét — de mindegy, ez: a mesterség volt. Igaz, hogy — mint Komjáthy Jenő írta — „ha róla szép mezét letéptem, mindjárt a puszta ürbe léptem“, igaz, hogy a szimbolikus folyondár száraz fát táplált itt az élet látszatával, de ez még mindig kisebb baj volt, mint mikor a szimbólum a dráma szerkezetébe kezdett beleszólani, (*Solness*, *Borkmann*, stb.) mikor a modorból stílus, a stílusból kompozíció lett. Szimbolikus földön szimbolikus fa, szimbolikus fákon szimbolikus lomb, szimbolikus lombozat között szimbolikus ég. Ez volt a lépcső, amely a pincébe vitt.

De mindez csak a külső elfajulás képe. Talán nem is a legérdekesebb Ibsen történetében, ha a legérdekesebb így kezdett is lenni. (Ibsen a stílista: nem téma. Bámulói

nagyra vannak a párbeszédei kínos egyszerűségével, holott alapjában vagy a szegényes szorongó hangulatát, vagy a romantikus csillámereket szeretik az ibseni dialog országút-kavicsában. Félszavakat mond, melyeknek néha igazán gyönyörű a töréslapjuk, de mily jelentéktelenség ez egy olyan nagy kaliberű dicsőségben.) Visszatérhetünk a „hazugsághoz”, ami körül az Ibsen működése kereng, megismerkedhetünk az ő pici, szűk és naptalan világával, és annak legfőbb drámai motívumaival. *Az ember nem ismeri az embert, a férfi pályát, a nő férfit téveszt* — ez az Ibsen három szent tétele. Nóra, Hedda Gabler, Vadkacsa, a Tenger asszonya, Rosmersholm, Borkman, Kis Eyolf, a Társadalom támaszai, az új könyv — és minden más régi — ezt a három tételt hirdeti, kombinálja és fejleszti. Az öröklési drámaiban csak az tesz különbséget, hogy ez a három tétel már egy generációval előbb tombolta ki magát: ezek az Ibsen „vakand”-drámái (a Shakespeare szavával, de nem a Shakespeare értelmében). Furcsa fajzat — de ha Brandes Györgynek, az alaposnak tetszik. (Kitérőleg elég érdekesnek tartom megemlíteni, hogy ez a műértés-tanár nemrég cikket írt a „Zeit”-ba a legújabb csodáról, és hamis idézeteiből, mint mérsékelt humuszából elég jogos a következtetés, hogy még csak a címlapját látta mestere könyvének.)

Az élet csupa fontoskodás, az ember és a társadalom csupa hazugság, az ember nem ismeri a másik embert, a férfi eltéveszti a pályáját; a nő eltéveszti a férfit. Ez eddig hasonlít kissé a nihilizmushoz. Kissé barátságtalan világfelfogás. De hagyjuk, talán a moralista Ibsennek van rá szüksége. Mert Ibsen moralizáló nihilista. A morálja pedig ez: én végül is tudományos gondolkodó vagyok, kedélytelen, szigorú és hiúság nélkül való; tudom, hogy a világ egyetlen fejedelmi familiája: az Okság és sajnálkozásom néma marad, ha azt mondom, hogy a fiú az apára üt, hogy a betegségnek halál a vége; és mégis hiszem, hogy ha minden másképp volna, minden másképp lehetne; fogalmunk van a jobbról, emlékezzünk erre a fogalomra.

És ő emlékszik. A megszokás megrongálja a fogalmakat és az intézményeket — és minden moralista szellem a

maga külön stílusában igyekszik restaurálni ezt az értelmi és erkölcsi kárt. Az egyéni eredetű gondolatvilágok így töreksenek egyetemes világfelfogássá válni és Ibsennek egyik forcea, ez a filozófusi elcsodálkozás a konvencionális dolgokon. A házasság, a művészet, a család, a szabadság, — mindig olyasmi előtte, amit a többi emberek nem értenek. Ha egyik alakja megbotlik valamelyikben, rögtön ott terem a másik, az Ibsen-ajkú, hogy 'ezt konstatálja, hogy beszéljen a hazugságról, az intézményeknek erről a romlás-törvényéről és a poseról, melyből az emberi tehetetlenség nem bír kimozdulni: a kölesönös kínos megkötöttségről. De egy lépést sem tesz tovább. Némely alakja ugyan megteszi ezt a lépést, elrohan a színpadról, hogy a maga „ideális követelményét“ kiküzdje, de aztán nem hallunk róla semmit. Hova lett Nóra? Naívabb női lelkek gyakran kérdezhettek ilyet Ibsentől.

Hogy az ő három tételét élénk állítsa, a következő három alakra van szüksége: egy nőre, aki már szeretett (Hedda Gabler); egy nyárspolgárra, aki a legkevesebbet ért, mert lelkivilágában csak kövek, csak megkövült fogalmak vannak (Helmer); egy férfiúra, aki hajótörött (Borkman). Ebből a három fajtából kerülnek ki a főalakjai; ez a csonka világ az ő főexperimentumának a világa. Ez alakjai nem egyszer igen erős egyéniségek: hogy még erősebben üssék fejüket a kínai falba. De alakjai között a legerősebb egyéniségek a nők.

Aki ilyen exkluzív komédiástruppal akarja az életet eljátszatni, az vagy nem ismeri az embereket, vagy bizonyos sajátos célok felé igyekszik. És Ibsenben valóban találunk ilyen erős tendenciát, amit viszont éppen csak azzal magyarázhatunk, hogy nem ismeri az embereket. Nem azt jelenti ez, hogy nem ismeri az alakjait, hanem hogy csakis azokat ismeri. Pszichológusnak jó lehet, de szociológusnak nem. Ő csak az Ibsen-változatokat ismeri, és az Ibsen-változatok ideál-változatait. És a kiinduló pontja — ha szabad ily messze menni az analízisben — az, hogy fél a nőtől. Az egyéniség: az élethez való akaratnak egy sajátos, erős formáját jelenti. És az ő asszonyaiban megvan ez a törhetetlen

akarat. Az értelmi fölény (a férfié) egy tenger, amely nem bír magával, a viharokkal szemben tehetetlen. Az Ibsen kis emberkészletének a természetrajza ez. A férfi (a hős t. i.) az eszméinek élő beteg életfelfogást képviseli: ez a túlkultúra. A nő a realitásnak élő, de eszméket méltatni tudó egészséget: ez a justemilieu. Ami eddig volt, az egy férfi-kultúra. A nő csak anya volt: világrahozta a következő generációt; a férfi kultúrmunkás volt: gondoskodott a következő generáció erkölcsi, értelmi, anyagi miliójéről. Ibsen megfigyelései pedig ezek: a férfivilág decadancea és a közélet portái előtt várakozó — örök kontemplációra elítélt — egészséges nő, aki erősakaratú, előkelő érzelmvilágú és fogékony értelmű. Meg kell nyitni a kapukat: ez az Ibsen feminizmusa. Ha ad absurdum akarnók vinni az Ibsen szociológiáját, azt mondhatnók, hogy Ibsen a kultúrának ebben az X-edik esztendejében a férfit el akarja vonni az értelmi munkától, ugart akarna belőle csinálni. De felesleges őt karikírozunk. Ibsen tudatlan: mindennek csak ez lehet a magyarázata. Tudatlan és szerelmes; a szabadságvágyaktól kinzott, az elfogultságokból szép törzsét lassanként kiküzdő nő az ő szerelme. (De mily szürke ez a szerelem. A legnagyobb magasságok mindig hűvösek; Ibsen — úgy látszik — ezzel a teóriával lelkesíti magát a lelketlenségre. Fagyos, szimbolikus paroleok alá temet minden szívhangot. Ibsen elnyomta magában Olaszországot. Tíz évet töltött ott — és csak a szobrok maradtak elméjében. A költőből és a nőből — a két legszínesebb világból két egyhangúságot csinált.)

Még egy érdekes téma van, ami őt foglalkoztatja; ennek három címet adhatunk: a művész, aki oly nehezen fog hozzá az élethez, mintha örök életre készülné, vagy az ábrándozás rouéja, vagy Ibsen. Alig van drámája, amelyikben ez az alak és ez a kérdés nem szerepelne. Solnessba és új könyvében egyedül csak róla van szó. A költő haláhtéletét írta meg bennök. És itt beszélhetünk az új darabjáról.

*

Az új darabról? Nem, csak arról a magyarázatról beszélhetünk, amely a miénk. *Wenn wir Toten erwachen* „Solness építőmester“ nélkül nem érthető; irodalmi ikerkristályok; a Solness szürkülete még világíthat a *Wenn wir Toten erwachen* éjszakájában. Mindkettőben azt a nagy életáldozatot írta meg, amit a művészet fogyaszt; a művész a legönzetlenebb ember, mert lemond a maga életéről; de a művészet a legönzőbb dolog, mert emberi lelkekkel táplálkozik. Legelőször a *Tenger asszonyá*-nak Lyngstrandjában szólaltatja meg azt a felfogást Ibsen. Ebből a Lyngstrandból nőtt ki Solness és ennek a pendantja Rubek, az új darab hőse. De egy más szempontból is érdekes a párhuzam a két utóbbi alak között. Az öregedő művészt látjuk mindkettőben; Solness elhagyta az ifjúság, a művésztemperamentum; Rubek elvesztette az idealizmusát és most öregszik. A dráma az, hogy Solness újra meglátogatja az ifjúság, meglátogatja Hilde és ez az új ihletés: az öngyilkosság művészévé avatja. Rubek is újból találkozott az ő művészi ideáljával, de már későn; a művész megölte benne is, ideáljában is az embert; ez a két ember most egy pillanatra feltámadt, hogy aztán örökre meghaljon. Ez a darab tartalma. De biztosan ezt sem lehet tudni. Készíts bár az első felvonáshoz egy szimbolumszótárt, a másodikban már nem használhatod. Sötétség, csupa sötétség az egész darab, az olvasó szinte megálmodni kénytelen, hogy mi van benne.

Rubek szobrász megtalálta azt a nőt, azt az ideális modellt, akit keresett. Ez a modell szerelmes Rubekbe, nem a szobrászba, nem is az ő szobrászába, egyszerűen és igénytelen igényességével a férfiúba. És a művészen néma marad az a férfi, az idealizmusa leküzdi vére ábrándjait — és megöli az ideáljában a nőt. Ők ketten már halottak. Irén lelke már bele van temetve a szoborba; s ez az ő ideális gyermekük: az anyja sírköve. És Irén lélektelenül bolyong a világban, egy test, amely nem törődik magával, nem tud magáról. Rubek pedig, kit elhagyott az ideálja, elhagyja az idealizmusát, realista lesz és ebbe a változásba belepusztul a művészete (Ibsen lírája!). Megnősül, egy közönséges asszonyt vesz maga mellé, hogy kettesben unatkozzanak. A

férfi értékét semmi sem állapítja meg oly biztosan, mint az, hogy milyen asszonnyal elégszik mégis meg. Rubek házassága mutatja, mennyire elsőkélyesedett. Irénre már nem is emlékszik, amikor egyszer csak összetalálkoznak. Rubek fut önmagától és Irén fut Rubek után. És szembenállanak újra, Rubek és Irén, a két szomorú halott; és feltámadnak egy pillanatra, hogy meglássák, ami elveszett és többé vissza nem jő, — és hogy másodszor haljanak meg, most már együtt. A Rubek unatkozó asszonya pedig megtalálja a maga érdekes férfijét és — ugyan ki kíváncsi, hogy mi következik?

Lehet, hogy Rubek Ibsent jelenti; lehet, hogy magát siratja itt meg Ibsen; bár elfordul tőlünk és eltakarja az arcát, gyakran ráismerünk. S bár senki bánatával nem illik gúnyolódni, mégis eszünkbe jutnak azok az öreg elzüllött, játékos emberek, akiket egy titkos regénnyel, melynek a szövegét senki sem ismeri, szoktak magyarázni. Valami régi, rég eltemetett szenvedély egész suttagó mondakört terem körülöttük. Pályát csinálnak abból, hogy eltévesztették a pályájukat. Az Ibsen alakjai is így suttagnak néha az öreg norvégről, aki valamikor régen valami nagy lelki sérülést szenvedett. Most végül rájövünk, hogy amit panaszol, az ő borzasztó sebe az Élet. Mon Dieu, olyan sokan szenvedünk ebben a groteszk betegségben. Chacun a son mouchoir.

*

Csodálatos, hogy az Ibsen buzgó magyarázói még nem gondoltak rá, hogy csaknem minden alakja csomaggal vagy útitáskával a kezében jelenik meg a színpadon; vajjon azt akarja ez jelenteni, hogy mindenüket magukkal hordják, vagy inkább azt, hogy az élet olyan ideiglenes valami, minden pillanatban nagy vegyes vonatok indulnak a semmibe, és mi mind csak átutazóban vagyunk. Ibsen Henrik egy ilyen keresztülutazó idegen a világirodalomban, aki rövid séjour után, kisdéd podgyászával el fog előlünk tűnni.

A Hét, 1900 február 4

MAUPASSANT HAGYATÉKA

Guy de Maupassant, a szerencsétlen novella- király irodalmi hagyatékából nemrég adták ki az első kötetet: *Le père Milon* a címe. Apró, ki nem adott vagy eddig csak más változatban ismert novellák ezek. Egy-két töredéket leszámítva, témái éppoly eredetiek, a történetei éppoly érdekesek, hangulatuk ugyanaz az epikai melankolia, mint a *Notre coeur* szerzőjének bármely egyéb művében; nem valószínű tehát az a feltevés, hogy a költő fiatalkori munkái volnának, amelyek annakidején fiókjában maradtak. A kötet legmélyebb darabja a *Vieux objets* című. Egy éltesebb úrinő barátnőjéhez intézett levele ez, bájos, szűzies hangulatú levél arról: miképpen szokott emlékezni; a régi tárgyak mint csalják a régi világba, a régi bútorok mintha őrzik meg az egykori családi kör hangulatát. Valami páratlanul és másolhatatlanul bájos dolog ez a vallomás. A matróna különben mindig kedves témája volt Maupassantnak, a szerelmes gyengédségével tudott róla írni. Nagyon szép még e kötetben a *Clair de lune*, a kerítő holdfény novellája. Ki tudja, mily meglepetések rejtőznek még a halhatatlan íróasztalának fiókjában?

O. E.

Új Magyar Szemle, 1900 február 15.

IDEGENEK KÖZÖTT

— Herczeg Ferenc regénye. —

A „nevelő nő naplója“, melyet idegenek, mindig idegenek között a maga szomorú szórakozására és a Herczeg Ferenc olvasóinak kedvéért ír — egyike a Herczeg Ferenc legértékesebb jegyzőkönyveinek. Elég volna róla ennyit mondani; ha nem vonzaná az embert: beszélgetni a szép dolgokról. Érdekes, hogy ebben a könyvében a gondolkodó Herczeg Ferenc nagyobb részt követel magá-

nak, mint minden eddigi művében; viszont az elbeszélő kissé háttérbe húzódik s csak apró alkalmakat ad sok megfigyelésre és sok reflexióra. Ez a könyv nem regény, nem is novellagyűjtemény — bár van benne regény, vannak benne novellák is, de mindig csak úgy, mint ahogy a kalendárium hétköznapijait vasárnapok tarkítják: a pszichológus munkaszünetet tart egy kissé az olvasó kedvéért. Az a szerencsétlen finom női lélek is, aki a naplót írja, ha nem csalódom, az is csak szívességből hősnője ennek a könyvnek — a valóságban inkább csak a diurnistája Herczeg Ferencnek.

Dehát mit akart tulajdonképpen mondani Herczeg, ha — ami világos előttem — nem „Még egy leány történetét” akarta megírni? Mindenekelőtt gazdagabb kelengyét adna hölgyének, jobban körüludvarolná őt a tollával, hogy érdekesebbé és rokonszenvesebbé tegye őt az olvasónak is; mélyebbre rejtené a szívét, vagy a szívtelenségét, hogy győzelmesebben magyarázhassa, diszkrétebbé fátyolozná az intelligenciáját, hogy szabadabban rendelkezessék vele. Nem; az ily solo-arcképeket mesteriblen festi Herczeg Ferenc. Ezzel a szegény gyalogjáró Paulával bizonyára más célja van. Hiszen ezt a leányt már az első napon és az első lapon tetőtől talpig ismerjük. A szeme fekete és szép, az orra rendes, a szája okos, a termete büszke, szíve jó, az esze tiszta, a sorsa közönséges, a naplója — olyan, mint a sorsa, mégsem közönséges. Miért? mert a Herczeg könyvének az igazi hőse éppen ez a Közönségesség. És a miliője — éppen megfordítva — egy egyéniség. Szóval cserélt szerepek; nem egy ember, aki nekivág a világnak, hanem a hétköznapiok, amint belerobognak egy lélekbe.

Paula „okos és jó”. Kétszeres emléke van hát mindenről; egy fájdalom és egy tanulság: ezek ellenőrzik egymást. Mérget vehetünk rá, hogy hüen referál. Hogy az érzésében nincsen túlzás, a megfigyelésében nincsen hazugság s az emberismeretében félreértés. Tiszta pohárból issza a méregitalt: a keserű tapasztalást. Tárgyilagos — mint Herczeg Ferenc. Ilyen, amikor megismerjük — és a világ hiába próbálja arcán a vésőt, ilyen marad. Pedig mennyit hánykódik!

És mégis: mintha csak egy portré volna, amely időközönként gazdát cserél; más-más falakra akasztják — és ő nyugodt, értelmes szemmél néz le a falról, tanulmányozza számunkra a szobák életét. És az a sorsa, hogy mindenütt az útban álljon: sokat tanul és sokat szenved tehát. Szóval megbízható; mert ez itt a kérdés. Mert ami naplójában bennünket érdekel, éppen ezeknek a szobáknak a természetrajza.

Fényképfelvételek a magyar magánéletből: ez az, amit Herczeg Ferenc ebben a művében megkísérelt. S a forma, amelyet választott, az alak, aki segítségére van: nagyon szerencsések. A nevelő — ez az a valaki, aki hivatásánál fogva szinte organikusan forr össze a családdal, a tagja is, a lelkiismerete is, a bűnbakja is — amíg új organizmusba lép, ahol majd újra fölöslegessé válik; akinek feladata, hogy a világát cserélgesse, hogy otthon legyen idegenek között.

A társadalom — chez soi: kétségtelenül ingerlő téma. És ha a Herczeg Ferenc képsorozata nem teljes is — az egyes képek kis mesterművek. A grófi család az ő előítéleteinek kegyetlen moráljával; a hivatalnokék — az ő lehetetlen családi életükkel; a problematikus bárónő — az ő esztétikát kitanult gonoszságával; a katonacsalád — az ő hivatalnokszerű tegyelmével és bohémfelületességével; ez az a négy millió, melyekben Herczeg a magyar magánélet négy típusát mutatta be. A közönségességet, mely oly szuverén a világban s amely nálunk, gyakrabban mint másutt, a finomkodás, az előkelő szerep, a kesztyűs kéz inkognitójában jár, a közönségességet, mely a hétköznapiak nyílt titka, ezt a nagyon közelfekvő, mégis alig megfogható témát sikerült Herczegnek itt megírnia egy olyan szív fájdalmain és egy olyan elme igazságain át, amelyet szeretni és becsülni megtanította az olvasót. Csak a kéz a Pauláé. De a négy intérier felejthetetlen rézkarcain kívül, még — úgy mellékesen — kapunk a könyvben néhány gyönyörű életrészletet, három szóval emlékezetbe gyökerezett alakokat, olyan családon kívüli lényeket, legényeket és agglegényeket, utcai alakokat, akik jönnek-mennek és bizony csak olyanok, mint a többi emberek. De a könyvnek a keretéhez különösen hozzátartozik két férfi: akik ott ülnek mindig a Paula éle-

tének különböző határkövein, várják Paulát, mert szerelmek belé. Az egyik kis spanyol zsidó, tajtékköszörűs, Pietro: a kötet leggyöngédebb, legtöbb szívvel megírt alakja; a másik egy jelentéktelen kishivatalnok, aki később feleségül veszi. Pietro pedig meghal, mint — akik egyszer szerettek, akkor is hiába.

Vége a naplónak is. Ez talán érdekesebb, bonyodalmasabb lehetett volna, ha a hősnője nem ilyen elszántan okos, ha tudna tévedni és merne is — de kétségtelen, hogy így egyenletesebb világításban látjuk azokat a nagyon változó s jellemre mégis oly összeillő képeket, melyeken Herczeg mai magyar társadalmunk elemeit lelki pongyolában akarta ábrázolni. És mégis arra gondolok, hogy mennyire szeretnék a Herczeg alakjai között egy zseniális embert találni egyszer; nem mintha e kivételes emberek pusztán megjelenésükkel kivételes irodalmi alakok is lennének, hanem mert érdekel, hogy Herczeg, aki úgy szeret a regényeiben is bizonyos társadalmi fegyelem őrzője lenni, hogy bánna el vele.

Osvát Ernő.

A Hét, 1900 március 11.

MÁRCIUS TIZENÖT

Van Petőfi Társaságunk, Petőfi-múzeumunk, Petőfi-szobrunk, ma holnap Petőfi-házunk, sőt van Petőfi-könyvtárunk is, amit lelkesedésből meg pénzért ötven év alatt összeírtunk. És ebben a könyvtárban találhatsz életrajzot, méltatást, kommentárt és adalékot, kortárs-emlékezést és utódimádatot, tetszés szerint ezt vagy azt, vagy akármi mást — csak éppen egy valamirevaló munkát nem, melyben ha Petőfi életét akarod ismerni, adatok helyett összefüggést, ha a költészetéről akarnál igazat hallani, frázis helyett gondolatot találnál. Két embertől várhattuk ezt az elkésve sem érkező Petőfi-könyvet: Jókaitól joggal, Gyulaitól méltán, — és a két nagy ellenfél összetalálkozott egy nagy kötelességmulasztásban. Egyik sem írta meg. Jókaitolla — nem lehet

tagadni — fantáziált olykor a nagy „társról“. Máskor felgyültek a mesterben élete legértékesebb személyes viszonyának emlékei, azokat — úgy gondolta — itt kell hagyni... Írt és felolvasott a Petőfivel való első és utolsó találkozásáról és valamennyiről, mely e kettő között elképzelhető. Ha az adatai olykor nem jutottak rögtön az eszébe, mindig segítségére jött az ihlet, az intuición. Így történt az, hogy Jókai néha nem ragaszkodva kicsinyesen a részletekhez — szabadon emlékezett. És így követte el barátjával és barátja nemzetével szemben azt a tévedést, hogy regényalakot csinált belőle, ki az életében és a halálában maga volt: a legszébb realizmus. A romantika csak a kicsinyeket teszi érdekessé, a nagyoknak árt... De Petőfi-könyvünk még ma sincsen.

O. E.

Új Magyar Szemle, 1900 március 15.

IDEGENEK KÖZÖTT

— Herczeg új regénye. —

Mikor egy igazán értékes emberről mondod azt, hogy a nagyvilág kedvence, vigyázz! körülötted egyszerre ezer ember a kardja markolatára csap... és készülj el magyarázatoddal a miéltre, melyet a kedves kételkedő kimond, a kellemetlenkedő elhallgat. Az érdeklődők között a tűró erény is ott lehet. Mert kétségtelen, hogy vannak ennek a nagyvilágnak bálványimádó hajlamai, hogy néha érthetetlenebb, mint nem egy szerelmes — s a könnyed mentségre, hogy a látszat csal, nem egyszer, ő is rászorul. És mégis az az összhang az ezerfejségben, amit sikernek nevezünk, a legtöbb esetben megnyugtató; ami világos, ha eszünkbe jut, hogy a világ akkor tárgyilagosa, ha önző, lehetetlen tehát, hogy annyit vétkezzen önmaga ellen! Ne kövessük hát a rosszmájúságot, mely a sikerek titkát az öltözőszobákban keresi; ne hallgassuk meg a gyermekességet, mely egy-két nem ismert, vagy félreismert nagynak sírján az egész

világgal koriolánkodik. A drágakövek mindenha megkapták az aranyfoglatot — s magas hivatalukat a női testen. Mi szép, mi ritka, s mi ritkaszerű mindig urak voltak a szíveken; apróbb s nagyobb urak — maguk és a körülmények szerint. Minden tehetség érvényesül, mert ez nem jóakarattól, egyszerűen csak akarat. A baj csak az, hogy a szótárak a legvakmerőbb általánosításai a fogalmaknak és vajmi kevesen vannak tisztában vele, mit jelent ez a szó: érvényesülni. Annyi dalt hallunk róla, mint az operettekben a szerelemről. Aki tudja, hogy semmit sem lehet tudni, hogy titkot csak titokkal lehet magyarázni, hogy kételyt csak kétellyel lehet felváltani — így frissíti a nyugtalan-kodót: érvényesülni — egyszerű dolog — annyi jelent: boldognak lenni! Esetleg megfordítva, ha úgy kérdezed. „Kettőzd az őr!” — a felületesség előtt... A Goethe élete szerint érvényesülni ez: meghódítani magunkat a világnak, aztán a világot magunknak. Aminthogy igaz is: ez az ideális földi pálya. Kisebbség az arányokat és magadra nézve is megtudod, hogy mire vágyol. És még egyszer és következőképpen, érvényesülni annyit jelent: mint az önértetünket elfogadtatni a világgal. De senki sem választhatja meg előre a szülővárosát, meg a születési évét — nem egyszer barátságtalan környezetbe kerül a tehetség is. Megesik, hogy lelkében ő mást érez értéknek, mint körülötte az emberek. Megesik az is, hogy a világfejlődés szempontjából neki van igaza — de hát ha nem tudja velük megértetni! Kantnak az emberevők közt a tiszta ész kritikájával aligha lett volna nagy sikere. Singer és Wolfner aligha vállalkoznának az angol Spencer Herbert kiadására. Ha tetszeni akarok valakinek, a nyelvén kell beszélnem, vagy meg kell keresnem az igazi hazámat, meg kell találnom az igazi közönségemet — még ha az az utókor volna is. Ez esetben egyetlen olvasóm — magam vagyok. A művész életkérdése kétségtelenül ez: tetszeni vagy nem tetszeni. De az általánosságnak tetszeni: ez semmit sem mond. Milliós színvonal van a világban, művészen és közönségen egyaránt. A magas színvonalon álló művész — nem tetszik az alantas ízlésű közönségnek; de ezen nem szabad csodálkoznia. Ő, aki legjobban tud kü-

lönböztetni külső és belső érték között, miért nem tud következetes maradni és tovább különböztetni külső és belső érvényesülés között? Aki harminc ember számára ír könyvet, miért akar tízezer előfizetőt? Kétségtelen így, hogy a jövő küldöttei rosszul járnak: de a tragikus alakokban méltóság is szokott lenni. És mégis...

*

A magyar irodalomban és a magyar közönség fölött csaknem negyven év óta királykodik a Jókai hatalmas talentuma. Kemény Zsigmondot, aki modernebb lélek volt, nem olvasták, nem olvassák ma sem. Akadtak ugyan, ha kis számmal is, igazságra törekvő Gyulai Pálok — akik a Jókai írói fogyatkozásaira figyelmeztetni mertek —, de eredmény nélkül. Eredmény nélkül azért, mert ők a realizmus szóvivői voltak: az egyetlen nagy, de nehézkes Kemény Zsigmondon kívül (aki mint Stendhal, 50 évvel haladta meg a magyar olvasó értelmi körét, anélkül azonban, hogy nyelvezésében így előreszárnált volna) egyetlen jelentékeny modern író sem tudtak szembeállítani Jókaiával. A széptehetségű Bérczy Károly korán meghalt és a Pálffy Albertek túlságos unalmánál bizony ezerszer jobb volt a Jókai túlságos érdekessége. Gyulai Pál maga, bármily kitűnő szellem, csak kevésbé mondható elbeszélő tehetségnek. Az ő esztétikájuknak tehát várakoznia kellett a maga íróira. A nemzeti irány — kezdett kissé a földbe süllyedni. Akadtak ugyan apró emberek, akik magyar témákat rágesáltak, akadt talán közönségük is —, de ezeket nemigen lehet íróknak mondani. Zola időközben Franciaországban útrakelt — és a fiatal magyar irodalom egy ideig Franciaországon felejtette a szemét. Ne mondjunk neveket, elégedjünk meg annak jelzésével, hogy egy időben a modern szellem udvarában ott találtuk legtehetségesebb fiataljainkat. De az olvasóközönség fagyosan fogadta őket. Nem törődött azokkal, akik látszólag keveset törődtek vele. De csak látszólag, mert valósággal ők voltak azok, akik irodalmi nyelvünk művésziesebbé tételén Arany János óta a legtöbbet és a legtöbb sikerrel fáradoztak. Mindössze is azt mulasztották el,

hogy az olvasónak az olvasóról beszéljenek. Ők vagy magukról beszéltek (nagyon frissek és szubjektívek voltak), vagy annak a világnak, melyből a formákat hozták — az egyetemesebb témáihoz nyultak.

Ezeket az írókat, akik az új hang emberei, és olyan kevéssé tudtak érvényesülni, menti és vádolja is egy-egy gondolat, melyet a művészlélek ismerősének nem nehéz megtalálnia. Kétségtelen, hogy a modernség, mint idegenség jelentkezett először nálunk. Akik tanulnak, azok a tanításon kívül a mesterük egyéniségéből is egészen önkénytelenül — átvessznek valamit.

Azt sem lehet tagadni, hogy aki Európát látta, Magyarországot is más szemmel nézi; az arányok összezsugorodnak előtte egy kissé. Erről senki sem tehet — mégis sérelmekre ad okot. Másrészt az is bizonyos, hogy a művészlélek nem szállhat le a maga magasságáról — ha földszint több tapasztalót találna is. Ez okozta, hogy a magyar olvasóközönség az utolsó tizenöt esztendőben csak éppen az unalom kényszerűségéből olvasott mást, mint Jókait és Mikszáthot. De ez a kényszer elég erős volt. Megtanította becsülni a modern irodalmat — anélkül, hogy a modern magyar írókat megkedveltette volna vele. De amíg az olvasóközönség így megértette az új áramlatot — az új áramlat embereinek is meg kellett értenie a magyar olvasót. A művészléleknek kényszere az, hogy a környezetével foglalkozzék. Budapesti irodalomból magyar irodalomká kellett átalakulni és átalakultak. Az így fejlesztett ízlésnek legigazibb hódítói és méltó választottjai: Gárdonyi Géza és Herczeg Ferenc.

*

Herczeg Ferencet szereti a világ — és igaza van. Nagy tehetség, akinek eddigi története nemcsak karrier, hanem fejlődés is. Ha ő néha enyelgett az olvasói kedvéért, — kövesse őt most az olvasó a komolyságban. Bátran követheti, mert ő mindig róla beszél. Rendkívül tárgyilagosan, de ebben a tárgyilagosságban annál több szubjektív érdekesség van az olvasó számára. Ismeri és rajzolja a magyar nemzet minden elemét — kivéve a parasztot. De általában

inkább az előkelő osztályok írója. Szakadatlan energiával figyeli maga körül az egész fejlődő forradalmat, foglalkozik a politikai élet alakjaival, a hivatalnokvilággal, a katonákkal, a lateinerrel, a professzionátus művésszel, az aranyfiatalsággal s az ő magyar királynőivel — de érdekesen és következetesen minden alakjával csak abban az arányban, amelyben a magyar társadalom összképén szerepük jut, mintegy az egészet véve író munkássága keretéül és megőrizve a természetes méreteket. A gentry, az arisztokrácia, a nő — a főalakjai. Tolla az elegáns miliőket kedveli, és előszeretettel foglalkozik olyanokkal, akiknek van idejük élni, meg értenek is hozzá. A munkájukban ritkán látogatja alakjait, a magányukat nem zavarja —, de a szereplés pillanatában a társaságban, beszélgetve, akkor igyekszik őket megfigyelni. És mert a társaság belső termeiben, mondjuk a pszichológiájában, még mindig az ármány és a szerelem viszik a szót — a Herczeg történeteiben sem lehet máskép. A szép szerelmek gourmet-je. És a szerelmi meséi kiválasztásánál valami érdekes és nemes puritánság jellemzi; a házasságtöréssel kevesebbet foglalkozik, mint a leányszerelemmel. A házasság a priori és posteriori szent dolog előtte, úgy látszik. Lovagias felfogású író, nőalakjait végtelenül gyöngéden jellemzi és sokkal alaposabban foglalkozik velük, mint hőseivel. S érdekes, hogy míg ezek között oly nagy számmal vannak elegáns szalonemberek, addig nőalakjai csaknem mind originálisak és értékesek. Különösen kedveli közülük azokat, akiket sorsuk az önfenntartás modernségére kényszerít anélkül, hogy a munka elvenné nőies méltóságukat. (Első fecske, Egy leány története, Idegenek között.) Némi jellemző túlzással azt lehetne mondani, hogy a Herczeg nőalakjait a nőiességük teszik arisztokratákká, míg férfialakjait az arisztokrataságuk teszi férfissá. Ennyit az íróemberről. Az íróművész nem kevésbé érdekes: Herczeg a leglelkiismeretesebb realista. Az arányokat megtartani: ez a realizmus; és Herczeg a legszavahíhatóbb szemű emberek közül való, talán összes műveiben sincs egyetlen túlzás. És nemcsak szerencsés megfigyelő, de alapos is. Történeteit a leggondosabb tanulmányokra lehetne vissza-

vezetni. De hogy el tudja rejteni e tanulmányokat! Tökéletes elbeszélő, aki elhiteti veled, hogy az ajkán születik az elbeszélés; pusztá tényeket is egyszerű, de kifejező szavakkal mond, amelyek közül mindegyik egy lépést jelent és soha se kitérést. Úgy ragaszkodik a tárgyahoz, mint a tudós az igazságaihoz. Maupassantra emlékeztet az ő elegáns tárgyilagossága. De Maupassant mélyebb pszichológusnak, merészebb jellemzőnek és ragyogóbb stilisztának; és mindenekfölött gazdagabb: bazárjában az egész világ kapható. Közönséges nevükön nevezni a dolgokat és kerülni a mondvacsinált poézist: ez jellemzi a Herczeg stílusát. Nagyon szolid stílus, mely csak a maga kedvéért elegáns és nem csinál magából ékszerkirakatot, sem szecessziós kertet —, viszont nem primitívkedik és nem dadog; nem pazarolja a szót és nem fukarkodik vele. Az egyszerűség már félegéancia, s az elegáncia már félszellemesség. Herczeg Ferenc a szellemes írók közé tartozik. Pszichológus, de ez csak annyit jelent, hogy ért az emberekhez és nézi őket. A pszichológiából nem csinál valami ünnepi foglalkozást, és nem tartja szükségesnek levetni a saruját az „égő csipkebokor“ előtt, mint némely író társa. Nem bolygatja a szfinxet. Ő csak tényeket jegyez fel, lehetőleg egyszerű tényeket, amelyek lehetőleg mindenkorra jellemzik az embereit. Nem sokat teketóriázik és nem sokat magyaráz. Az egyéniség nem szeszélyeket, hanem karaktert jelent. Se hajszálecsett, se mikroszkopikus következtetésekkel nem dolgozik. A vérkeringés nem folyó, melyben a szívig lehetne úszni, és az idegszál nem kötél, melyen az elmébe lehetne kúszni. A tettein-kívül nincs módunkban megfigyelni az embert, és ha jól csoportosítom a tényeket, mindenkinek bemutathatom az emberemet. Ez az egész. Ami végül a műformákat illeti, eddig kétségtelenül a novelláit csinálta a legjobban Herczeg Ferenc: a regényeiben is. Sőt ezek a regények, éppúgy, mint a drámai novellákból nőttek ki. A novella általában a természetesség szeretetét jelképezi az irodalomban. A regényíró vagy egész életén, vagy életének egy jelentős nagy vonalán kíséri el hőjét. De kik azok, akiket a való életben így végig követne

az író? A családja, a barátja, a szerelme. Ezeken kívül, ha
őszinte, kevés a regényalakja. Bizonyos nagyozolás a kompo-
zícióban, bizonyos kicsinyeskedés a detailokban elkerülhe-
tetlen. Az arányok megváltoztatásának ezt a technikáját
hosszú ideig kell tanulni, de holnap már egészen tudni
fogja Herczeg. A novellában, első novellájától fogva,
mester.

*

Olvassuk új könyvét: „*Idegnek között (A nevelőnő
naplója)*“. Egy nevelőnő vándorlásait — mindenféle házak-
ban — beszéli el benne. Kétségtelen, hogy ezek a minden-
féle házak a Herczeg igazi témája. De mert egy fődél alá
akarta őket hozni, szüksége volt erre a vándorló lírikusra,
akinek életébe mind belejátszottak, s aki, ha itt vagy ott
kapta is a sebeit és a tapasztalásait — együtt hordozza őket
a lelkében és egyformán érzi őket, és egy hangon meséli
el: a naplójában. És ehhez a naplóhoz nemcsak a papirost,
nemcsak a tollat adja Herczeg, hanem az érzékenységet és
a józanságot is. A nevelőnőé csak a nőies tollvonás, amely
megfrissíti az író impresszióit; csak az édesebb szó az övé,
mely gyengédebben tolmácsolja ezeket. De, hogy annyi fi-
nomság van benne, mint egy egész dekadens világban és
annyi egészség, mint egy parasztszaládban — gyanakodni
kezdünk. Úgy szeretnénk tenni a könyvvvel, mint a gyere-
kek a „le húzó képekkel“ — bizonyosak vagyunk benne,
hogy a nevelőnő alakja csak rá van festve a Herczeg Ferenc
alakjára. A leplezés nem is mindenütt sikerült. A nevelőnő-
nek az a sorsa, hogy megismerkedjék a magyar úri étellel
— otthon. Érdekes megfigyelni, hogy a Herczeg rajzában
milyen mellékes a nevelőnő hivatása; naplójában alig be-
szél róla. Herczegről fel kell tennünk, hogy ez öntudatosan
van így — mintegy annak a nagyon igaz dolognak néma
megfigyelésekképpen, hogy ezeknek a magyar úri családok-
nak csak úgy van szükségük a nevelőnőre, mint valami
háziállatra, hogy etessék, hogy simogassák, hogy szekiroz-
zák. Szegény madaram, de megtépnek!

Paula — így hívják a szegény teremtet, aki ugyan hová jutna a Herczeg energiája nélkül! — megismeri lassanként a nevelőnői szenvedések ringlspieliében az egész tisztelt társadalom krémjét. Herczeg ügylátszik egyetemes szemlét akart tartani a magyar társadalom minden eleme felett, háziruhában akarta őket ábrázolni, a pleine parade illúziói nélkül. De aztán nagyon közönségesnek találta őket — elunta és férjhez adta a nevelőnőt. Pedig nem volt igaz, mert kevés érdekesebb dolgot írt ennél, kevés értékesebbet is. Az öt millió, amelyet rajzol, úgyis mint kép, tisztán festői szempontból, úgyis mint élet, hűség szempontjából, úgyis mint hatások skálája — amint egy lélek visszhangját felveri — művészi alkotások. Paula egy szegény, de becsületes polgárasszony egyik lakója, innen indul ki és ide tér vissza mindig, mikor valahol megunják, vagy meggyűlölik, vagy félnek a puritánságától. És itt találja meg az ő igazi barátait, Pietrot, a kis púpos zsidó faragóművészt, aki halálosan szerelmes bele és egy kishivatalnokot, aki az antiromantikát van hivatva személyesíteni, s aki viszont feleségül akarja venni. Mikor Paula minden törekvése hajótörést szenved, hozzá is megy, a nyugodalmas, de vigasztalan révbe, előbb elvesztve magát, aztán újra megtalálva a gyermekében. A szegény, gyönyörű lelkű Pietro meghal, anélkül, hogy egy szót mondhatott volna a szerelméről; meghal azalatt, míg Paula a távol embereket figyeli, s csak annyit üzen neki, hogy „tiszteltetem és meghaltam“. Paula végigjárja a grófi családot, a miniszteri tanácsosékat, a kalandorbárónőt és a katona-családot. A családi kör — nem sok meleget ad neki. Paula nagyon alapos és alaposnak lenni annyi, mint szomorúnak lenni. Ő látja ezeket a lapangó családi drámákat, melyeknek minden huszonnégy óra egy-egy felvonása, szereplői az előítélet, a bűn, a hazugság, és az ostobaság, — és első áldozata mindannyiszor a nevelőnő, Paula, a néző! Megfigyeléseinek alapmotívuma: hogy az a gyönyörű egyensúly, amit a világban oly jongleur virtuozitással tartanak fenn az emberek, mint vágódik hanyatt a csukott ajtók és vastag színpalak mögött. És Herczeg Paulája a saját érzéshullámvázásaiból büszkén kiemel-

kedő fejjel írja a maga naplóját. Ez a Mindennapnak szomorú nótája.

A Herczeg Ferenc új könyve nagyon tartalmas, nagyon őszinte és nagyon nemes.

Osvát Ernő

Új Magyar Szemle, 1900 március 15.

RIEDL FRIGYES
PÉTERFY EMLÉKBESZÉDE

Péterfy Jenőt csak azok ismerték, akik szeretnek is, szoktak is jó dolgokat olvasni, tehát igen kevesen. Riedl Frigyes neve is csupán e minoritás előtt ismerős. De ez a kisebbség, amelynek az ízlését meg tudjuk becsülni, a közönségest jóval meghaladó érdeklődéssel olvasta Riedlnek Péterfyról tartott emlékbeszédét, s minthogy a nekrológ a Budapesti Szemle közlése után külön kiadásban is megjelent, erre a kivételes érdeklődésre hivatkozunk, ha Riedl emlékbeszédét három hónappal azután, hogy a Kisfaludy Tarsaság gyűlésén elhangzott, még egyszer szövésszük.

Az emlékbeszéd egy gyászkeretes essai. Riedl mondja valahol, hogy „az essai: eredeti kitekintés egy ismert tárgyra”. Ez az ő új essai-je eredeti visszatekintés egy oly tárgyra, melyet előbb neki kell ismertté tennie. Oly nehézség, melyet csak az előadás bizonyos szándékos aránytalanságaival lehetett megoldani.

A Péterfy Jenő életéről keveset tudunk; művei több segítséget nyújtanak életrajzírójának, mint életadatai művei fejtegetőjének. Élete nem látványosság, hanem szomorú dal szavak nélkül. Életének legjelentősebb momentuma éppen az öngyilkossága. Mintha egyéniségének gerince: a halálgondolat lett volna. Oly keveset tudunk az életéről, hogy íme: halálában keressük életének magyarázatát.

A Péterfy Jenő öngyilkosságának sok oka lehet. Aggastyánokkal megtörténhetik, mindenkivel megeshetik, de kü-

lönösen megeshetik a nagyon érzékeny lelkű emberrel, hogy egy pillanat, egy a többenél beszédesebb pillanat megérteti vele, hogy eltévesszette az életét; egy hirtelen belátás kiábrándítja önmagából; egy démoni lehellet a semmibe fújja életének nemestervű épületét; egy impresszió egy világfelfogást hoz neki ajándékba, és elevenen eltemeti őt. De Péterfynek nem egy impresszióban jelent meg a halál. Riedl is mondja, hogy már évekkel ezelőtt foglalkozott a komor tervvel, sőt hogy éppen impresszionista természete tartotta vissza addig is szándékának végrehajtásától. Alapos ember volt, s ha meghalni könnyű volna is — búcsúzni nehéz. Búcsúzni a természetből, vagy ha nem attól, hát a kivételektől a természetben. Búcsúzni attól, ami szép, búcsúzni a saját szívüinktől, amelyben benne van a tenger, benne van az égbolt, a végtelen aranyragyogás, benne van Olaszország, a Rafael-i képek, s a Michel Angelo-i Pensieroso, az ő testvére: a gondolkodó a saját sírja felett. Búcsúzni nehéz — és Péterfy még gondolkodott. Még nem tudott megválni. Csak aki tud undorodni attól, ami rút, csak azt ragadja a földről égbe az ami szép. Nem mintha Péterfy ábrándozó lett volna. Már ifjúságában megtanult: nem ábrándozni. Ekkor ért meg a sors méhében az ő szomorú terve. Benyitott az életbe azzal a tudattal, hogy nincs itt keresni valója. Ő nem csalódhatott; csak abban csalódott, hogy ezt ki tudja állani. Egy előkelő lélek, mely húszéves korában végez a filozófiával, mert megvan neki a sajátja és ezt úgy hívják: céltalanság — ezzel a szóval eljegyzí magát az esztétikának. A térdére vesz egy palatáblát és telerajzolja körökkel. A circulus lehet vitiosus, de szép. A formáknak élni — kétségtelenül a legszebb halál. De a tested, meg a környezeted minduntalan jelentkeznak és kényszerítenek, hogy feltámadj belőle. Ez az, amit nem lehet kiállani. Beleszólnak a te szép köreidbe. Elbújsz, magános ember lesz belőled — hiába. És hiába akkor is, ha gazdag vagy — elfáradsz. Azt mondd magadban, amikor visszavonulsz: az élettel bünt követünk el a saját ideáljaink ellen és nem élsz. Nem foglalkozol, csak a multtal és egyre inkább a multtal, mert a

mult: az a tiszta forma. Eddig a modern irodalommal foglalkoztál — vigyázz! Hisz ez az élők tartománya.

Nézd a renaissance képzőművészetét, nézd mi szép! De felületes vagy, áss mélyebbre még, menekülj a boldog Sophokleshez, aki azt énekelte, hogy nem születni a legnagyobb boldogság, vagy röviden élni, ha már élni kell. „A töretlen szellemű öregnek utolsó szerencséje az volt, hogy éppen a kellő időben jött érte a halál” — írja Péterfy Sophoklesről. A Péterfy életének a bejárata egy nagy csalódás. És még ezt az egy csalódást sem előzte meg ábránd. Ez a csalódás az apja volt. Úgy járt az étellel, mint aki Olaszországba készül a vezetőjével, akit előre felfogad, hogy hazája kincseit megmutassa neki, hogy felnyissa előtte a művészetek e kincsesládáját — s a vén olasz, még mielőtt a Márk-térre lépne, már kifosztja őt. Úgy járt a világban, mint aki a priori tapasztalt mindent. Ha nem állott volna felette a hit vagy a hitetlenség kérdésének, akkor pesszimistának kellene mondanunk. De nem ez volt az ő problémája. Hanem az, hogy az érzése csak az öntudatát szolgálta azután. Az emberekkel csak mint pszichológus érintkezett; a művészettel csak mint esztétikus. Úgy gyógyította magát, hogy nem élt. Es bildet ein Talent sich in der Stille, sich ein Charakter in dem Strom der Welt — mondja Goethe. Péterfy a magányba ment, mert az hitte, hogy a világban nincs más szerepe, minthogy talentum legyen. A két jó közül, ami az embernek jutott: tudni és szeretni — ő csak tudni szeretett. De nemcsak az élete, a halála is mutatja, hogy tudott volna szeretni is. Keményről írja: „A boldogsággal is valahányszor szembenállt, szótlanul távozott előle”. Ezt és sok mindent, amit Keményről írt, magáról írhatta volna. Válogatni: ez jelenti az esztétikát. Péterfynél az esztétika szinte felsőbbiséget jelentett. Azokat az írókat szerette, akik annyira ismerik az embereket, hogy az ember felett állanak. Azokat szerette, akik mintha összeszorított ajakkal, illúzióikat és szenvedélyeiket leküzdve, de örök belső tombolásra kárkoztatva állnak műveik mögött, míg az előtérben alakok, amelyeket úgy igazgat az író, mintha a sors keze volna. Jókai antipathikus

volt előtte — de nagyon szerette Keményt, Shakespeare-t, Goethet, Dantet, Sophoklest. Szerette azokat, akiknek az ember minden nyugalanságát kellett lebírniok, hogy a művész nyugalomához jussanak. Keményt és Hebbelt. Mert ő is ilyen volt. Hogy mennyit ért el e tekintetben, semmi sem bizonyítja jobban, mint amit Riedl a stílusáról mond, hogy t. i. azt könnyedség és kellem jellemzi. Ebben az állításban van némi túlzás is. Kétségtelen, hogy az eleven temperamentum, az impresszionista természet, mely néha önmagát gúnyolja — nem egyszer könnyednek tünteti fel a Péterfy tollát. De a fő jellemvonása mégis csak az erő. A franciáktól meg tudta tanulni az átmenetek művészetét, de nem annyira a „játszó kéz“, mint inkább a súlyos ököl jellemzi benne a stiliztát. A súlyos ököl, amely gyors egymásutánban csap le tárgyára, hogy azt a maga akarata szerint kalapácsolja. A „mázásás szó“, ez az ő szava — és az ő szavára is jó szó. Bársony simaságú néha — de acél keménységű mindig. Legtöbbit a tragikummal foglalkozott, a fájdalom esztétikájával. Az ő esztétikája mindig fájdalmas volt.

„Comme la métaphysique, comme la morale, l'art enlève donc l'individu à sa vie propre pour le faire vivre de la vie universelle, non plus seulement par la communion des volontés et actions, mais par la communion même des sensations et sentiments.“ Ezt Guyau mondja, aki esztétikus volt, mint Péterfy — és szerencsétlen volt, mint Péterfy. És ebben a mondathban ki van fejezve az, amit Péterfy, mint író akart. Tanulmányaiban az ő egész, intim élete benne van. Amit Keményről mond, abban annyit gondol önmagáról, hogy szinte fájdalmas olvasni.

Riedl Frigyes, szép tanulmányában, szintén innen indul el: a Péterfyról való gondolatok szomorú bölcsőjétől, a sírtól. A művészt a muzsájáról ismered meg — s az ő muzsája a halálgondolat volt — néha talán csak az életmegvetés. Az emlékbeszédben, mely bennünket foglalkoztat, szigorú kritikus talán csak egy erényt hibáztathat: a gyengédséget. Itt-ott ha erősebben, ha kevésbé diszkréten hangsúlyozna egy-egy szép detailt — mintája lehetne az em-

berrajznak. A Péterfy utazásairól is találunk benne egy fejezetet. Kifejtve látjuk, hogy mi minden volt neki az utazás; megértjük, hogy Olaszországban úgy érezte magát, mint egy apa, aki a műalkotásokban lelke gyermekeit látja viszont; örömtől sugárzik az arca és szemével öleli a szobrokat, amelyek lelke megmozdul, ha ő közeledik és sok százados poseuk újra természetessé válik, ha ő, az értő közeledik. De talán még valamit jelentett az utazásnak ez a láza; talán a *sehol nem lenni* honvágya is ott lappangott sötét ragyogású szemei mögött. Utazni: messze menni, és messze menni jó. De mindig vissza kellett térni — és egyszer, hazafelé jövet, a vonaton, szívenlőtte magát.

„Vannak az életben sötétben tátongó mélységek — mondja Riedl — melyeken át csak a hit, vagy az illúzió szárnya segít. (Szinte azt írtam volna: a hit vagy az ön-hittség szárnya.) Nála, úgy látszik, e szárny pár nem volt elég erős; sötét perceiben, élete válságaiban a három isteni erény közül kettő: a hit és a remény, nem szállt le mindig hozzá, hogy hűs cseppel adjon az epedő ajkára.“ Írja Riedl — és igaza van abban is, hogy a három isteni erény együtt jár. „Voltaképpen senkit sem engedett teljesen magához, abba a tour d'ivoir-ba, melybe elzárkózott. Ha valaki mindennapos volt is nála, csak későn vette észre, hogy vannak ott belső szobák, folyosók, fülkék, melyekben sohasem fordult meg.“ És mégsem titok ezeknek a szobáknak az élete: ott szegény Péterfy Jenő egyedül volt. Egészen egyszerűen: egyedül, elhagyatva. A mély gondolatok a halálba torkollanak. S a Péterfy létezése néha nem volt egyéb, mély gondolatoknál amelyek vitték, sodorták őt magukkal.

Elméjében a legnemesebb élet lüktetett. S mint Péterfy, az ember, apjával, úgy járt Péterfy, a tudós, hazájával. Nem lehet tudni, melyik törődött vele kevesebbet.

Riedl részletesen elemzi Péterfy működését. És méltatja, az alvó köztudat nevében, a szellemet, mely örökké éber volt és marad. Hideg homlokára a jövő nevében fon koszorút. S neki, aki Taine-tanítvány lévén, úgy szereti alakját a maga miliójében mutatni be, ezalkalommal el

kell fojtania magában a fürkésző kritikust, költővé kell lennie, mert ez a miliő a néma csend, vagy régholtaknak a síri világa; vagy szatirikussá kell lennie, mert ez a miliő: a részvétlenség. És valóban úgy tetszik, hogy az emlékbeszédből többet írt a költő, mint a kritikus.

Péterfy Jenő, aki első művétől az utolsóig nőttön nőtt, most már megállapodott. Az ember nem nő többet. Csak a sírkő magasodhatik porai felett. És a tisztelet körülötte.

Osvát Ernő.

Új Magyar Szemle 1900 június 15.

DONNA JUANNA

Czóbel Minka azelőtt pici, finom, sőt nagyon finom versek írásában lelte örömét. Ezeknek a verseknek egy nem e világból és nem e világnak való gyengédség volt az eredetiségük. Itt-ott egy-egy novelláját is olvashattuk, amelyekben semmi sem volt közönséges. E crème-történetek szőnyeges földjén kisasszonylelkű apró D'Annunziók retorizáltak arról, ami az írónő lelkében őszinte volt: jószágról, szépségről és igazságról. Úgy emlékszünk, szomorú történetek voltak, mert e féltett, e selyembe göngyölt eszmék nagyon is fehérek voltak a véreskezű világnak. Az anyaloknak ott van a helyük a renaissance égi függőhintáin. De ezek a papírhajó-törések mégis szépek voltak. Fehér fantázia gondolta ki őket. Ha *Donna Juanná*-t elolvassuk, jó visszaemlékezni rájuk.

Donna Juanna téved. De Donna Juanna tévedése ellenére sem szimpatikus. És mégis lábánál ülnek a lelkes Don Salvador, a bölcs Don Fernando és a jó Don Pedro, és azonkívül a névtelen Don-ok egész serege. S mialatt Donna Juanna a filozófáló virág, palotája toronyablakából magasan a szerelmes Don-ok feje felett néz el a világűrbe és nem lát semmit, odalenn a szenvedélyek világában a vágyódás és a kétségbeesés muzsikája hangzik. Je m'en fiche

— szól hátra a dajkájának Donna Juanna — és tovább nézi a semmit. Donna Juanna, Donna Juanna, miért olyan kegyetlen Ön? És miért bolondulnak Ön után az összes spanyolok, miért bolondulnak Ön után, aki bizonyára szebb, mint bárki más, de akiben az örök nőből az örök szekánson kívül alig van egyéb?

A valóság messziről nézve: kép, az élet, könyvekből nézve, teória. Ha Donna Juannának halvány sejtelme sincs az életről, azért Donna Juanna se feddést, se bókot nem érdemel. De ha Donna Juanna azt gondolja, hogy eléggé ismeri az embereket ahhoz, hogy ne akarjon hozzájuk hasonlítani, és az életet ahhoz, hogy ne kíváncsion belőle részt: ez az ő privát tragikum. Mint tragikus hősnőnek, joga van hozzá, hogy magasan hordja az orrát, de hiba, ha nem tudja, hogy ez nem jól áll neki. A Donna Juanna ablakából a világ csak egy kép: az ítélete sem lehet más, mint képkritika. Komikusnak találja rajta a szerelmet, mint ahogy komikusak a táncolók, ha nem halljuk a zenét. A Donna Juanna szívéből ki van tiltva a muzsika.

Donna Juanna, mint a Diderot leánya, anatómiát is tanult. S örökre elment a kedve a szerelemtől. Szavahihető könyvekben azt olvasta, hogy az illúziók után csalódások következnek. S elment a kedve az illúzióktól. Nem volt annyi bátorsága, hogy egyszer is csalódjék. Már kora gyermekéveiben tudta, hogy az embernek meg kell halnia. S elment a kedve az élettől. Az élet rossz, gondolta magában, összeszorította a fogait és nézett előre, a világűrbe. És hiába mondogatták körölte, hogy élni és szeretni jó, hogy reménykedni emberi dolog, ő makacs maradt, mint egy gyermek, amellet keserű, mint aki titokban nincs magával megelégedve.

Ha Donna Juanna azok közé a gyönyörű tragikumú szűzek közé tartozik, akik egy-egy ideálnak a menyasszonyai maradnak az életen át, akik egy halott arcképét hordják a médaillonukban, vagy egy meg nem született férfi vízióját őrzik a szívében, ha azért nem szeret csak, mert láthatatlant szeret, akkor nemcsak érteni, nemcsak szánni: szeretni és becsülni is lehetne Donna Juannát. De Donna

Juanna a szerelmet nem szereti, az ölelést, melyből *halandó* születik. Nem akar nő lenni, hogy anya ne legyen. Tehát beteg. De ezt a betegségét nemcsak átszellemíti, hanem filozófiai ürügyekkel leplezi el. És ezek az ürügyek is egyre változók. Tisztán csak ember akar lenni; nem akar halandónak adni életet; és ha szeretne valaha, nem hű akar lenni hozzá, hanem tiszta vele szemben is; undorodik a test gyönyörétől; a vágy és undor játékától. Hol ezt, hol azt mondja, aszerint, amint jobban kínozhatja imádóit. S mert talán mindez nem elég, a sorstól is kap kölcsön érveket. Donna Juanna sajátságos körülmények között született: anyja Örült Johanna, apja a Szép Fülöp holtteste. S meg is van benne az a földöntúli közöny, mely a hullákra emlékeztet. Az anyjától nem a szerelmet örökölte, csak ezt a mondatot: ne szeress férfit soha szerelemmel. Az anyja így előírja életének szövegét. S Donna Juanna jó gyermek. Látnivaló, hogy minden arra predestinálja, hogy kiállhatatlan legyen s ne legyen mentsége. Születésének szimbolikus kommentárja sem sokat lendít a sikerein. De mit bánja a szfinx!... csak szfinx legyen! Ez az egyetlen hiúsága. És e hiúságból Donna Juanna kénytelen kacérkodni, közömbösségét csak nem hagyhatta kiaknázatlanul. Ha nem mutogatná annyit a szépségét, ha visszavonultan, egymagában élne, mint aki úgysem szereti az embereket, persze akkor a regénye nem volna regény többé.

Természetes, hogy ezt a könyvet, melynek szép verselését, helyel-közzel mélyebb gondolatait említetlenül hagyni nem illik, szintén nem lehet közönségesnek mondani. Té mája: Donna Juanna, aki senkit sem szeret, ellentétben Don Juannal, aki mindenkit ölel, már magában véve érdekes. A költőknek megvan az a hajlandósága, hogy szeretik a problémákat szaporítani. Így evezünk szembe a tudománnyal. Czóbel Minka egy új alakot akart adni az irodalomnak. De nem tudni, azért-e, mert túlságos diszkrécióval magyarázta, vagy mert ő nem ismerte eléggé ezt az alakot: Donna Juannája kigondoltnak és homályosnak tűnik fel. Pedig „Donna Juanna“, ez úgy hangzik, mintha egy típusnak a neve volna, s a típusnak tisztán felismerhetőnek

kell lennie. Talán nem is egészen őszinte ez az alak. A nevé-
ről, mely utolsó magyarázata az egyéniségének, arra kell
következtetnünk, hogy azért nem elégít ki vágyat, hogy ne
veszítsen vágyat. De csodaképpen, ez csak az utolsó pillan-
tatban, a halála előtt válik benne öntudatossá. Addig csak
egy kis ideológ, aki azt hiszi, hogy különb a többenél.
Donna Juannát nagyleánynak látjuk, akinek gondolatkörei
megállapodtak. De ki hiszi, hogy mindig ilyen volt? Bi-
zonnyal érdekes volna ismerni a gyermekleány korát.

Ki ez a Donna Juanna? Az Übermensch női párja? A
felesége nem lehet, mert feleség lenni nem akar s mert az
Übermensch más fából legyen faragva, mint Don Salvador.
Kispekulált pendant Don Juanhoz, egy pici nőnemű Faust,
egy gyermekleány a Hamlet-mondás hatása alatt, egy sor
könyv, sok fejtörés, büszkén kitörült könnyek, teoretikus
dac, rossz álmok. Egy disztिंगvált tévedés.

A női kézből került könyvekben sok érdekeset találni.
De ami a legérdekesebb bennük, amiért igazán érdemes e
könyveket olvasni, az a nőalakjuk. Mindig feltesszük, hogy
a nőnek egyszerűbb felfogását találjuk benne. Az „örök
talány“ helyett egy szimpatikus, jól megmagyarázott lelket.
S íme, Donna Juanna már talányosabb nem lehetne. Csak-
hogy ennek a talányosságnak nincs varázsa; a hidegsége
sem hódító. Pedig a hódításhoz meg volna minden kelléke.
Szépnek, büszkének, rejtelmesnek mondják. Csak az hiány-
zik, hogy az író nő ilyennek érezze, s az olvasó ilyennek
lássa. De Donna Juannának minden értéke csak névleges.
A gavallérjai is.

Ha Donna Juanna palotája — a bölcseelkedés — to-
ronyablakából, magasan a jó Don-ok feje felett néz a világ-
űrbe: bizony nagyon szomorú tájképeket láthat.

O. E.

Új Magyar Szemle 1900 június 15.

J. Lügen — ezt az írói álnevet írta: *Gedankensplitter, Erlebnisse und Erinnerungen* című könyvének címlapjára: Stefánia főhercegnő, immár Lónyay grófné. Könnyű volt ráismerni: egyéniség nem utazhatik incognito az irodalomban. Mert téved, aki azt hiszi, hogy a könyv tartalma is mindössze az, hogy egy királylány írta. Mindenesetre, akinek sorsa az egész világot érdekli, annak a gondolatára az egész világ kíváncsi. De ezek a gondolatok más, nem várt módon elégítik ki a kíváncsiságot. Főhercegnői lélek helyett egy női léleknek hódolhat ehelyütt az olvasó. Az örök asszonyi a legtisztább uralkodói erény, a világtörténelemnek nincs rajta hatalma. Kicsinyes vonatkozások nincsenek a könyvben; nem kommentálja egy meg nem írt naplónak. Az a valaki, aki írja, őszinte: nem *elárulni* akar valamit, és nem akar elrejteni semmit. Feljegyzi, amit nem akar elfelejteni: a szép gondolatokat, ha ő gondolta vagy ha más; mert nem eredetiségre törekszik, csak nemes megismerésekre: palotájából a szép reprodukciók sínesenek száműzve. Ír egy-egy négysoros verset, ha éppen eszébe jut. Lerajzol egy tájat, melyet szépek talál. Elmond egy apró történetet, önmagának, melyet író meg nem írna, oly igénytelen. De minden művészetnél magasabbrendű gyengédséggel írja meg. Gonddal ír, de csak oly gonddal, aminőt az előkelő természetek a monológjaikban is meg szoktak őrizni s amelyet már azok az emelkedettebb pillanatok szuggerálnak, melyeknek e könyv a tanuja. Szereti a természetet; a virágokat, amelyek oly igénytelenek, a tengert, az eget, melyek előtt az ember oly piciny. A nagy gondolatokat elgondolták már, és ő örül, hogy lelkesedhetik értük. Gondolkozása kerüli a nőietlen témákat, arról szeret gondolkozni, amit éppen érez: barátság, szeretet, fájdalom és részvét, kötelesség, lemondani tudás s gyengédség azok iránt, akik szintén nem lehettek boldogok — ezeken mereng. Éppen ezért a gondolkozásában sínes soha egyedül; mindig másokra gondol. Nagyon tud fájni a szíve és gyengédség, barát, szeretet nélkül nem tudna élni. Az öröm — nem az

ő öröme. A kereszténység nemesei közé tartozik, akik jobban tudnak szenvedni, mint örülni. A boldog szerelem is fájdalmas mosolyú páros merengés a rajzában. „Le malheur passe comme la joie — l'amour est éternel“. A fátum: a szerelmesek külön fátuma: meggyőződése. Protegálja a szerelmi házasságokat. Általában idealista. S könyvében felsírnak olykor a reális élet tanulásának romantikus fájdalmai. És ennek a tanulásnak, az élet tanulásának a nyomai a legértékesebbek benne. A mondatok, melyeket nem azért tesz el, mert szépek, hanem mert szüksége van rájuk. Nagy szerepet visznek az utazásai lelkiéletében. Velence képe sokszor megjelen; a szép emlékek hazája — hazája az ő szép emlékeinek is. Az emberekről általában nem sok jót ír. Itt-ott megszólal a csalódás, a megvetés is a könyvben. A hiúságnak nincs benne szava.

O. E.

Új Magyar Szemle, 1900 június 15.

CZÓBEL MINKA: DONNA JUANNA

Szép fejezetcímek vannak Donna Juannában. És néhány festői jelenet. Mindegyiknek a hősnője: Donna Juanna, a hős: a világ. A világ Donna Juanna körül forgolódik, De minden hiába. Hiába szépség, hiába kincsek, hiába dicsőség, érdem, akarmi más: Donna Juanna marad, aki volt, a közöny hercegnője. És bosszantó csak az, hogy mégis mozog a föld. A közöny sem nem művész, sem nem kritikus, Donna Juanna nem képes világot alkotni, még új világnézetet sem. Kőből való és karjai meredtek. Hideg és nem tud ölelni. Szobor és ember. És szándékosan ilyen. De miért? Néha azt hisszük, hogy a piedestalért. Egy pillanatra megrendít az a feltevés, hogy talán egy szépség-ideált akar festeni: egy szeplőtlen Vénuszt. Mit lehet tudni: „Célok ködébe vaj” ki lát? — mondja a költő. Nézzük közről Donna Juannát; álljunk meg három lépésnyire tőle, közelebb nem enged.

Egy leánylélek, melynek félig művészi, félig logikus

mozaikján nőies hiúságok és nőietlen aspirációk korzóznak. Az írónőnek két modellje lehetett hozzá, egy szép leány és egy szépnék tetsző gondolat. E két szépségnek aztán sikerült a műben egymást elhomályosítaniok. Olyan kompozíció, mintha a Kacérság, meg a Filozófia karonfogva sétálnának. És szellemesen kiviccelnék a gyanutlan olvasót.

Ha az irodalom professzorai együtt vacsoráznának néha az alakokkal, kiket az írók meghamisítottak — az irodalomtörténet vidám kis Dekameron lehetne. Az eredeti alapgondolatok pletykái kissé humoros, de nagyon megbízható dokumentumok volnának a tehetségről és a tehetetlenségről. És a görebben főtt hősök a föld alá bújnának szégyenletükben. A Donna Juanna eredeti hősnője bizonyára egy nagyon szép, egy nagyon nemes leánylélek, akinek éppen mert nagy és ideális fogalmai vannak a szerelemről, éppen azért hideg, tartózkodó, hozzáférhetetlen mindenki-nek, akit nem szeret. Hogy ez a méltóságos magatartása eggyel több ok arra, hogy mindenki utána bolonduljon, ez csak természetes. Ennek a szép leánynak a regénye, hogy nincs regénye; csak belejátszik egy sor idegen regénybe, belejátszik egy örök nemmel, egy örök visszautasítással, egy ideális motivumu örök daccal. Egy csepp önkénytelenül születő gúnnyal is: látván a sok férfit a sok kosárral, mint hogyha az orruk vére folya. De mindehhez az eredeti Donna Juanna szívének semmi köze. Ezt meg lehetett volna írni, félig meg is írta ezeket Czóbel Minka. És éppen az a bántó, hogy egy szép dolgot, hogy el tudott rontani. Ez az esztetikus legnagyobb fájdalma. És elrontotta azzal, hogy ezt a történetet ad abszurdum vitte, vagy helyesebben ad abszurdum magyarázta. Itt következik az a szép gondolat, amelyik úgy belekontárkodott egy szép alak rajzába. Azt a tényt, hogy Donna Juanna konzekvensül nem szeret, az írónő úgy fogalmazza, hogy Donna Juanna: elvből nem szeret. Azt hittük, hogy kívül szobor, belül ember; és arra ébredünk, hogy belüli szobor és csak kívül ember. És a vége? Hogy Donna Juanna: aki elvből nem szeret, feladja az elvét Don Juan előtt; aki elvből

szeret. Csak az elveit. Magát nem adja meg, nagy gaudiu-
mára a megrogyott térdű bestiának, aki már *csak* elvből
szeret. Ez a Donna Juanna díszes pályafutásának díztelen
része. A magyarázata pedig ez: Donna Juanna irtózik a sze-
relemtől, mert bűnnek tartja, hogy *halandónak* adjon életet.
Beszünteti önmagában az emberiséget. Szóval gyermekes,
beteg, csacsi. Mert kiszakítva magát az örök láncból, be-
szünteti magában az örök életet. Belefekszik a halál kar-
jába, holott életet produkálhatna. Holott tudhatná, hogy
a szerelem az egyetlen hatalom, amelyik fügét mutat a ha-
lálnak. Egy kislány-filozófiát királynői akarattal érvényesít.

És hogy még érthetőbb legyen az egész, Donna Juanna
törvényes apának törvénytelen lánya: ez a prehistóriája.
Őrült, szerelmes Juanna halottaiból sirja fel urát s a ko-
persóból szövődik ki a Donna Juanna végzete. Atyja a halál
s anyja a szerelem — és öneki a mult oly borzalmas, mint
a jövő. Szelem és halál, amerre szem ellát és a megtévesz-
tett Donna Juanna okot és okozatot lát — ellenség és ellen-
ség között. Vagy helyesebben — és itt kezdődik a filozófia
— azt tartja, hogy az ok az okozat legnagyobb ellensége.
Hogy minden logikai láncszem egy gyilkosság kerete. Ezek
a szegény királylány téveszméi. Pesszimista hangulatok azzal
a nagyzó ambícióval, hogy világnézletté váljanak. A han-
gulatokból világnézletet rögtönözni: emberi dolog. A kávé-
házi hitszónoklatnak is mindennapi mottója, hogy: Az élet
rossz! Hogy: minden mindegy! Pedig csak azoknak minden
mindegy, akiknek már egyszer nem volt minden mindegy.
És ez az, ami nem volt mindegy, az a tulajdonképpeni
regénytéma. Azt kell megírni.

Osvát Ernő

Budapesti Napló 186. sz. 1900 július 9.

TAVASZI TÁRLAT

Vasárnap délelőtt nyitja meg a kultuszminiszter a tava-
szi nemzetközi képműkiállítást. Óhajtható, hogy a megnyitáson
a nap is ott legyen, a mainál vidámabb világítással kalau-

zolva a Műcsarnok kincses falainak a közönségét. Az első teremnek különben nincsen rá feltétlen szüksége; ott *Segantini* napja fogadja a látogatót és a felkelő nap — melyet egyik képén minden sugarával festett — nem áldozik le soha. Az első terem különben kizárólag a Segantinié, a másfél éve elhunyt olasz mesteré, akinek művészetéről már tíz év előtt is annyit tudtak mesélni a bécsiek — de, akinek képeit most először látjuk színről-színre. Képeinek részletesebb méltatása előtt, most annyit mondunk róla, hogy — a nagyrészt hagyatékából való — nagyobb és kisebb képei és rajzai úgy sajátos technikájukkal, mint a természetnek egy lehető egyszerű felfogásával már első pillantásra igazolják nagy hírét; igaz, ez a hír csak lassan-lassan, előítéletekkel, konzervatív művészi felfogásokkal vitázva és hadakozva, — terjedt, de egy győzővel könnyebb megbarátkozni, mint egy üldözöttel: és föltesszük, hogy közönségünk, ha kissé szokatlannak, idegenszerűnek fogja is találni Segantini egyéniségét, bizonyára mihamar megérti és méltányolni fogja őt. Hozzászoktunk a gyors tanuláshoz (már ami a megértést illeti), nem csak a művészetek, hanem a szellemi élet minden területén: igaz, hogy az európai szellemi mozgalmakat csak mintegy raccourciban érzük át. Bizony, a műélvezetben nincs időnk a poentilizmusra.

A nemzetközi kiállításon másik nagy vendégünk: *Lenbach Ferenc*. Korunk legnagyobb arcképfestője, ki húsz arcképét és arcképtanulmányát küldte hozzánk; nagyobb részben ismert, kiváló személyiségek arcképei ezek, ha Lenbach művészetének nincs is szüksége az érdeklődésnek ily személyi momentumokkal való élesztésére, a megértésének és a méltányolásának bizonyára támaszai. Sőt bizonyos, hogy a Lenbach nagy művészetében éppen nem mellékes, hogy arcképszalonjában korának és népének legmagasabb szellemi arisztokráciája találkozott össze. „És folyton a nagy szellemekkel foglalkozva — mint Taine írja *Laromiguière*-ről, — foglal közöttük helyet maga is.” Bismarck, Virchow, Björnson és más gyönyörű fejek között ott látjuk önportrait-jét ölében tartott kisebbik leánykájával; ugyanígy lefestette magát Marionnal, a nagyobbik leányával is, aki azóta már

ugyan megnőtt, és most külön vászonról néz reánk, azokkal a világos tiszta kék Lenbach-szemekkel, a Velasquez infánsnőjének német testvérkéje. Róla és Lenbach többi művéről részletesebben fogunk írni.

Külön terem jutott *Dall'Oca Bianca Angelo*, veronai festőnek is, akinek genreképei egyszerű kompozíciójukkal és kellemesen változatos színezésükkel, humoros felfogásukkal tűnnek fel. Nagyszámú tájképet, tanulmányt s rajzot látunk még tőle, melyek méltók a gondosabb megtekintésre.

Régi kedves ismerősünk, a finom hangulatok embere, az aranyos alkonyok, a csendes órák festője, *Bunny Rupert* is szerepel néhány nagyon szép képpel, köztük két kettős arcképpel, melyek közül a „Blanka és János” című az intimebb kifejezésű, a Jánoska érdekes arcában van valami böcklini.

Különös figyelmet érdemelnek a külföldi képek közül: *Herkomer* egy akvarel-arcképe, az elhunyt *Millais*-nek egy érdekes nő-portraitje, mely *Jöpling Louise* asszonyt, festőtársnőjét ábrázolja, aki maga is szerepel két kevésbé jelentékeny képpel tárlatunkon. Károlyi István gróf arcképét látjuk egy másik teremben, melyet *Richir* festett, a „*Perversité*” híres festője; nagyon szép, nemes, pontos kép — csak az csalódik benne, aki Richirtől mindig valami meglepetést vár. A legszebb arcképet, amelyik a Lenbach tereméből kilépőt is mélyen meghatja, *Man Harrington* állította ki; egy kisleány nagyon finom, nagyon egyszerű és meglehetően arcképe ez: sötétbarna háttérben, barna ruhácskájában, kezeiben az ugró-zsinórral, melyet egy pillanatig pihentet, míg gesztenyehajával keretelt kedves komoly arcocskájából mosoly nélkül is nyájasan tekintenek ránk a kék szemek — csókolnivaló ez a kislány. — A leghangulatosabb tájképeket is egy angol, *East Alfred* küldte. „*Esteli dal*” az egyiknek a címe; víz partján, mely fölött még világos az ég, zöldlombú, diszkrét fa alatt három leány ül egymás mellett és álmodoznak, hallgatják az este közeledését, semmit sem csinálnak — csak hozzátartoznak a természethez, amely körülöttük szelíd és szép.

A hazai képek között sem találunk más érdekemest, mint

arcképeket és tájképeket. Mintha túlságosan szerények lennének ezen a tárlaton a mi festőink, sem nagyobb művel, sem nagyobb kísérlettel nem vonják el a figyelmet az idegen képekről; sok tanulmányt állítanak ki, mintha csak a képességeiket és nem a munkáik eredményeit akarnák bemutatni; csak a presenttiát tartják fenn, a feltűnést nem ambicionálják. Természetesen vannak olyanok is, akiknek minden művük nemcsak nivós, de bevégzett és feddhetlen művészi alkotás. *Mednyánszky* sötét fenyvese, sűrű fáival és mágneses mélységével; „Tavasza“, egy virágzó bokor, mely egymaga tavaszt csinál — bizonyára ilyenek. És *László Fülöp* arcképei is, köztük különösen a *Falk Miksáé*, akiben a törődött öregembert, az elegáns államférfit, arcának, melyet elhagytak a fiatal színek, még mindig szelíd és még mindig energikus kifejezését, a bedülledt szemek szellemességét — annyi tartózkodással és mégis annyi intímséggel, oly szép képből festette meg, amilyenek neki is, az önmagában oly biztos művésznek is csak ritkán sikerülnek. Másik három arcképét is nagy ízlés, finomság, virtouzitás, precíztség jellemzik; csak *Szapáry Gyula* arcképén — szölte el magát egy kicsit a *László Fülöp*ben lakozó idealista. *Balló Ede*, az elsőrangú arcképfestőnk *Chorin Ferenc* és *Hieronymy Károly* arcképét briliánsul festette meg azzal a szolid realizmussal, mely az arcok részletkérdéseiben alá nem merülve, sem bizarran egyéni felfogásokban nem tetszelegve, a nagy vonások, az arcok jellemének a tanulmányozását tartja szem előtt, csak mintegy mélyítve azok közéleti benyomását.

Tájképfestőink közül különösen *Mihalik Dániel* Virágosrét-je, egy domb alján a középen magárahagyott szekérral, melyből a két kifogott ló a gyönyörűségbe elmerülve csendesen zabál; a *Mendlik* haragos tengere, melynek sötétzöld mélyébe és fehér habjaira utolsó sugarát küldi a nap (a hullámmzó tengernek és alkony-hangulatának ezt az egymásban elmerülő és egymáson megtörő kettős színjátékát bravúrosan és költői lélekkel adta vissza *Mendlik*); a *Spányi Béla* „Eső után“-ja, a három átázott szénaboglyával, a nagy víz közepén egy pici szigeten széjjeltekintő tiszta gólyájával, mintegy az elvonult rossz jó oldalait utólag élvező táj —

kedves, egy kissé humoros hangulatával; *Katona Nándor* a buzgó és mélységre törekvő, hét érdemes tanulmányával — méltók a legteljesebb elismerésre.

Az esztétikus kengyelfutónak, akinek az összes képek mellett el kell loholnia, csaknem lehetetlen az első impresziók visszaadásában rendet tartania. Az arcképek közül — amelyekhez egy pillanatra újra visszatérünk — nagyon érdekes és nagy egyszerűségével, mint rajzának biztosságával megkapó *Braunecker Stina* bárónő Szontágh Pálja, mely a Szabadelvű Pártkör tulajdona.

Figyelmeztetnünk kell *Basch Gyula* erőteljes férfiarcképére. *Stetka Gyula* nyiltarcú önportraitjára. És meg kell említenünk *Huszár Ilona* bárónő különösen finom paszteljeit. *Rotha Menyhért* hihetetlen rossz arcképeit is meg kell nézni: akkor rosszaságuk már nem lesz hihetetlen.

A *Márk Lajos* „Hervadás” című kompozíciója, mely egy haldokló leányt s köréje gyűlt barátnőit ábrázolja, a szemközt ülők arcán a mesterien színlelt jókedvnek, a háta mögött állókén a mély szomorúságnak, a gyásznál megkapóbb kifejezésével, az egész kép szomorú nyílt titkával — ponyola megfestése mellett is igen hatásos. *Ferenczy Károly* gyönyörű cigányleánya a Tárlat egyik legszebb képe. Még visszatérünk hozzá: oly szép! *Vaszarynak* nagy képe „Ádám és Éva” csak érdekes, de több apró tanulmány mellett egy nagyon szép női aktot is állított ki. *Vajda Zsigmond* dolgai jelentéktelenek és silányak, hogy csodáljuk a juryt, mely e képeket befogadta. — Gyors és hiányos ismertetésünknek bővebb folytatása következik.

(o. e.)

Magyar Hirlap, 1901 április 14.

TAVASZI TÁRLAT LENBACH

— A *Magyar Hirlap* eredeti tárcája —

Lenbach arcképei... Elismerésből, hódolattól, aesthetikai hálából úgysem adhatunk már egyebet neki: mint épen — minden alkalommal az első helyet és néhány gon-

dolatjelet, lehetőleg mély gondolatjeleket, mielőtt másról beszélünk. Ennek az embernek a legnagyobb elmék bókjaiban volt már része; azt is lehetne mondani, hogy ecsetének — egy kicsit — a világtörténet udvarolt. Csodálatosan tudott kacérkodni; ismerte az embereit s ugyanazért, amiért másokat megköveznek, őt megdrágakövezték. Az arckép voltakép egy hiúsági cikk és ha a művészet a valóság megörökítése: az arcképfestőn kívül még csak az újságíró van kitéve annyi csábításnak, hogy művész — ne legyen. Ki nem akar szépek látszani? A legkitűnőbb arcképfestő is hányszor keveri palettáján a nagyon szépet és a kevésbé igazat! Lenbach festett arcai között kivételképen akad csak szép. Mintha azzal hízelegne az arcoknak, melyeket fest, hogy nekik más szépségeik vannak, azzal a hiúságuknak, hogy nincs bennük hiúság, azt a nemes önérzetességet suggerálja nekik, hogy csak önmagukra akarnak hasonlítani. Szóval: hogy mind egyéniségek. És ha bármi szempontból is vannak ellenszenves, kellemetlen, csúnya egyéniségek — kétségtelen, hogy festői (s általában művészi) szempontból minden egyéniség szép. Lenbachnak minden arcképe szép kép. Az emberekkel az emberek hiúsága is modernizálódott; a tükröknek már más leckét, más szerelmi vallomást kell tanulniok; embertársaink mindenekelőtt érdekes, sajátos, eredeti arcot keresnek bennük, nem szépségideált, mint ez-előtt. S a Lenbach arcképszalonjában nagyon sok a pszichológiai regény-arc. A pszichológiájuk — minden romantikájával — megvan bennük, csak éppen a történet hiányzik. Az arcképek oly sokat mondanak, — s oly érdekfeszítő diszkrécióval tudnak hallgatni. Természetesen vannak, sőt nagy számmal vannak Lenbachnak arcképtémái, amelyek Lenbach művészetétől függetlenül is érdekesek: nagyságok. Világtörténeti alakok is ültek a vászna elé — de bizonyos, hogy ő ez arcok élvezetében a viselőjük renoméje által sohasem hagyta magát megvesztegetni. Mindig elfogultságok nélkül festett. Arcképeinek a katalógusában egész sereg halhatatlan van: ő csupa halandót örökített meg. A kis, sötét Lenbach-séparéban — a katalógus szerint — királyok találkoznak; soha ily előkelő arcképtársaságot: Bismarck, Björnson,

Virchow, Joachim, Lingg s maga Lenbach. S ha belépünk, első pillanatra nem is látszik meg, hogy ők — ők. Oly természetes, hiszen: maguk között vannak. És maguk között vannak, amikor a Lenbach atelierjében ülnek — akkor is. Mintha soha senki fölényét nem érezte volna ez az ember. Kicsit és nagyot egyformán, intimen ábrázol (Goethet is így ábrázolná, talán csak Velasquezzel szemben jönne zavarba; a Velasquez múzsájával eltagadhatatlanul viszonya van...). Úgy tesz, mint minden pszichológus, előbb levetkőzteti az arcukat (festék és pose ne legyen rajtuk), aztán a saját ízlése, a saját stílérzéke szerint felöltözteti: stílszerűen pointirozza őket. Ennyiben idealizál, finomítja vagy energikusabbá bűvészkedi az arckifejezést, összehangba hozza a kifejezés naív és tudatos vonalait: nem úgy idealizál, hogy arcillúziókat fest, hanem úgy, hogy az arcok ideáljait realizálja. Dekorációt sem ismer mást, mint éppen ilyen kifejezésbeli dekorációkat, amiket a természet adott, ő csak rájuk mutat.

Húsz arcképe van itt a kiállításunkon. Ha Lenbach a saját kiállításának a látogatói közé keverednék, mosolyogva és csodálkozva hallaná, mint ismétlik egymás után, hogy minden képe más! Különben hallja is, mert ha magánincs is itt, itt van az arcképe — s róla szólván, ez annyit jelent, mintha egy költőről azt mondjuk, hogy itt van a szelleme. Olyan, mint egy öreg alchimista; masszív szabályos fején megbarnult gyér haja egyenes, magas homlokába húzva (ez az eltakart, meredek homlok valami ropant perspektívát ad), alatta két barlangban, nagy kereküvegű pápaszem alatt, félig beroskadt szemhéjak mögött, a két megvéhédht csálhatatlan, köztük erős egyenes orr, kissé szabályosan elhanyagolt, már szürkülő körszakáll. A karján kisebbik leánykáját, Gabriellát tartja; a gyermek rendkívül hasonlít rá, gyönyörű kék szemei a Lenbach szemeinek fiatalkorát juttatják eszünkbe. A nagy hódító, karján a kis hódítóval: ez a benyomásunk ez előtt a kép előtt. A kis Gabriellát még két más képen látjuk: ezek a legfrissebb Lenbach-arcképek (az egyik 1901-ből való). Mindegyiken azok a fölényes, tiszta látású, nagy szemek s

az a hatalmasan kiképzett koponya. Csak vázlatok, de mily gyönyörű az egyiken például a gyermek fehér ingecskéjének a tanulmánya! Milyen gyönyörű gyűrötttség! A másik képről — nagy negligében — zilált fürtei közül egy kis csavargó néz le ránk; a kis Gabriella, aki egy primitív lovacskát húz maga után, valami imponáló, örök-szemtelenséggel (az örök női és örök gyermekinek vegyüléke) bámul a világba. Ennek a vázlatnak a pár vonása talán a legszebb, amit most Lenbachtól láthatunk.

Általában sok a vázlata. Van olyan is, amit már csak egy hajszál választ el a bevégeztségtől, pl. Lingg Hermann arcképe. Egyszerű kedves öreg úr, akinek a nem e világon merengő, szelíd szemei egyszerűen és halkán vallják meg, amit semmi más el nem árul, hogy: kiváló költő. Mellette függ Lenbach nagyobbik leányának, Marionnak, a Velasquez-szemű, lenhajú, komoly lánykának piros costume-ös képmása. Ez a nagyleányos piros costume, mely oly pompás összhangban van a fej komolyságával, kissé kínosan hat mégis — a vékony gyermektermeten. Jobbra tőle egy pici alak tűnik fel: Virchow, a nagy természettudós; nagyon rövidlátó, az igaz, de meg is látszik ezeken a szemeken, hogy a világ megismerésében lettek rövidlátókká. Valami páratlan okosság van e rövidlátásban. Az arc kissé száraz, csak egy alig észrevehető halvány mosoly és a magas, csaknem magasztos homloknak fehérsége elevenedik. Björnson a szomszédja: erős alak, amelyik csupa tendencia, önérzetében csupa jogos kívánság. Arcának monumentális csontszerkezetét vonásainak finomsága óvja attól, hogy brutálisan hasson. Miguel miniszter, egy más világból való kitűnőség arcképe int most magához, audienciára; a fagyos fehérnek és a tüzes pirosnak ezt a temperamentum-kontrasztját gyönyörűen használja ki Lenbach. Kihaszználja, kiaknázni az arcokat, mint egy pszichológiai aranybányát, ez a Lenbach virtuozitása. S ő aranyat talál olyan saját-ságban is, ami más festőt zavarba ejtene. Érdekes például: mily érzéke van a mérész, gyakran veszedelmesen mérész orrok poézise iránt. A hajlott orroknak egész gyűjteménye lóg, díszeleg, és arisztokratáskodik a kiállításán; itt fér-

fiasságot, amott bált tud velük kifejezni (Björnson, Trabis hercegnő); egy harmadik orr viszont blague — érzékiségevel a Római Birodalom hanyatlásának okait juttatja eszünkbe. Férfiarcképei közül feltűnő szép még az Allmers költőé: egy gyönyörű példánya a vén komédiásoknak, a komédia mögött csupa naív szeretetreméltóság. A másik falon Joachim áll, a nagy hegedűművész kezében hegedűjével, szinte nyugtalanító nyugalommal; az egész alak csendet parancsol, mintha a pódiumon várná, mikor hal már el a taps, mikor fojtja már vissza a lélegzetét is minden ember, mikor emelheti szíve fölé a hegedűt. Női portrait-i közül a legérdekesebb Gold kisasszony arcképe. Ez a hölgy — ha szabad az arcképéről ítélnünk — éppen nem szépség, de egyáltalán nincs kizárva, hogy bálkirálynő; alakjának kiemelt lendületességével, vörös hajával, melybe fehér kezét mélyeszti, úgy, hogy szép felső karját a legtávolibb és legingerlőbb régiókig követhetjük, s mindazzal a panaszos luxussal, amivel a „Nők barátjának“ Hackendorf kisasszonyát juttatja eszünkbe — nagyon ingerlő jelenség. Scheff kisasszony a kutyájával — a másik remek. Egy fehér, egészen fehér leány, maga a vérszegénység, akinek nyitott ajka és lázas szemei örömet, szeretetet szomjaznak — s aki hű kis fehér kutyájának fejét az arcához szorítja. A szomszédságában egy „Herodiás“-nak nevezett portrait függ, a legszebb arc a Lenbach-szobában, kegyetlen, hideg szépség, gyilkos fekete szemekkel. Feje felett, kezeiben egy tál gyümölcsöt tart; felső karjának, mely csipkékben vész el, nyilván ez a csipke a szerencséje, mert aránytalanul vastag. Egy kis elrajzolás, szóval hiba — de Lenbachnál azt sem lehet tudni, hogy a hibái nem szándékosak-e, nincs-e különös festői célja velük. Csodálatos művész, aki hatásvadászatában oly szerencsés, hogy minden raffinement-ját költészetként hat.

Osvát Ernő

(Magyar Hirlap 1901 április 28.)

FARSANG UTÓLJA

A Nemzeti Színházban ezen a héten megbukott egy előadás, ami, mivel bemutató előadás volt, azt a benyomást tette, mintha egy színdarab bukott volna meg. Színészeink magukkal rántottak egy művet, amely, bár chef d'oeuvrenek írója barátain kívül senki sem tartja, ily rút halált nem érdemelt. A Hartleben Rosenmontagjáért kár. Nem az a munka, melyet — idővel — érdemes volna feltámasztani, de olyan darab, melyet a maga idején érdemes megnézni. A színházi kritika, mely csak a legritkább esetben lehet azonos a színművek irodalmi kritikájával, s mely nálunk — kevés kivétellel — a première-közönség változó hangulatainak referense, minden érzelő károgás mellőzésével ez alkalommal is elég hüen referált, már amennyiben a családfe lombjai közt, melyek alatt a redakciók ülnek és írnak, más szuggesztió nem lengedezett. Ezeregy logikai hibát fedeztek fel, s naivságot színlelve, vagy nem színlelve elfelejtették észrevenni, hogy e logikai hibák: a meghatározottabb pszichológiai körvonalak, azok a tragikus vonalak, melyek a Hartleben darabjának éppen — egyetlen igazi szépsége. Ambrus Zoltán volt az egyetlen, aki „nem hallgatva a malícia és a kényelemszeretet csábításaira, annyi figyelmességgel adózott a színdarabnak, amennyire a szerző rászolgált“. Kétségtelenül többel, mint amennyire a darab érdemes: előszeretettel foglalkozva a szerző nagy képességeivel és kedvetlen tárgyilagossággal ismertetve színművének nem jelentéktelen hibáit — elemzésével maga is inkább irodalmi méltánylást követel és juttat az írónak, semmint színházi tapsot. S ha mégis a Rosenmontag balsikeréért „előadását, közönségét és kritikáit teszi felelőssé“: igaza is van, nincs is: a színházi szerencsének, mint általában a szerencsének feltételei kiszámíthatatlanok. Csak annyi kétségtelen, hogy e darabnak nem kellett megbuknia s hogy megbukott, kizárólag a Nemzeti Színház érdeme.

A tragédia főalakja Hans Rudorff hadnagy, (ugyanaz, aki „logikai hibákban“ szenved) és kedvese Reimann

Gertrud, a két nagyon szerelmes, akiket az intrika elválasztott és ugyancsak az intrika, pillanatnyi önmegfeledezésében újra összehozott, Farsangutólján, piros dominóban együtt mennek a halálba. Néhány évvel ezelőtt a „Mutter Erde“ hősei indultak így, csakhogy lóháton, a piros öngyilkosságba. Így, vagyis ilyen lélekállapotban és ilyen festői jelenetben. Ez a pszichológiai és színi rokonság nem lényegtelen. Mire megtalálják egymást e szegény szerelmeseik, már nincs más választásuk: egy csók és a halál — vagy az egész, hosszú, unalmas élet, egyetlen csók nélkül. Hogy együtt lehessenek: az egész világnak meg kellene változnia; mert a világ (a chorus) körülöttük bűnnek nevezi a szerelmüket — s ők nagyon hozzátartoznak ehhez a világhoz: most már, a végzetes pillanatukban, nem a gondolkozásukkal, nem is az életük feltételeivel, hanem a félelmükkel. Hans Rudorff nem érezné becsstelenségnek, ha Trauteját — adott szava ellenére — elvinné magával; meg tudna élni, ha barátjainak segítségét elfogadná, de: fél az élettől, megriad ennek a szubjektív világfelforgatásnak lebonyolításától. A Rudorff öngyilkossága nem következése a drámai előzményeknek, az öngyilkossága kitérés az elől a feladata elől, hogy a következményeket levonja. Ugyanez történik a Mutter Erde-ben; sem ennek, sem a Rosenmontagnak hőse nem éreznek magukban erőt egy új élethez: a régi nagyon megfélemlítette őket. „Az élet árja száguld szilajul, s ki gyenge, mint ők, mind a sírba hull.“ Halála előtt egy nappal így verseli meg Rudorff hadnagy a saját lélektanát. Szólik az élethől; utolsó szavai (a kaszárnyában az ébresztőt fújják) kedveséhez: „Figyelj csak! Halod! Ez az! Az élet! Az élet! Gyerel...“ Az a tragédiája, hogy nem férfi. De igazabb Traut grófnál, aki férfi.

A katonaság nem fejleszti az akaratot; ami a katonában akaratnak látszik, voltaképpen fegyelmezett akaratnélküliség. A szubordináció önkéntességéből természetesen nem hiányzik a kötelességteljesítés férfiassága; de idővel az is szokássá válik, mint az egyenruhaviselés. Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben, wer täglich sie erobern muss. A katona többnyire gyermekes, a gyermek gondolat-

nélküli kegyetlenségével, vagy a gyermek gondolatnélküli jószívúságával. Rudorff szerencsétlenségére a jószívú gyermekek közé tartozik. De tehetetlen, az élet és a katonai szolgálat: ránézve egyet jelentenek. Amennyire visszalát családja történetében, mást, mint katonát nem lát. Ne mondjuk, hogy vegetatív — de szinte virágéletet él, mint katona. Vagy helyesebben, kifelé francia baba, belül álmodozó. Mi sem természetesebb, minthogy a belső életet nem tudja megvédelmezni, ha kívülről támadják; az életben csak vezényszóra mozdul, sőt, ha az ezredese azt parancsolja, becsületszavát adja, hogy többé nem álmodik. És a katona, kinek ellenőriznie kell a saját álmait, behúnyja a szemét és egy reflexmozdulattal öngyilkos lesz. Ezek és ilyen gondolatok magyarázzák meg előttem, hogy miért nevezi Hartleben a Rosenmontag-ját Officierstragödienek. Nem oly lenge külsőségek miatt öli tehát meg magát Rudorff hadnagy, (mint pl. ez esetben a becsületszava), hanem mert neki a katonaság a „Mutter Erde“-je, hol élnie, hálnia kell. Rudorff hadnagy nemcsak érdekes, hanem értékes alak. Érdekes, hogy a szerelmesek sorsa az intrikának pillanatnyi önmegfeledkezésén múlik; egy pillanat és — la vèrité est en marche. S az igazsággal a tragédia is útban van. Ennek a tragédiának úgy látszik, az intrika csak éppen színpadi reliefet ad. Ily komoly szerelemmel szívükben, Rudorff és Traute, ha valamivel később is, különben is öngyilkosok lennének. Hiszen a hazugság, hogy megcsalják egymást, nem ölte meg őket, az igazság, hogy szeretik egymást, ez volt a haláluk. És ezzel a tragédiának lélektani alaprajzában az írónak értékes gondolatára vélünk rámutatni.

Az előadás részletezése egy kis botránykrónika volna. Csak sajnáljuk, hogy Beregi úr, aki tehetséges ember, máris beállott abba a gárdába, melynek tagja számára Shakespeare-től Hartlebenig csak egy szerep van a világon... Kedves „Frici“, ez nem jól van.

Osvát Ernő

A Hét 1901 május 5.

BLAHA LUJZA A NEMZETI SZÍNHÁZBAN

Abban a szerepében, melyben ma harminc éve először jelent meg ott: lépett ma este először újra fel a magyar művelődéstörténet legbájosabb alakja: *Blaha* Lujza asszony a Nemzeti Színház színpadán. Ma harminc éve hallotta először a Nemzeti Színház közönsége azt a hangot, melynél kedvesebbet a nemzet szíve nem ismert; ma harminc éve látta először azt a szép alakot, aki az Arany János halála óta egymaga volt: a magyar népies-nemzeti költészet. Mily szép visszatekintéssel szívében térhetett ma vissza *Blaha* Lujza asszony a Nemzeti Színházba! A harminc év előtti félénk kezdő azzal a nagy, azzal a magasztos öntudattal emlékeztetett, hogy az ő legszemélyesebb emlékei egyszersmind a magyar nemzet emlékei.

A népszínműben harminc éven át ő tartotta az életet, a műfajnak nélküle nincsen értelme: hosszú idők óta már csak alkalmakat jelentett, amikor a nemzet csalogánya énekel.

A „nemzet csalogánya“ — ez marad a legszebb jellemrajza. Ő nem „nagy színésznő“ — ő a „nemzet csalogánya“. Ő nem játszott, ő mindig a lelkét tárta ki — s az ő lelke a magyar néplélek.

A mai este is csak felületesen hasonlított más színházi ünnepekhez, nem volt olyan zajos, de mélyebb hangulatú volt, mint azok szoktak lenni; a tapsban több volt az áhítat.

A dala és az, amit a játékának neveztek: az egyénisége: a magyar színházi közönség legszebb emlékei, de többet jelentenek színházi emlékeknél, mert ez emlékekben nemzeti önérzet is van. *Blaha* Lujzát csaknem hazaszeretettel szeretjük. A magyar nő legbájosabb típusát tiszteljük benne.

A mai estén tisztelői gyönyörű virágajándékokkal árasztották el a nagy asszonyt, aki legszebb dalait énekelve jött vissza a Nemzeti Színházba. A „Tündérlak Magyar-honban“ című régi népszínművet játszották. Jelentéktelen darab ez, melyet a Népszínházból ismer közönségünk;

nincs róla mit mondanunk, az előadásról is csak annyit, hogy *Rózsahegyi* zseniális fiatal színészünk, mint mindig, ma este is kitűnő volt.

Blaha Lujza asszony belépését percekig tartó lelkes taps követte, mely minden dala után megújult — s az első felvonás után megható tüntetéssé nőtt. Tapsolt mindenki, és olyanokat láttunk sírni, akiknek a könnye ritkább és értékesebb minden más hódolatnál.

(o. e.)

Magyar Hirlap 1901 május 8.

A CSÖD

A hízelgés a prófétáknak is jólesik és Björnson Björnsternek, aki komor szoborpózában évtizedekig állott az Ibsen árnyékában, ősz napjaira csaknem krakélerré fejlesztette új toiletteje, az európaiság. Mostanában a francia kritikával párbajozik, ebben sem akar elmaradni Ibsen mögött; ha az Faguet-t tanította móresre, ő Larroumet-val vív meg, igaz, kissé norvég eleganciával. Szóval élvezi a napot, amely — nyilván esztétikai meggyőződésből — végre neki is kisütött és valószínűleg úgy okoskodik, hogy jobb ma egy kis népszerűség, mint holnap akárhány százados halhatatlanság. Denique ő ma irodalmi világfi s mint az egykori walesi herceg, úgy szabja ő ma meg a költészet gomblyukvirágának divatját. *Quanta mutatio rerum!*

A morális divatok, a politikai divatok vagy az esztétikai divatok változásának tudjuk-e be, hogy ma Björnson körül forog a világ? Foglalkozzanak a kérdéssel azok, akik érdemesnek tartják. Az ujságírónak végül kötelessége egy kicsit, hogy gombhoz kabátot, aktualitáshoz filozófiát rög-tönözzön. De legokosabb, ha optimista, ha hívő, ha leborul a nép nagysága előtt, ha úszik az árral és kilencszer velekiáltja a többiekkel például azt, hogy: hurrá Björnson! Ami divat, az divat, és aki divat, az divat és pukkadjon

meg az irodalomtörténet, après nous le déluge: hurrá Björnson! Egész Berlin így kiált ma és Berlin — alig néhány napja vizitelt a vendégszeretetéről híres Budapesten.*

A Nemzeti Színház ezidén elkésett attól, hogy az *Erönkön felül*-t előadja. Megelégedett hát azzal, hogy Björnsonnak egy régibb, már nagyon régen nem játszott darabját felelevenítse. Ez a darab, „A csőd”, nagyon alkalmas arra, hogy aki még Björnsont nem ismeri, megismerje belőle — mint író, mint moralistát, ugys mint színházi embert, mint egy kis Sardout a mellényzebben. És ha végignézte a darabot, úgy fogja találni, hogy Björnson, bár drámaírónak s írónak is, moralistának is, kisebb mint örök vetélytársa, Ibsen, és bár mélyen alatta áll annak a Dumas filsnek, akitől a napokban oly feltétlen megvetéssel nyilatkozott — mégis elég becsületes, elég tartalmas, elég ügyes is és mindenetre túlságosan jó bármiféle divat játékszerének.

Hamisság és igazság, borura derű, tragédiára idill: ez röviden a Csőd tartalma. Oly tartalom, melynek a színpad — valljuk meg — nem előnyös foglalata. Íme a Csőd meseje: Tjelde nagykereskedő háza a bukás szélén áll; ez a ház csupa luxus, érzelmi világában csupa elkényeztetettség. Tjelde felesége és két leánya, Signe, aki menyasszony és Walburg mitsem tudnak a nagy gondokról, amelyekkel Tjelde küzd; Tjelde titokban vívja emberfeletti küzdelmét az anyagi romlás ellen; az a naív jólét, amelyben családj él, kedveseinek az elégedettsége tartja benne a lelket. Reménykedik, nem mer foglalkozni a bukás gondolatával sem; az örvény szélén álmokat sző, a gyávaság könnyelmű optimizmusával csalja önmagát. És egyszerre felriasztják a reménykedésből; egy másik kereskedőház bukása gyanakodóvá teszi a hitelezőit. Elküldik hozzá Berent ügyvédet, hogy anyagi helyzetéről tájékozzon. És ő hamis mérleget készít, a reményeiből készít mérleget, azoknak a rózsaszínű felhőibe rejtje a passzívait. Egy nagy reménysége van, hogy

* A Berliner Theater 1901 májusában játszott Budapesten; s többek közt színrehozta: Björnson *Erönkön felül*-jének második részét.

még mielőtt bárki bármit megsejtene a szomorú igazságból: ő egy nagyobb kölcsönt kap Lind konzultól, akinek tiszteltére nagy ebédet rendez. Lind eljön, megebédel, megígéri a kölcsönt és egy pillanatig úgy látszik, Tjelde mentve van. De mire Lind elmegy, visszajön Berent és egy nagy, egy hatalmas jelenetben kiábrándítja, kétségbeejti, megsemmisíti Tjeldet. Kimutatja, hogy a mérleg hamis, elmondja, hogy Lindet táviratilag felvilágosította és kényszeríti Tjeldet, hogy fizetéseképtelenségét bejelentse. Kényszeríti, hogy farkasszemtel nézzen az igazsággal: ez az egyetlen, ami Björnson darabjában drámai. Aztán következik egy felvonás, amelyben Tjelde családja megtudja a szomorú valót, hogy a kényelem, amelyben éltek, hazugság, csak ami felettük és bennük, az égben és szívükben van, az az övék; az Istenük és az egymás iránti szeretetük mentheti meg őket. Aztán két év múlva látjuk őket újra: az Isten, a szeretet és a becsületes munka révbe juttatta őket. Egy felvonásnyi idillt látunk, megtudjuk, hogy ők boldogok és megvigasztalódva veszünk búcsút drámánk megkínzott alakjaitól.

A csőd nyilván nem drámatárgy; az egész egy, bár drámai izgalomokkal telt expozíció, egy kis kedves epiloggal. Néhány érdekes jelenetén kívül a főértéke a kitűnő miliőrajz, néhány nagyon érdekes karakter és itt-ott dialogusának lendülete.

A reprízt közönsége nem nagy lelkesedéssel fogadta. Nem csoda; íme az okai: a darabot, melynek egyes felvonásai közt csak pillanatok telhetnek el, rendkívül lassú tempóban játsszák, a fordítás egyike a legrosszabbaknak és a szereposztása érthetetlen. Tjeldet *Szacsvay* játszotta, Berentet — *Bercsényi* tűrhetően; *Hegyesi* Mari asszony Walburg alakját tönkretette, *Ligeti* Juliska kisasszony, *Ujházi* és *Mihályfi* kisebb szerepekben jók voltak.

Osvát Ernő

Magyar Hírlap, 1901 május 19.

HÉTKÖZNAPOK*

Május 31.

A Mangold—Marczali ügy elintéztetett. A Pesti Hírlap learatván az eset pikantériáit, kiadta a nyilatkozó uraknak az utat. Ugyis elérkeztek a tettegesség pillanatai. Összegezzük az eredményeket. Mangold úr egy német kritikai szemlében bírálatot írt Marczali úr tudományos működéséről. Utóbbi igaztalannak találván e kritikát, ellennyilatkozatot küldött be, hogy a német tudományos világ előtt tisztázhassa magát. E nyilatkozat közzétételét az illető szemle szerkesztője visszautasította. Marczali úr tehát megdölgölte a dolgot, mit neki Németország! Csak itthon tudják, hogy ki ő! és főleg, hogy ki s mi az ellenfele. Csak itthon legyen neki igaza: elég! Csak itt higgyenek benne, ahol élnie, élnie s halnia kell! Szóval ahelyett, hogy megvédené magát, ahol támadtatott — a német tudományos világ előtt: a Pesti Hírlap olvasóinak részvétét kéri. Tehát — sajnáljuk.

Mord Ervin

Magyar Génusz 1902 június 1.

HERCZEG JÁNOS

Meghalt, amikor más nagykorúvá lesz, szegény kis életének huszonnegyedik évében, nagy szenvedésének huszonnegyedik évében. Miközben fáradtan várta a halált, a várakozás enyhébb óráiban verseket írogatott: a dicsőségre gondolt ... Nem felemelt fővel, alázatosan gondolt a dicsőségre. Ó, milyen más a mások dicsőség-álma, mint volt az övé. Egy ideig, egy évig talán itt élt Budapesten e „mások“ körében; hatalomra vágyók között egy kis fiú, aki a boldogságot csokoládézúnek képzei ... E sorokat meg kell róla

* A Magyar Génusz állandó rovata, melynek az elmúlt hét érdekesebb eseményeit glosszáló kisebb cikkei a lap főmunkatársai, sokszor a szerkesztő maga írta (többnyire álnéven).

írni... Ily sorokról ő gyakran ábrándozhatott. A nekrológjáról.

Egész életén át nem jutott néhány meleg sorhoz. Mint küzdött érte pedig, Nagyon-nagyon gyenge volt, még a mosolygás is fizikai fájdalmat okozott neki, de dolgozott, dolgozott, mint utolsó hozzánk intézett levelében írja „súlyos erőlködéssel“ apró versein, hogy minél többet, minél nagyobb választékot hagyjon itt. Most négy éve Magda című verskötetet adott ki, melynek néhány szép hangulata némi figyelmet keltett az ismeretlen ifjú iránt. Majd minden szépirodalmi lapban találkozhatott szomorú lantjával az olvasó. E találkozásokra bizonyára csak kevesen emlékeznek. E sorok írója, kinek pedig — majd minden dolgát megmutatta, sem tudná ma már megmondani, milyenek voltak a költeményei; elég is tudni, hogy amit írt, bár inkább kisszerű, de vonzó kis verseket írt, melyek mindig kielégítették az olvasót. „Magdá“-ja megjelenése után Budapestre költözött, csak hogy az irodalom embereivel közvetlenül érintkezhessék. Több mint egy éve már, hogy eltűnt közülünk, versei is meggyérültek a lapokban, ritkán emlékeztetett magára... Utolsó versét, melyet lapunknak néhány hete küldött s levelét, melynek szomorú prózája, e szomorú rimeket (talán az utolsókat...) kísértte, itt közöljük.

Morá Ervin

Magyar Génius, 1902 június 1.

A „REMÉNY“

Hermann Heijermans halász-tragédiájának bemutatásával — péntek este — kezdte meg Vigszínház-i vendégszerplését a berlini „Deutsches Theater“. Az érdekes műről lapunk következő számában írunk; premiéreje benyomásaiból most csak azt az egyet emeljük ki tehát, hogy sikere — amelynél különben érdeme nagyobb — egyedül a tökéletes összjátéknak köszönhető; a Heijermans hőse — maga

az ensemble: az egész halásznép, amelyet bemutat; tragédiája: az összességük össztragédiája; a levegő tragikus benne. Az egyes alak csak relief, haut-relief, vagy bas-relief, de nem több. Ezt értették és értették meg a német színészek. Ne mondja tehát senki, hogy ettől, vagy attól a hírességtől többet várt, a Deutsches Theater tökéletesen játszotta a maga egy szerepét.

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 június 8.

ARANY-IRODALOM

(Gyöngyössy László: Arany László élete és munkái. Pap Illés: Arany János hun eposza. Tanulmány.)

Abban az önzetlenségben, mellyel a jelen nagyobb és kisebb vitáiban, — zavaros dolgainak tisztázását rábízva, állásfoglalásának revizorát benne tisztelve és esetleg kedvezőtlen döntésében is előre megnyugodva — az „utókor tárgylagosságát“ szokta hangsúlyozni: erős tudományos meggyőződés, valami gyermekesség, némi kényelemszeretet és egy kis önmegtartózkodás mellett, van egy csepp cinizmus is: az „après nous le déluge“ fajtajából. A tudományos meggyőződést — amiről itt szó van — az emberiség értelmi és erkölcsi fejlődéséből merítettük: tudjuk, hogy az utánunk jövők többet fognak tudni, szemük élesebb lesz és feltehető, hogy mélyére fognak látni a mi vitás tengerszemeinknek. De — egy kissé — nem gyermekes-e a jövő elfogulatlanságát a jelen elfogultságai fölé emelni? Ma, amikor a történetírás főigyekeve éppen: beleélni magát a múlt ez elfogultságaiba s amikor a közvetlen szemléletet minden másnál tudományosabbnak tartjuk? s bizony nem a legutolsók azok a görög és római történetírók, akik a saját koruk annáléit írták... S ha a ma mégis az utókort hívja történetírójául, ebben — mivel ugyis, hivatlanul is eljön: temetni és bírálni — némi konzervatív béke- és kényelemszereteten kívül az önmegadása is melankolikus kifejezésre

jut. — Leggyakrabban emlegetik — természetesen! — az utókort oly körökben, ahol legkevésbé félnek a haláltól: az irodalom és a művészetek körében; látszólag méltán is, hiszen — úgy tartják — a művészi alkotás becse éppen azon múlik, vagy marad, hogy csak egy vagy több nemzedék is leli-e benne gyönyörűségét. Ámbár — ha kevés kivétel mindig lesz is! — nagyon valószínű, hogy bizonyos s talán rövid idő múlva ez az ideális próba ellenőrizhetetlenné, majd alkalmazhatatlanná válik; minél nagyobb lesz az irodalmi termelés s minél több a kiválóság, annál valószínűbb, hogy az írók sem fogják túlélni az átlagos emberi életkort, hogy eljövend az idő, mikor nekik is le kell tenniök a halhatatlanság gondolatáról, — s még előbb, akár ma, felhagyhatnak minden reménnyel, mely a kortársak ítéletében meg nem nyugatva, a jövő elégtételét, a jövő koszorúját ígérgeti... Voltak esetek, igaz, voltak esetek: hogy sirbatettek nagy költőket, akiket koruk még kis költőkül sem ismert, aztán — ők aludtak mélyen... — jött az irodalomtörténet és adott nekik szerenádöt... Hanem, mit tehet az irodalomtörténet egymagában? Ki olvashat mindent, amiről ott szó van? De különben is oly kivételes az ily eset; irodalmunknak talán Katona József az egyetlen nagy feltámasztottja... Sokkal, de sokkal gyakoribb, hogy egyszerűen aláírjuk a multak ítéletét — konzervativságból. Nálunk különösen szent rubrika a mult: oly annyival jobbnak tartjuk magunknál, mint az eget a földnél, emlegetjük csillagtáborát, de asztronómusai nem vagyunk. S ha már abban is lett volna egy csepp cinizmus, mikor atyáink a mi eljövendő „tárgyilagosságunkról“ szavalgattak, meg kell vallanunk, nem csekély közönnyel fizetünk érte. Például, ami irodalmunkat illeti, csaknem bizonyos, hogy Petőfi az egyetlen, akit az egész nemzet olvas az iskolán túl is. Már Aranynek is mennyivel kisebb a községe. Mondhatni, hogy nincs nap, amely ne hozná el a maga adalékát a német Goethe-irodalomhoz és nem túlzás, hogy minden második német nyomtatványban megtalálhatjuk a Goethe nevét s hogy Németországban egy hét alatt több szó esik, több gondolat kél Goetheről, mint amennyi Aranyunknak jutott Magyarorszá-

gon 1817—1902 között. Most húsz éve, hogy irodalmunk e legnemesebb alakja meghalt. Életrajzát még mindig a jövőtől várjuk; bár — mivel annak anyaga nem nagy, eléggé tisztázott és kéznél fekvő — akadtak már hirtelen feldolgozói. Nemrég is jelent meg egy ilyen, az előzőknél terjedelmesebb s valamivel jobb kötét: „*Arany János élete és munkái*“. Írta Gyöngyössy László, akinek eltagadhatatlan érdeme, hogy nagy szeretettel kutatott ki több, eddig ismeretlen vagy nem publikált apró adatot, de aki egyéniségénél fogva talán inkább a Vas Gereben életrajzának megírására hivatott. Mégis minden ily új adat — többnyire anekdóták, melyeket Arany barátainak, rokonainak és ismerőseinek köszön könyve — meg-megújuló figyelmeztetés is egyszersmind, hogy most, most kell felkutatni a többit is, amíg azok élnek, akiknek szívében és emlékezetében megmaradtak. Igaz, Arany életében — családját kivéve — az emberekhez való viszonya nem a legfontosabb: mindennél jelentősebb azonban a szellemekhez való viszonya: olvasmányainak és írásainak története. Gyulai Pálhoz intézett önéletrajzi levele is (1855), melyben tanulmányairól csaknem könyvről könyvre referál, ebből ad mutatványt; Arany életírásához csak egy hozzáfogható nagy műveltségű ember foghat hozzá a siker kilátásával. Gyöngyössy László könyvében éppen a novellisztikus részletek a szerencsésebbek; ami ítélet, esztétikai vagy lélektani észrevétel van bennük, azt éppúgy szerzi meg, mint az anekdótákat: azoktól, akik tudják. Előadása elég eleven: gondtalanul, de sajnos, gondtalanul folynak sorai. — Ami Arany költészetét illeti: a Gyulai Pál magistralis „Emlékbeszédén“ kívül csak egy, egyetlenegy összefoglaló tanulmánnyal dicsekedhetünk; azt Riedl Frigyes írta. Valamivel szaporább az egyes művek irodalma, különösen a „Toldi“ első részéé és a balladáké; természetes: a tanulók olvassák őket, a tanárok írnak róluk. — Buda halála már kevesebb tanulmányozót vonz; kész örömmel fogadtuk hát azt a terjedelmes tanulmányt, mely „*Arany János hun eposza*“ címmel nemrég jelent meg (Zsilinszky államtitkárnak ajánlotta szerzője). E könyvecskének olyan két szépségét dicsérhetjük, amelyek hasonló

irányú dolgozatokban rendszerint hátat szoktak egymásnak fordítani: az alaposágát és — bár egyenetlen — stílusának élvezetességét. Nincsen a tárgyat csak felszínesen és pillanatra érintő adat, mit fiatal szerzőnk fel nem keresett: összeállítja és elbeszéli, teljesebben, mint bárki eddig — Arany hun trilógia terveinek történetét; attól kezdve, hogy Arany tekintete először méri végig Etele alakját, a Buda halála elkészültéig és azon túl is, a költemény sorsát és folytatásának reményeit ecsetelve, Arany haláláig; igaz, az elbeszélés nagyon is bőbeszédű, olykor mintha ismétlések is hátráltatnák, de ne ítéljük meg érte, Arany különböző, — egymást keresztező — tervvázlatairól nehéz teljes képet adni! „Buda halála“-nak irodalmi sikeréről, fogadtatásának dissonans hangjairól az összes bírálatok bíráló áttekintésével referál: ez könyvének legszebben írt fejezete. Íme belőle egy pár sor. Gyulai Arany emlékbeszédének élogea: „Gyulai Pál emlékbeszéde méltó irodalmunk legméltóságsabb alakjához; a jövő magyar irodalomtörténetírásnak előre elkészült, szerteszágázó központi fejezete; a legmélyebb és legönállóbb betekintés irodalmunk fénykorába. Egy plasztikus poetika: Arany műzsája jelenik meg benne. Arany költészete nagy vonásokban — mintegy műzsájának arcvonásaiban — ez a tartalma.“ És még egy pár sor abból, amit Arany lírájáról ír: „Lírája emlékező líra, nem impresszionista. Költészete a visszahozhatatlant hozza vissza. Alkotó keze alá csak akkor értek meg az események, mikor az élet már az emlékek közé ejtette őket. Mikor a sors már nem komédiázik bennük: mikor már nem csalódhatni bennük, mert megváltoztathatatlanok; mikor már impasszibilitásba csendesültek; mikor már csak érdek nélkül szépek: bár egykori érdekeik által. Mintegy saját szénükkel rajzolja meg a tüzeket, saját életének egykori tüzeit is.“ Bizony — ez nem az az egérszürke próza, amely nálunk értekező prózának vallja magát. Fiatal szerzőnk stílusának is vannak hibái: nagyon is sok van benne a jóból; de ily hibák előtt kalapot emelünk. Tanulmányának utolsó fejezete egy rendkívül részletes elemzés, melynek célja, hogy az író saját külön felfogását igazolja „Buda halála“-ról. Míg mások

Etelét tekintik a mű főalakjának, ő azt magyaráztatja, hogy „a költőt elsősorban Buda sorsa foglalkoztatja“. Eredeti gondolat, mellyel tárgyáról: „Buda halála“ szépségeiről a más felfogásokból rálehelte foltokat — kegyeletes keze letörli.

O. E.

Magyar Génius 1902 június 8.

PÁLYAVÁLASZTÁS

Édes kis öcsém! Elérkezett hát a Te nagybátyáidra is a fontoskodás ideje — és ne zavarjon az Téged, hogy ők pazarul élni fognak vele. Hadd örüljenek neki. Én csak annak tudok örülni, hogy édes anyádnak ilyen szorgalmas, derék fia vagy és a — tudom! — nehéz érettségi vizsgán oly szép tanuságát adtad a komolyságodnak. Nagyon szeretlek érte és nagyon kíváncsi vagyok az elhatározásodra, hogy mit fogsz tenni ezután. Én, asszonylétemre, nem tudok ehhez hozzászólni — és inkább nem adok neked tanácsot, minthogy olyat adjak, amelynek hasznát úgy sem veszed. Úgy is elléssz ilyenekkel látva. Sokan lesznek, akik megveregetik a válladat, Te édes fiú, és a füledbe súgják az egyetlen életbölcseiséget, amelyet senki más nem ismer — és amelyet pszt! senki más meg ne halljon. Nem mondom, hogy meg ne hallgasd őket. Ha egy bolond százat csinál, az sem lehetetlen, hogy száz bolond felvilágosít egy okos embert. Észre fogod venni, hogy alig van közöttük egy is, aki a maga lovát dicsérné, azt amelyiken ő ül. Mert azt már kitapasztalták. Ők valóban többet tudnak az életből, mint mi ketten; ők már többnyire elkövelték a maguk tévedéseit, ami mindig némi jogot ad arra, hogy okosabbak legyenek a többi embernél. A bölcsek kövéből a szemükbe pattant egy szilánk, azt nem tudják ki-dörzsölni. De hidd el nekem, nem a pályájukra haragszanak ők, hanem önmagukra. És én kívánom Neked, hogy sohase legyen alkalmad magadra haragudni. De látod, én már sokszor tapasztaltam, hogy a Te korodbeli fiatal-emberek, ha csakis a saját szívük után indulnak, játszva

tévesztik el a pályájukat. Mert a lelkesedés, a nagy és szép lelkesedés nem egyszer meggondolatlanságot jelent. Ne haragudjál rám és ne mondd magadban, hogy mit prédikál ez a vénasszony! Mert ez a vénasszony jó barátod Neked és legjobban szeretné azt kívánni, hogy az a mérhetetlen bizalom, ami a két szemedből előragyog, soha, soha ki ne aludjon bennük; ha azt a tüzet, azt a szép tüzet — mint Vestalángot a papnők — ápolná és megtartaná bennük a szerencse. Szeretném a kezembe venni a kezedet és olyat jósolni a tenyeredből, hogy még a Te gyerek-fantáziád is elkápráznék bele. De látod, — ezt tán meg nem érted — az asszonyi vágyak arra valók, hogy ne teljesüljenek. És tudod, mirevalók a férfi-vágyak? Arra, hogy küzdjeteK értük; arra, hogy soha, hogy mindhalálíg le ne mondjatok róluk. Én nem tanácsolok Neked, Fiam én csak beszélgetni szeretnék Veled erről.

Kis Barátom, „az életbe kilépni“ ez büszke szó, és Ti olyan könnyedén mondjátok ezt ki. Tudod, a gimnáziumból az életbe kilépni oly ugrás, hogy kificamodhatik bele az ember lába. Nem tréfából mondom, de hidd el, a pályaválasztás éppen azért nem gyerekjáték, mert gyerekjáték. Gyerekre van bízva. Mert addig, amíg az életből csak szép példákat, addig, amíg az emberekből csak jóakaratot ismerünk, addig édes Fiam, ha még oly szép bizonyítványokat viszünk is haza, csak gyermekek vagyunk. Ha volna olyan ember, aki magát is teljesen ismeri, meg a világot is, ahhoz, hogy megtalálja a maga helyét benne, az lehetne csak bizonyos felőle, hogy nem téveszti el a pályáját. Az is igaz, hogy az ilyen embernek nagyon mindegy volna akármelyik is; mindegyikén boldogulna. De, mert sem ilyen szerencsések, sem ilyen okosak nincsenek közöttünk, ugye, belátod kis Fiam, nincsen más hátra, mint kételkedni magunkban is, kételkedni a világban is. Persze, kételkedni! Az önképzőkörben, ebben a rózsabokorban ezt sem tanulhattad. De ne gondold, hogy kételkedni valami rosszat jelent. Ha azt mondanám Neked, hogy mindent megfigyelni, az is annyit jelentene. Mert aki mindent megfigyel, az mindenről, vagy majdnem mindenről függőben tartja az ítéletét.

Ne hidd, hogy ez, vagy az a tehetség megvan benned. Tudd! A hajlamaidnak csak akkor engedelmeskedjél. És ne válassz magadnak pályát csak azért, hogy valamely már megfutott szép pályát utánozz. Utánozni úgyis csak annyit jelent, mint kívülről hasonlítani valakire. Ne legyen könyvből választott ideáloed, a könyv csalhat és Te csalódhatol benne. De ideáloed lehet minden derék ember, akiről tudod, hogy az életét munkában töltötte el. Mert el ne feledd, pályát választani annyit jelent, mint az életed témáját megválasztani. És amikor ezt olvasod, ne csúfolj engem „a család eszének“, én csak tudatlan, de jót akaró asszony vagyok, a téma az életben, mint a könyvekben — semmi, vagy csak azért valami, mert minden nem lehet. És bármi legyen is a témád, és bármi lehet is a pályád, dolgozzál annyit, amennyit bírsz, mert úgy gondolom, nem azért leszel jogász, mérnök vagy orvos, hogy névjegyed olyan munkával dicsekedjék, amelyet Te elmulasztasz végezni.

A Te édes apád mindennap dolgozik Érted. Ez a legtöbb, amit egyik ember a másikért tehet. Dolgozzál Te is mindennap — Magadért, azért a másikért, aki később leszel. Jegyezd meg Magadnak, hogy egyik munkakör sem nehezebb a másiknál. Nincs oly munka, melyet lélekkel ne lehetne végezni. Azért, kis Fiam, választani semmi, végigdolgozni: ez az egyetlen érdny. Mert a kötelesség teljesítésén kívül nincs érdny. Csak a léhaságot, csak a lustaságot ne válasszd, ez a két mód van arra, hogy az ember kevesebb legyen önmagánál.

Ezeket gondolkozzál és vess számot azoknak a tanácsával, akiknek joguk van Téged befolyásolni: vess számot a körülményeiddel. Ha nem engednék, hogy egészen a tudományok élj, ne is fogj hozzá. Minden pálya egész embert kíván; különben minden siker csak délibáb. Légy kereskedő, hivatalnok vagy akármi más, csak el ne feledd — kételkedni és — egy kicsit hinni nekem, aki szeretlek

nagynénéd:

Mikes Anna

Magyar Gényusz 1902 június 15.

A „REMÉNY“

... Két benyomás, mélyebb a többenél. A vonat robog velünk az éjszakában; hazagondolunk, vagy a célunkra, vagy akármire: megszokott dolgokra, szokott módon; egyszerre felriadunk: a vonat megáll, mintha egész indokolatlanul állt volna meg, hiszen semmi közünk a helyhez, ahol állunk... A kalauz valami sohasem hallott nevet ismétel az ablak előtt: Kisfalu, vagy talán más, Kétfalu, Mindegfalu?... Kinézünk, rongy viskó a pályaudvar, valami konok gyereksírás hallatszik, a vasúti őr, vagy az állomásfőnök gyereke sír. A pályaház mögött domb, száz vagy kétszáz fehér házikó bújik össze rajta. Istenem, mennyi baj lakhatik fedeleik alatt. Alusznak, de néhol talán virrasztanak: egyikben dolgoznak, a másikban beteg van, a harmadikban talán veszekednek, az ember meg az asszony, — a negyedikben talán most akasztja magát fel Henschel fuvaros... Ez a sok-sok ember, akire sohasem gondolunk, egy pillanatra olyan intenzíven foglalkoztat; egyszer csak megdobbban a szívünk ezekért az idegen emberekért és — oly furcsa — valami naív szégyenérzés fog el: mennyi rokunk, akik soha-soha eszünkbe nem jutnak... Talán éppen az az erős ellentét, az, hogy olyan teljesen idegenek tőlünk — szítja irántuk a testvéri érzést. Heijermans halászfalucskáját ezzel a melegséggel nézzük négy felvonáson át.

... Ez idegen népet mily közel hozza hozzánk! Viszont, viszont... A nagy önzetlen érdeklődés e szépen dagadó hullámhegyei felett mily vehemensül csapódik hirtelen át — önzésünk... Az igazi érdeklődés, a legigazibb... Ezt megragadni, a drámai hatás titka. Heijermansnak a „Remény“ harmadik felvonásában sikerül... Künn bűg a vihar, benn, a színpadon asszonyok, leányok s öregek, akiknek mindenkül a tengeren; a tengeren minden kedvesük, egyiknek férje, a másiknak vőlegénye, a harmadiknak fiai... Sokszáz mértföldnyire, künn a haragos tengeren hánykódik a kis vitorlás, jaj! mi lesz vele, mi lesz velük? a tizenhat matróz visszatér-e? Összebújnak s hogy a jelen rémeitől meneküljenek, multjuk rémes történeteit mesélik egymás-

nak. Feltépik a mult sebeit, hogy a pillanat kínjait elbírják viselni. Összebújnak és mesélnek. De minden szív csak odagondol, vergődve röpdös a távolban, az éjszakában a haragos tenger felett...

S a néző — egész este — a maga távoli kedveseire gondol...

Ez a felvonás maga a darab. A másik három, amely körülkereteli, csak rontja a hatását. Ámbár valószínű, hogy páratlan sikerét éppen azoknak a felesleges felvonásoknak köszönheti: Habent sua fata... Azokban a felvonásokban egy kicsit szocialistáskodik az ifjú szerző; az amszterdami kritika — a „Remény“ fordítójának, O. van Bergh úrnak tiszteletteljes rezüméja bizonyára hűen tolmácsolja: „Laut und anklagend erhebt er seine Stimme gegen die Gewissenlosigkeit der Reeder“ — ezért tapsolt neki: vörös vitorlá nélkül a „Hoffnung“ ma is csak a holland partvidéken vesztegelne... A vörös vitorláknak, melyeket, amint a németek azóta már ezerszer a szemébe vágta Heijermansnak, valóban a Hauptmann takácsai szőttek: tehát hálások lehetünk. És mégis kár... A „Remény“ szebb, sokkal szebb volna nélkülük... „Lássa, kisasszony, azám oszt a borzasztó izgatótság és félelem, amikor öt hét, hat hét helyett — nyolc hétig elmarad a hajó... akkor azután elülről kezdődik megint a nyomorúság! És aztán az a borzasztó gondolat, hogy egyszer mégis csak elmarad a hajó — *egyszer el kell, hogy maradjon*... és ugyis történik... Bizony-bizony...“ mondja a harmadik felvonásbeli szomorú estén az egyik özvegy. „*Egyszer el kell, hogy maradjon a hajó*“ — ez a tragédia, az egész partvidéki nép tragédiája.

A bűneset, amivel Heijermans e reprezentatív tragédia iszonyú hatását fokozni akarná — csak a tisztaságától fosztja meg azt.

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 június 15.

Június 26.

Ha a Nemzeti Kaszinó Forgách Antal grófot kigolyózza, akkor Forgách Antal gróf nyilván nem méltó arra, hogy a Kaszinó tagja legyen. Gyermekes volna ily nyilvánvaló, s könnyen belátható igazság mellett érvelni, ha nem érvelnének ellene, s ha — ami a legérthetlenebb — azok, akik a Kaszinó részéről a sajtót informálták, a Kaszinó teljesen jogos sic volo-ját nem gyengítették volna meg békítgető kommentárjaikkal. Miért mondani, hogy Forgách Antal ellen a tanácskozás során a közismerteken kívül még más vádak is merültek fel? Kinek tartozik a Kaszinó a saját ügyében indokolással? Mintha a király nevében ítélték volna. Ha a Kaszinó vagy akármelyik más kaszinó tagjai életében a szép látszatnak egy bizonyos esztétikai és etikai mélységét követeli meg, — már elég ok, hogy Forgách Antal a tagja ne legyen. Hogy más fórumok másképp vélekednek? Vagy, hogy a látszat csalhat? A Kaszinó nem praejudicál, de nem is hagy magának praejudicálni. A Kaszinó kiteszi magát ennek a csalódásnak. Hiszen ami az igazságszolgáltatásban csak perbeszédi frázis, a társadalmi ítélkezésben suprema lex: nem zörög a falevél, ha nem fújja a szél. — Más oldalról: a két fehér golyó is erősíteni látszik a kívülállók kételyeit. Hiszen egy megalakult juryt analizálni többé nem lehet s a fehér golyók gazdái kétségtelenül éppoly higgadtan, megfontoltan s a gentleman likenak ugyanazzal a finom érzésével szavaztak Forgách mellett, mint húsz társuk ellene. Ők tehát, akik gentlemannek ítélik volt tagtársukat, ezentúl is el fogják fogadni a gentleman köszöntését, jobbját, társaságát, s nem valószínű-e, hogy a kigolyózotthoz való e változatlan viszonyuk ellen a Kaszinó, melynek éppen a társaság az első szempontja, nem fogja elmulasztani a tiltakozást? Ugyan: hátha az esküdtszék szótöbbséggel rámondja a bűnöst a rablógyilkossággal vádoltra, a leszavazottaktól továbbra is megvárják-e a szavazatokhoz való következetességnek ily társadalmi dokumentálását? Ellen-

ben igenis, figyelemreméltó az az ítélet utáni szolidaritás, amelyet két barátja — közbecsülésben álló férfiak — vállaltak a kigolyózottal, mint az állítólag párbajképtelennek párbajsegédei. Mi sem mutatja jobban, mennyire túlbecsülték a fekete golyók horderejét. Forgách Antal gróffal szemben a Kaszinó ítéletére annak tagjain kívül a lovagias ember nem hivatkozhatik.

Mord Ervin

Magyar Génius 1902 június 29.

HÉTKÖZNAPOK

Július 1.

Azt mondják, hogy az előítélet kergette a kis Kriványt a bűnbe. Meglehet, de én még nem ismertem embert, akiből ez az előítélet teljesen hiányzott volna. Mindnyájan nagyon közel állunk a bűnhöz s mégis, míg el nem követjük egyiket vagy másikat, a bűnt — ezt az egy lépést — valami érthetetlen, misztikus dolognak tartjuk, sőt talán így gondolkoznak róla maguk a bűnösök is. S igazán lehetetlen kitalálni, hogy ha Krivány fia véletlenül abba a börtönépületbe kerül, amelyben az apja ül s egy délután a rabok sétáján összetalálkoznak, a testi rokonérzés s a lelki megértés könnyeivel fognak-e egymás vállára borulni, vagy pedig idegenül fognak-e egymásra bámulni, mert az egyik sohasem értheti meg a másik bűnét.

Mord Ervin

Magyar Génius 1902 július 6.

HÉTKÖZNAPOK

Július 3.

Tegnapelőtt: asszonyi vadállat... tegnapelőtt még megdöbbentünk volna, ha valaki így beszél róla: Szegény Petróné. Ma már májd mindnyájan így gondolkozunk.

Azért van ez, mert e két nap alatt ez az asszony egész bizonyosan még sokkal messzebbre eltávolodott a saját bűnétől, mint amily távol esik a mi mai szánalmunk akkori írtózatunktól. Hogy tettét nem gondolta meg előre, hogy abban valami következetességnek, valami logikusnak, az értelem közreműködésének nyoma sem lelhető — mindenki tudja. A gyilkosság legközvetlenebb előzményeit, az utolsó előtti pillanatot az utolsó pillanattól oly mély szakadék választja el, melybe sem gondolat, sem érzés, csak szédület vezethet. Meg van állapítva, hogy Petróné az öreg Erdeivel úgy állott szemben, mint adós az eléggé méltányos hitelezőjével. Igaz, hogy azon a végzetes napon törlesztenie kellett volna adósságát s hogy erre nem volt pénze: tehát zavarban volt. Ennyiben állapítható meg akkori lélekállapota; de félnie semmitől sem lehetett. Mitől félhetett volna? Az öreg úr dorgálásától? egy esetleges pertől, mellyel az fenyegetőzhetett volna? Ez a súlyosabb lehetőség sem értetheti meg az asszony rémületét. Valószínűbb, hogy ő maga sem tudta, mitől fél, valami vak remegés futhatta át, mit nyilván csak túlérzékenység, beteges képzelet s az önérzet teljes hiánya magyarázhatna. Ha módjában van, hogy kifizesse csekély tartozását: az öreg Erdei még ma is él s a huszonhároméves Petróné nem öszült, nem torzult volna egy nap alatt öregasszonnyá. — Vagy — s ez a legfontosabb momentum — ha hitelezője néhány napi újabb halasztást enged neki, — a szörnyűség ekkor sem történt volna meg. Szegény Petróné: mily kitűnő ballada-cím. Szegény Petrónénak nyakára szorult az aranylánc...

Török Gedeon.

Magyar Génius 1902 július 6.

MAXIM GORKIJ

(Bevezetés *Maxim Gorkij: A vakok dala* c. elbeszéléséhez.)

Maxim Gorkijról mindenki tud legalább annyit, hogy valamikor, nem is régen csavargó volt s biográfiájának első, nagyobb felét a nyomor szénrajzai töltik meg. Éppen — rossz csillagának sugaraiból tűzódott glóriája. Mivel műveiben annak az átélt hosszú éjszakának a sötét benyomásait dolgozta fel: sorsa nemcsak műveit, de azok sikerét is előkészítette. Hazájában — nem is képzelhető másképp — természetesen könyvei keltették fel az érdeklődést élete iránt, de hazáján kívül életrajza valóban szenzációs előszóul szolgált műveihez. Négy éve lehet, hogy Gorkijt fordítani kezdték; négy év óta német és francia nyelven megjelent könyveit számontartani is lehetetlen. Ha meggondoljuk, hogy Gorkij alig negyvenéves, hogy alig néhány éve ír, hogy beteg és hogy mai körülményei között megengedhetné magának azt a fényűzést, hogy agyon ne dolgozza magát, alig tudjuk megérteni ezt a szorgalmat, ezt a munkabírást, vagy az inspirációnak ezt a szakadatlan áramát. Ki tudja különben: talán a munka, amit most végez, játék számára a korábbi foglalkozásaihoz képest? Fizikailag semmi és szellemileg talán csak megkönnyebbülés? Írónak született s annyi hányattatáson át, annyi tapasztalást szerezvén, harmincötéves koráig egy sort sem írtott... Mindenkor környezete fölött állván, egy meghittje sem volt, kivel gondolatait közölhette volna... Természetes, hogy sok a mondanivalója s a nagy megvárakoztatás után az is, hogy szeretne belőle minél többet elmondani. Csakhogy — nagyon is siet vele. Kár is, nem is. Kár, mert ez a gyors tempó a művésziesség rovására van, de pótolja az, hogy Gorkijban a gondolkozó jóval gazdagabb, mint a művész; a forma asymmetriájáért a le nem csiszolt drágakövek súlyával békít ki. Csehov nagyobb művész, de Gorkij erőteljesebb író. Csehov többet, Gorkij mélyebben lát. Írásainak legnagyobb értéke sajátos hangulatuk, ugyanaz a szláv mélabú, melyre arisztokratább, nyájásabb és unalmasabb határozatlanságával Turgenyev műveiből emléke-

zünk. Ez egy demokratább, mogorvább, vad melankólia, mely szinte plasztikus. Gorkij egész művét nehéz feladat volna áttanulmányozni, de nem is valószínű, hogy e tanulmány egyéniségének jobb megismerésére vezetne, mint akármelyik egy-két novellájának olvasása. Sőt — mint a parfüm, e novellák erős hangulata is csak csöppenként élvezhető; több főfájást okoz.

Török Gedeon.

Magyar Génius 1902 július 6.

HÉTKÖZNAPOK

július 15.

Igaz, igaz: oh mily magas torony omlott össze itten!... És mégis! Például bizonyos, hogy ez a sok jaj! jóval nagyobb fájdalmat kelt azok szívében, akik a campanilet sohasem láthatták, mint a minőből fakad. A doge palotáit sem sirathatnák keservesebben Velence könnyes szerelmesei... Oly bájosak e szemérmes szerelmese! Csakugyan a campanile romjain ülni s fátyolos szemmel nézni, nézni a piazzát és a tengert és a dogepalotát és a procuratiákat és a bibliothekát és a zeccát és az orologiot és az ég el nem koptatható kékjét, nézni és sóhajtani és méla akkordokat pengetni és halk hangon beszélni, újra egyszer szabadon és érzéssel beszélhetni és esztétizálhatni és finoman bizalmaskodhatni róla — van, van ebben valami édes. Hanem a campanilenek, mely a magasból e sóhajok és a laguna parfümjét oly sokáig élvezhette, úgy látszik, elég volt. Miért is nem hagyják békében nyugodni a szegény életuntat! És miért is nincsen most Olaszországnak egy államférfia, aki megakadályozná, hogy szegény nemzetének tizenöt milliójába kerüljön egy ostoba pruderia?

Osvát Ernő.

Magyar Génius 1902 július 20.

OROSZ IVÁN

Az impresszionisták gyorsan fogalmaznak — és Orosz Iván, egy hétköznapon, miután másfél óra hosszat csevegett egy fiatal leánnyal a halálról, a léhaságról és a szerelemről, kilépett az utcára s az imént elhagyott témáktól még bánatos, de határozott hangon így szólt: Meg fogok házasodni! Elhatározásától feltűzelve, oly hatalmasat csapott sétatálcájával a levegőbe, mintha akaratát parancsként akarná továbbadni a közönyös elemeknek, — oly hatalmasat, hogy karja megrándult kissé és fájdalmat érzett. „Ó, ó, kérem!” — mondta és stilszerű kötelességének érezte, hogy mosolyogjon. Vissza akart térni új tervének taglalásához s a teoretikusok szokása szerint, kik tánclépésekben monologizálnak és szónokolva fogják a legyet is, elegáns kis hidat vert magának au delà, imárottja cipőcskéihez: „Mily különbség a gondolatok között! És mégis — a kicsinyesektől a legnagyobbakig egy lépés... Csak egy lépés!” Lassú lépésekkel haladt előre, a szembejövő, akinek nincs más dolga, szinte azt mondhatta volna: Lassan, de biztosan. Meleg volt és Iván néha fel-felnézett az égre, melyen a felhők, mint megfeneklett hajók állomásoztak. Ő, kit anélkül, hogy tudta volna, a természet legkisebb változásai is az orránál fogva vezettek, — hirtelen nagy elcsüggedést érzett. Elpirult, érezte, hogy férfiatlanságon kapta magát — és az ember hiába szorítja össze fogait, és hiába mondja magának, hogy azért is! Fölösleges erőpazarlás. Orosz Iván korábbi elhatározásaira gondolt, melyeket megmozdíthatatlannak, meg-ingathatatlanoknak hitt, mint a hegyeket — aztán kisült, hogy hullámhegyek voltak, a hold parancsolt velük, ez az ő változékony, fogyó-növekvő csillaga! Olyanok voltak az elhatározásai, mint a koránérett gyermekek, azt hisszük: övük a világ, aztán semmi sem lesz belőlük.

„A házasság az egy olyan dolog” — motyogta — és szeretett volna valami szépet gondolni erről az „olyan dologról”. De nem sikerült félrevezetnie magát, a józanságnak

egy olyan tehetetlenség-törvénye uralkodott rajta, mely elől nem volt kitérés, egy cinikus géniusz incselkedett vele s ő kénytelen volt tűrni a sértegetéseit. Eszébe jutottak apró-cseprő adósságai, örökös kötelességmulasztásai, félbemaradt pályája, félbetört kenyere, negyedórás eszményi törekvései, e komikusan nagyzóló vértolulások, állandó önáltatása, kicsinyes életkedve, problematikus tehetsége. üres zsebei. Az ám, a halál, a léhaság és a szerelem. Házasodjál meg Iván, csak házasodjál meg! Szegény Iván, ha a nagy szégyenérzés vissza nem tartja, telesírta volna a zsebkendőjét. Nem, letépte volna a ruháit és kegyetlenül megpaskolta volna Orosz Iván urat. De miért is kellett neki tisztán látni? Neki, a naív hazugnak, aki úgy lóvá tudta magát tenni, mint dajka az álmos gyereket, — akinek az egész lelkivilága csupa fából-vaskarika, csupa „legyen.világosság!“ ... No, most az egyszer csakugyan olyan világosság lőn, hogy nem bírta elviselni. Csak támoltygott előre, néha hirtelen és értelmetlenül megállt, visszahőkölt, mint egy paripa a szakadék szélén, a logika galoppozott vele a semmibe. Az emberek, akik szembejöttek, komorak voltak, szúrósszeműek, gonoszak, de alapjában véve igazságosak — és Ivánnak fájt a szíve. Néha belenézett a kirakatok üvegébe, mindenáron magára akart ismerni, de a tükrökép maga volt a visszautasítás, a halálos ítélet, a sírbatétel.

„Nem értem, nem értem!“ — mondta. Elhatározta, hogy fölkeresi egyik barátját. Amelyik közelebb van, az most a legjobbjik barátja. Menekülni akart magától, a józanságnak ettől az örültségétől, a valóságnak ettől a reménytelen plein-airjétől. És elképzelt magának egy barátságos szobában egy barátságos, érdeklődő embert, kis asztali lámpát, érdekes című könyveket, teát, szivart, beszélgetést, hosszú-hosszú beszélgetést, nyugodalmas jó éjszakát. De hiába, újra csak eszébe jutott, hogy terhére van az embereknek, hogy nem látják szívesen, hogy minden beszélgetés ostobaság és hogy ha éjjel későn az utcán hazatart, rémekkel fog találkozni.

„Haza-haza!“ Mintha ő lenne az a szegény, elkárhozott ló, aki az egész világ helyett búsulni szokott; kétségbeeset-

ten lógatta a nagy fejét. A nagy fejek sok mindenre jók! Hazament, a kávébarna házba, a negyedik emeletre, a több, mint puritán egyszerűségű szobába. Mintha zokogni készülne, rávetette magát a tintás asztalra, egy pillanatig ebben a leírhatatlan helyzetben maradt, mintha elfordult volna az egész világtól — aztán hirtelen visszafordult. Mint Coriolan — mint egy Coriolan, aki ... otthon felejtett valamit. Eszébe jutott, hogy az ajtaján minden pillanatban kopogtathat valaki, hogy vannak a bánatnál kevésbé ideológ látogatók és hogy Orosz Iván úr „otthon van“. Sorra beléphetnek az apró hitelezők... Avagy beléphet a munka gúnyoros szelleme: „Jer keblemre Iván“ s kemény filiszter mellére fogja őt szorítani és nem ereszti többé el. Ma nem lehet, ma nem lehet! Iván felugrott s fájdalmának gyöngyeit az asztalon feledve — eltávozott a lakásáról. Ez egy ötlet volt s a saját ötletei mindig átalakító hatással voltak Ivánra. Dudolni kezdett, a „Báránycák“-nak különösen aggregényi körökben kedvelt kuplóját a locsolásról, mai élményeihez képest így alakította át: „Meghalni, meghalni, meghalni be jó“ és így tovább — a klubbig. A klubba ment.

*

Orosz Ivánt nem hívták Orosz Ivánnak. Vagy helyesebben: eredetileg nem hívták annak. Ezt a nevet azokért az érdemeiért kapta, amelyekről később szó lesz. Nem lehet erősíteni, hogy Iván szép férfiú volt. Az arca csupa szeplő, a szeme pocsolyaszínű, a haja egy vörös surolókefe. Egyideig könyvkereskedő segéd volt, a helyzete elég tűrhető, jól fizették és jól bántak vele, valami befolyásosabb protektora kedvéért. De Orosz Ivánt könnyű volt megunni. Folyton duzzogott a főnökeire, amiért parancsoltak neki és a vevőkre, mert ki kellett őket szolgálni. Ha valaki valamilyen könyvet kért, Iván gúnyosan mosolygott magában: Ni, mit olvas ez a mafla! Általában úgy viselkedett, mint akinek fejében van a könyvkereskedés s még azonkívül egy pár könyv, melyeket majd, annakidején, ő fog megírni. Nem volt nyugta, nem volt türelme semmihez. Összeveszett a főnökeivel, aztán elment egy ujságyszerkesz-

tőhöz, aki tőlük vásárolta a könyveket és kikönyörgött magának egy kis helyet a lapnál. A gyászrovatot vezette, de az újságíró-klubban, ahova mindennap eljárt, magasabb irodalmi ambíciókat hordozott körül, szeretett társadalmi problémákról beszélgetni, és gyakran tett említést egy tanulmányról, amelyben valaki a „Szegénység örvényeibe” fog belemerülni — és a mélységes mélységből bizonyára nem várt dolgokat fog a felszínre hozni. Gyakran letelepedett egy-egy fáradt kolléga mellé, és szivarjából, melyet mindig azzal a sajátos mozdulattal emelt az ajkához, mint az iszákos szokta a pálinkás üveget, egy ijesztő felhőt előbűvészkedve, közönyösen szólt: „Mit gondol Ön arról az érzésről, amelyet közönségesen szerelemnek szoktak nevezni?” Vagy: „Ugy-e Ön is azok közé tartozik, akikre nézve az orosz irodalom Turgenyevvel kezdődik? De miért nem olvassák Önök Gogolt? Hogy Saltykoffról ne is beszéljünk!” Rendszerint megelégedtek azzal, hogy „ne beszéljünk”. S ha akadt volna is olyan fenevad, akinek kedve lett volna az arcát végigkarmolni — meggondolta magát.

Orosz Iván — az orosz műveltségének köszönhette a nevét. Műveltségét talán az orosz neveknek köszönhette, azoknak az orosz neveknek, amelyeket kívülre senki sem ismert, de amelyeket annyi természetességgel kezelte, annyi honvágygal hangsúlyozott, mint akinek szívében a moszkvai harangok ezrei bim-bamoznak. Az orosz írók közül különösen az árnyékban maradt zseniket kedvelte, és olykor valóban meglepő dolgokat citált belőlük. Oly világ volt ez, mely ha — amit nem akarunk feltenni — nem létezett is: ő otthon volt benne. Az ő kedvence Fofin volt, egyetértett vele: úgylátszik sok mindenben, mintegy gondolatainak misztikus protektora volt ez az író, az ő keserűségével és a szerelem iránti skepszisével. „Mindenesetre a szerelem ellen vall — szokta mondani Fofinnal —, hogy a gyenge szívek egyetlen erőssége.” Vagy ha az igazságról beszéltek, újra csak Fofinra hivatkozott. „Az igazságot én is mérleggel képelem, melynek két serpenyőjében levágott kezek mutatnak fügét.” Ó, Fofin! S ha akadt volna oly izléstelen hallgatója, aki csodálkozva mondja, hogy sohasem

hallotta ezt a nevet — bizonyára volt a társaságban oly tapintatos is, aki ilyenkor megjegyezte: „Sebaj, az előkelő citátumok ismeretlen szerzőktől valók. De Fofin, igazán *mi* csodálkozunk, hogy Ön Fofint nem ismeri.“

Megfordult egyszer Odesszában. S ha kevésbé vig élet volt akkor Odesszában, mint aminőről Puskin beszél, viszont Iván egy modernebb, rendesebb város képét hozta el magával, magának s nekünk. Igen Oroszország, ez volt az ő kincse, az ő mindene, az a föld, ahol élni s meghalni szeretett volna. Ami Mignonnak Itália, az volt Ivánnak Oroszország. De úgy kell, hogy legyen, hogy az élet szépségének java azoknak a dolgoknak a visszasugárzásából áll, amelyekről lemondunk. Mert Orosz Iván úgy élt, mint aki már lemondott a cár birodalmáról. Mint akinek már csak hangulat, csak emlék a Fofin hona. Így élt, önkéntes számkivetettségben és megtagadta magától azt is, hogy az orosz nyelvet megtanulja. Lemondott róla, hogy valaha megkérdezhesse Fofint: „Hogy van mester?“

Ivánnak elég jó dolga volt az újságírók között. Nem irigyelte senki az ő gyászrovatát — s ha elégedetlenkedett, ritkán akadt össze olyan emberrel, aki maga is ne elégedetlenkedett volna. Azok, akik hasonlítottak hozzá — itt az emberek folyton összehasonlításokkal foglalkoznak —, szertették benne a saját karikatúrájukat látni.

*

— Hogy van Atyuska? Mit üzen Fofin, atyuska? — kérdezte egy kövér, alacsony kis zenekritikus. Iván, aki alig várta már, hogy a saját egyéni lelkét egy órára az előszobában hagyhassa, megörült a kérdésnek és odaült a kedves, kis kövér ifjú asztalához. Mindenféle emberek ültek az asztal körül, akik azonban megegyeztek abban, hogy szertették a tréfát, vagy kacagva csinálni, vagy szótlanul meghallgatni. Volt közöttük egy nagyon genialis író, magas, erős, szép fiú, akinek a tollát a vidám istenek ihlették — de, aki örökkön-örökké hallgatott. A „Financiális szélcsend“ nek nevezték. Volt egy egészen picike, gyerekestű fiatal emberke, aki mindenben a nagyobbakat utánozta, egyik

szívat a másik után szívta, ivott, kártyázott, disznóságo-
kat beszélt, mindenbe beleszólt, élt-halt a felnőtt ember
poseáért. A vigalmi bizottságnak ez önfeláldozó klub-
életmódja révén ő lett a pénztárosa. Az ellenőr nyurga,
vékony férfiú volt, aki a kis törpét az ölébe ültette, úgy
számoltotta vele a pénzt. Sokan ültek még a csoportban,
köztük két kis filozófus — itt a szemüveges kritikusokat
hívják így —, egy szőke meg egy barna, akik azt a benyo-
mást tették, mintha reggeltől estig, karácsonytól kará-
csonyig negligében járnának, s mintha csak arra az időre
jönnének ide, mialatt a petróleumlámpájukat tisztítják. A
szőke kissé kikapós volt, állandóan operette-áriákat dudolt
„Terpsychore, ő se tudja szebben“, a barna meg mindig
úgy viselkedett, mintha a szomszédjától azt szeretné meg-
kérdezni, hogy hogy került ő ide, de ehhez is lusta. Volt
még egy hatalmas izomzatú harmadik is, egy ingyenélő,
aki még soha semmit sem csinált, ha csak azt nem, hogy a
saját kellemetlen egyéniségének a fáradhatatlan reprodu-
káló művésze volt; a melléből pocakot csinált, általában
annyi plasztikával foglalt helyet ezen a szűk világon, hogy
aki először látta is, megütötte rajta a szemét; mintha a ter-
mészet megfeledkezett volna a sorrendről és a születése
előtt állított volna benne szobrot valami orpheum-művész-
nek a jövő századból. De ő, a szobrok megszokott göggyével
állandóan hivatkozni látszott arra a meg nem született,
vagy halvaszületett nagyságra.

Ebben a társaságban foglalt helyet Fofin híve. S rövi-
desen megszólalt, szavát a tekintélyes Financziális szélcsend-
hez intézve: „Mondja, mi az Ön véleménye arról a közön-
séges dolgról, amit házasságnak szoktak nevezni?“ A hall-
gató ember egyideig úgy bámult rá, mint hogyha valaki a
szemei előtt megőrült volna. Ezalatt már meg is szólalt
egy humoros kórus: közzön!-ségges! dollog! A „Financziális
szélcsend“ megnyugodott és rövid habozás után így szólt:
„Nem rossz, nem rossz, nem rossz!“ A halálos csend után,
amely úgy hatott Ivánra, mintha egy malomkövet illesztet-
tek volna a nyakára, a szőke filozófus, akinek világnézete,
sőt túlvilágnézete is volt, gondolatával mintegy önmagát

frappirozva mondta: „A házasság: a megfagyott idill“. „Mérés — mondta Iván és a barnához fordult: „És Ön?“ S a barna filozófus, aki sohasem fogja megtudni, hogy hogy került ide, hogy mi jogon kérdezzetik őt, az álmos gyerekek üldözött, sietős hangján felelt: „meggondolandó dolog, meggon...“ A hosszú ellenőr meg a rövid pénztáros egyszerre nyujtották feléje gratuláló jobbjukat; úgy tetszett, mintha az egyik a haját akarná kitépni, a másik az óráját akarná ellopni. S a szobor a szobrok kiálthatatlan hangján kérdezte: „De mit mond Fofin? Önnek tudnia kell“ s szava úgy hangzott, mintha egyszerre nagyon magashól és nagyon mélyből jönne és székestől fel akarná fordítani szegény Ivánt. Erre nem is gondolt, de hirtelen elhatározással visszaemlézett: „Ó, Fofin nem nagyon bőbeszédű, ha erről a tárgyról van szó és hogy úgymondjam, inkább szubjektive nyilatkozik, leadja a szavazatát s feleslegesnek tartja az érveket, azt mondja: Sohasem fogok megházasodni!“ A szőke filozófus: „És Ön ebben a dologban, ugyebár a mamelukja marad?“ „Annál is inkább, mert eleve sem gondoltam egyebet.“ „Ez Önnek szokása“ dűnnyögött a szemtelen szobor. A barna, álmos ifjú felriadt, egyszerre a hajnalt érezte maga körül, friss mosoly ült az ajka fölé és elhatározta: hogy visszafizet az iménti kérdésért Ivánnak. „Barátom — mondta szomorúan —, hisz ön szerelmes. Mi más oka lehet, hogy ön ilyen váratlanul s ilyen aktuálisan nem akar házasodni? Ön nem is tudja, hogy mikor tesz vallomásokat? Ön idejön és közönséges dolognak csúfolja a házasságot; ön szomorú szerelmes, ön csalódott és most enyhítő momentumokkal hűsíti a szívét. Ön úgy tesz, mintha a házasság szomorú következményétől menekülne, tehát ön szomorú előzményektől menekül! Igen, Ön, Orosz Iván, szegény barátunk, Önt nagy baj érthette, mert minden szavával elárulja magát.“ „Nem rossz, nem rossz, nem rossz“, ismétli mintegy negyedóránként szimpatikus szavakat hallató óra: a néma humorista.

Mind Ivánra néztek s Iván, kinek arcát bántották a fürkésző tekintetek, úgy érezte, mintha egy raj szunyog szállt volna a homlokára, az orrára, az ajka szélére

és nincs módja rá, hogy szabaduljon tőlük. Dühös lett, az egész arc vihart ígért, de mindez előkészületek abbamaradtak. Szótlanul ült ott s igyekezett derűsebb világokra gondolni. És egyszerre oly váratlan, tiszta, boldog érzések fogták el, a rút fej megszépült, mintha a búcsúzó nap visszahintett csókjaiból az ő arcát érte volna egy szenvedélyes, utolsó. Mi történt? Istenem, oly furcsa: Iván, ki tudná azt megmagyarázni, egyszerre úgy érezte, hogy valahol nem is olyan mesze, valaki gondol rá, hogy ez a valaki most azt gondolja róla, hogy — „édes, kedves, drága“, hogy az a valaki most, penzionált fehér kezekkel az ölében, édes képzelődéseknek él, merengésében, — mely szelíd, mint a megfélekedés és csupa ideges szívdobogás, mint a válság — merengésében előrehajlított fejéről vastag, meleg, arany cikcakkok buknak az arcába — s ő, aki most távoli szemekben tükrözi magát, észre sem veszi, hogy az egyetlen alkalmat sem mulasztó véletlen mint praerafaelistáskodik az ő öntudatlanul is csókra, csókokra nyujtott, kedves arcával...

Mindenki hallotta, hogy Orosz Ivánt szomorú szerelmesnek csúfolták. Senki sem hallotta, hogy Orosz Iván ez ellen csak egy szóval is tiltakozott volna.

*

E naptól kezdve Orosz Ivánnak széjjelváltak az útjai. E naptól kezdve Orosz Iván egyszerre élvezhette a boldogtalan szerelmes minden privilégiumát és a boldog szerelmes minden elégedettségét. Orosz Ivánnak volt egy pompás fekete kabátja; mikor a nagy temetéseken megjelent, az ácsorgó, kíváncsi tömeg mintegy varázsütésre vált ketté a fekete remek előtt. Orosz Iván ebben élte át élete ünnepnapjait, ez emlékeztette a haza nagyjaira és ez emlékeztette Odesszára, a becsületes Belezoffra, akinek kirakatában más, melankolikus szövetek között, egy nyári délután félöt órakor felfedezte az utolsó három méter memento-mori-posztót. „Tizenöt rubel, alább nem adhatom“ — mondta a bizalomkeltő Belezoff, — de biztosíthatom, hogy ön az utolsó bölény, aki ez örökkétartó szövethől ruhát csináltat-

hat. A gyáros meghalt és nem akad többé hozzá hasonló. Az orosz posztóiparban a legbecsületesebb, a legideálisabb törekvések pusztultak vele ki s a szabó, aki e három méterből ruhát készít Önnek, egyszersmind emléket emel a boldogult Ukráics mesternek“. Ukráics mester, Belezoff, tizenöt rubel, Odessza! — mindez s még sok más eszébe jut Ivánnak, valahányszor a fekete remeket magára ölti. Mintha a zsebeiben orosz levegőt őrizne... Nagyon-nagyon szeretete ezt a szép ruhát.

Igen, e naptól kezdve Orosz Ivánnak széjjelváltak az útjai s a kettős életben, amit e naptól kezdve élt, a szép fekete kabát volt az egyetlen közös vonás. E kabátnak a jobb zsebében egy pár fekete kesztyű, a bal zsebében egy pár fehér kesztyű lapult meg. A délután a fehér kesztyűé volt, az este meg az éjszaka a feketéé. A délután a fehérkesztyűs életöröme, az este, meg az éjjel a feketekesztyűs, siralomházi hangulatoké. Mindez így történt. Iván alig várta az új délutánt, hogy a tegnapi lánykát, akivel oly jó, oly édes volt beszélgetni: a halálról, a léhaságról és a szerelemről — újra meglátogathassa. A tegnapi lánykát Annuskának hívták, Éber Annuskának. Az öreg Éber, aki gazdag mészáros volt, becsületes ember, aki a társadalmi felemelkedés lehetőségének az egyetlen módját a munkában látta, ha olyan emberekkel került össze, akik más régiókból jöttek, finomabb modorral és gondolatokkal, — sohasem szégyelte a maga vágóhídi látókörét s ha hatalmas tenyerébe vette lánykája picit, fehér kacsóit, ha nem tudta is kifejezni, de az az érzése volt, hogy: sic itur ad astra. Érdekes, hogy Orosz Iván is — körülbelül így gondolkozott; ha bizonyos is, hogy ezt a gondolatát egyelőre sem Annuskával, sem az Annuska papájával közölni nem merte.

*

— Mit gondol, Anna kisasszony, mi vitt rá, hogy a meghívásával ily hamar visszaéljek? — kérdezte, miközben a fehér kesztyűjét kigombolta, meg begombolta.

— Én nem gondolkozom ezen, ha megengedi —

mondta barátságosan Annuska. — Ha valami érdekesebb, vagy különösebb oka van, majd megmondja, úgy-e?

— Nekem érdekes is, kegyednek talán csak különös, de lássa, én úgy éreztem, mintha a beszélgetést, amit tegnap kezdtünk, nem fejeztük volna be és oly kíváncsi voltam a folytatásra...

— Ugyan — nevetett Annuska —, hiszen csacsiságokról beszélgettünk. Aztán meg nem vitatkoztunk, nem tértek el a nézeteink, még azt is lehetne mondani, hogy egyforma boldonságokat gondoltunk... Mondja, mire kíváncsi?

— Ha nem haragszik és ha nem nevet ki, csak azért jöttem el, mert, igen, éppen mert nem tudtam betelni azzal, hogy a Maga szájából halljam az én gondolataimat.

— Ühüm, úgylátszik rokonlelkek vagyunk. Nem? Barátok legyünk? Testvérek? Idővel szerelmesek? — és haljunk meg együtt?

— Így bánik a vendégével?

— Hát beszéljen másról! Beszéljen nekem az írókról, meg a színésznőkről, maga kell hogy ismerje őket — ugye? Mondjon érdekeseket! Igen?

— Szereti a könyveket? A színházat?

— Igen, mindent szeretek, ami szép és olyan kevés részem van bennük. És így a szívemnek nincs foglalkozása. Lássa, csak azért mondtam tegnap, hogy szeretnék meghalni. Pedig élni, élni még sokkal jobb volna.

— Nincs társasága? Semmi társasága?

— Nincs anyám és nincs társaságom. Itthon sok a dolgom, az apust meg — ha hazajön, — még nekem kell mulattatnom. Mikor ebéd után lefekszik, akkor eléje ülök egy puffra, aztán vénasszonyosan, reszkető vén hangon meséket mondok neki és ezekből a mesékből, amelyeknek mi ketten, ő meg én vagyunk az alakjai, ő sohasem tudja meg, hogy a „vénasszonynak“ teljesületlen vágyai vannak. Aztán ő azt szokta mondani: „De raffinált vagy Te vénasszony! Te öreg, vénasszony“. Bizony!

— Hát mit szeretne? Miért ne teljesülhetnének azok a teljesületlen vágyak?

— Lássa, éppen raffinált szeretnék lenni. Sokat sze-

retnék tudni. Szép dolgokat szeretnék látni. Okos emberekkel szeretnék beszélgetni. Szóval... szóval: fiú szeretnék lenni.

— Kár! Ha tudná, hogy milyen jól áll Magának: hogy leány. Ha tudná!

— Kedves, hogy mondja. De nincs szükség rá, hogy vigasztaljon, én tudom, hogy senkinek sem áll jól, ha panaszkodik — én, ne higgye, hogy panaszkodom — csak éppen beszélek össze-vissza és maga — ugye? — a beszédemnek mindig csak a folytatására kíváncsi, nem az értelmére... Mondja, ezután is kíváncsi lesz?

— Nem kíváncsiság.

— Hanem?

— Barátság, ha kérdezi — és barátság, ha nem is mondanám!

Annuska kevés intelligens fiatalembert ismert. És Orosz Iván feltétlenül intelligens embernek látszott. Annuska szívesen vette a vizitjeit, tudta róla, hogy bár a puskaport nem ő találta fel, de mintegy a feladata volt, hogy tudjon vele bántani. A katonákról és az ujságírókról gyakran gondolkoznak így még azok a hölgyek is, akiknek nem passziójuk: tévedni.

(Folytatjuk.)*

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 augusztus 3 és 10.

TOLSTOJ

Tollam hiába keresi szívemben a melankóliát: a stilszerűt, a szeptembervégit, ama hirtelenül gyors alkonyodások tónusait, melyeknek fokozatos egymásrasötétedését észre sem vettük... És hiába keresem a jubileumi lakomák asztalának — melyen szőlőfürtökkel gazdagon megrakott tálak — az ünnepélyesből a kedélyesbe áramló hangulatát, a gyomorba hanyatló szívek toaszt-szavát, mikor a körül-

* Több folytatás nem jelent meg.

ülők a gyümölcsöket, a letelt nagy idő gyümölcseit élvezik — s a nagy húr: a Mult nem mélán, de öntelten zeng.

Tolstojnak a napokban volt az írói jubileuma: ezer-nyolcszázötvenkettőben írta meg első művét, melynek címét, tartalmát, formáját nem ismerem. Sokat nem tudunk Tolstojról; nemcsak én... Az eljövendő biográfusok szempontjából: nem tartozik a rendezett életű nagyságok közé. Pedig mennyit foglalkoztak már vele: de mindig úgy, csak úgy, mint — azaz sohasem úgy — azaz ezt nem tudom egy szóval elmondani. Igen, Tolstojjal sokat foglalkoztak; ám az egész Tolstoj-irodalom csupa pillanatfelvételt: interjúk, arcképek. Nem „botos és kalapos“ arcképei a menni készülőknek, — a temetőbe, a történelembe. Az eleven, az erőteljes jelenvalósága kötötte le a figyelmet, ki gondolt a multra, a dátumokra, az elsárgult vagy rózsaszínűvé lett lapokra, hogy összefűzze azokat?

*

Nem fűzték össze... Utóbbi években többször is olvasnunk kellett az esti hírt, hogy nem éri meg a reggelt. Szóval tudjuk, hogy öreg és beteg — alakja mégis tölgyként áll képzeletünkben. A magyarázata? Hogy ősze napjaira lett: fiatal harcos. A magyarázata? A csodálatos életereje: hatvanéves kora világnézetét egy harmincéves temperamentumával hirdeti, védi, víjja. Ma is arra gondolunk: mit ad holnap?... Nem jubileumi visszatekintésre. Mégsem magátólértetődő, mégis kérdezzük, miért nem ünnepelték meg az ötvenévi írói jubileumát? Találgatjuk: hogy Oroszországban nehéz az ünneprendezés; hogy Tolstoj a nagy író és Tolstoj a nagy moralista éppen híveikben — s nem benne — kérlelhetetlen ellenfelek; hogy... de mindez éppúgy nem kielégítő magyarázat, amint nem valószínű, hogy a nevezetes alkalmat éppen Tolstojra való tekintettel szalasztották el: mert testileg és lelkileg kényelmetlen lett volna neki; mert beteg és mert — mint rendszerint, akik a legjobbak hozzánk — nem közülünk való...

*

Milyen is lehetett ez az ember ezelőtt ötven évvel? Milyen királyi egoizmussal lépett ki az a fiatalember a világba, férfiak és asszonyok közelé? Mint vágta önértéktükbe, húsupba az oroszánkörmeit? Aztán az ellentét az akkori vérpiros és a mai égikék között. És az eszmei átmenet, melynek megismerése ez ellentét érzéséből eloszlatatná a nyugtalanságot... Fejlődésének — a megismerés felé még csak sejtelemben úszó — problémái?...

*

Miért, hogy éppen azok, akik nem ismernek valami szebbet, mint a „Háború és béke“, mint a „Karenina Anna“, nem bírnak idegenkedésükkel a moralista Tolstojjal szemben? Igazuk van? Nagyon kevés; de okuk nem egy s erős. Nem az a személyes sértés, hogy Tolstoj maga is megtagadta közönségét, a műértőket. Hanem mindenekelőtt, hogy mást vártak tőle: műalkotás után műalkotást; tehát másfajta meglepetést. A „Háború és béke“ írója, kinek lábaihoz raktuk minden korábbi szerelmünk emlékeit — egyszerre felhagyott azzal a művészi tárgyilagossággal: hogy úgy nézze a dolgokat, mintha nem akarna rajtuk változtatni; és tehát így nézze a természetnek azt a kegyetlen törvényét, hogy az erős leveri a gyengét. Boldogok az egészségesek és a gazdagok, mert az övök a föld... Tolstoj — felhagyott a tárgyilagosság pogány örömeivel, mely a természetben a gyenge elhullását is dicsoítani tudja. És meggyűlölte a művészetet: mely mint a kiválás forszírozása, mint az egyéniség kultusza — leszakítja egymásról a szíveket. Pedig ez — a cél: a testvériség, és az — az eszköz: a belső és külső egyenlőség. És mert — első tekintetre — ez a szocializmus oly untig ismert, oly közönséges; aztán meg az erkölcsi elvek, miket e szociális láng élesztésére rendelt, mint a test és lélek viszonyának aszkétai szabályozása: oly túlzottak; s mert az ezért írott művek irodalmilag oly jelentéktelenek — megmagyarázható ez az idegenkedés. Elfelejtették mily más és más, ha ketten mondják ugyanazt; hogy a közönségesnek-tetsző — a nem

közönséges ember ismétlésében — figyelemreméltó; a szemüknek hittek: felületesek voltak. Ezt gondolták: Caesar letört... ezt gondolták: ó, mily nagy elme omla össze itten... Elfordultak. Azonban meglepetés érte őket: a „Feltámadás“. Tehát nem pattant meg a nagyszerű húr, Tolstoj tehetsége a régi. És mégis! A moralistáról ma sem ítélkeznek alázatosabban.

*

Hogyan is nem látják rajta az istenemberi vonást! Hannele szemében — amikor haldoklik — az az ember, aki a legjobb volt hozzá, Jézussá szépül... Tolstojnak szerelmesei megértik...

Török Gedeon

Magyar Génius 1902 szeptember 28.

ALBERTO BRAGA

(Bevezetés *Alberto Braga: A szülék arcképe* c. novellájához)*

Alberto Braga... valóban merő véletlen, ha valaki ismeri ezt a — hazájában, Portugáliában oly nagyon kedves — nevet, sőt bizonyos, hogy szelíd fényéből nem futja egy európai irodalmi csillag tekintélye. Ha belga, norvég, dán vagy lengyel volna, másodrendűsége mellett sem kerülhetne volna el a dii minores közt is, sőt különös előszeretettel kutató mai intellektuel figyelmét. Csakhogy míg ott a Maeterlinck, az Ibsen, a Jacobsen, a Sienkiewicz milióje tart fogva — a Braga nemzetének irodalma emberemlékezet óta szenzációtlan, csendes világ, amerre a madár se jár. Alberto Bragát nem ismerni tehát természetes, de ismeretségét közvetíteni mégis öröm. Öröm bemutatni olyan em-

* A *Magyar Génius* minden számában olvashattunk külföldi szerzőtől fordított novellát. A kevésbbé ismert nevek vagy művek elé a lap belső emberei pársoros ismertetőt írtak. Mintegy: kezesség volt az ilyen — névalírással fedezett — bemutató,

bert, akiről tudjuk, hogy: kétségtelenül tetszeni fog. Éle-
adataiból kevés áll rendelkezésünkre. Íme: Oportóban,
1852-ben született; egyetemi tanulmányait nem közönséges
irodalmi debüvel szakította félbe s mit szerencsésen kez-
dett, érdemesen folytatta s ma oly közkedvelt és tekinté-
lyes író hazájában, mint közöttünk Mikszáth Kálmán, kivel
abban is rokon, hogy a népies nemzeti iránynak modern
továbbfejlesztője. Hajlamaira: konzervatív, amennyire min-
den okos ember az — és liberális, amennyire minden be-
csületes ember liberális.

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 szeptember 28.

AFORIZMÁK

Minden erős érzésben egy nagy invenció virágzik;
csak hogy a művész kifelé hullatja, szórja a rózsákat; a sze-
retet csak a saját témáját ékesíti velük.

*

Ó, hogy az élőkben nem tudjuk megbecsülni, hogy ők
is meg fognak halni. Úgy bíráljuk őket, mint a végtelent,
— csak aztán söpri össze emlékezésünk a fitymált szavakat,
elítélt tetteket — mikor már nincs tovább. Mikor már mű-
emlék, csak műemlék minden, minden. Miért is, hogy min-
den humanizmusunk: archeológia.

*

Minden történet, — a legvidámabb is — telve van
adieu-vel, sóhajjal, az idő melankólikus ragozásával. Az
igeidők háttérben faliórák ketyegnek — zsebórák muzsi-
kálnak, — toronyórák ütnek. Ez az észrevétlen monoton
ketyegés, amit elnyom az érdekességek zaja: az alap-
tónusa minden elbeszélésnek. Minden novella egy húron
pendül. Combien je regrette.

Nil humanum a me alienum puto, — a lelkiismeretünk bölcsődala.

*

Sajnos, de úgy van: a legtöbb ember csak staffage a szellem és a szív történetében.

*

Amíg a szkeptikusok kisebbségben s a naívak többségben lesznek: a szép hazugságok mindig jó példákként foghatnak.

*

Művész hazája a nagy világ — ezért oly kétes a művészregények miliője.

*

A fehérben minden szín együtt: vajjon az ártatlanság is ily koncentrációja-e az ember lelki gazdagságának? Úgy látszik, igen!

*

Az élet egyik nagy szépsége (éppen, amiért sokan szidják) a nagy és a kis dolgok összetartozása: rongyos, köznapis viskók a nagyszerű székesegyház körül — s a látszatra cáfoló tudat: hogy a nagy dolgok támaszkodnak a kicsinyekre, a székesegyház a rongyos viskókra... A kis dolgokat kicsinyelni, ó mily ostobaság tehát!

*

Küzdeni, küzdeni a létért — ez a boldogság: mondják a bátrak. Nem! A küzdelem nagyon egyenetlen, feltételeiben igazságtalan, vagy nagyon könnyű, vagy nagyon nehéz, — s ha az egész világ ellen van: az erős csak abban különbözik a gyengétől, hogy egy pillanattal később esik el.

*

Az első benyomás csaknem döntő az emberek ítéleteiben. Mily jó barátságban élhetnének mindannyian, ha — ezt tudva — fel is használnák.

A tiszta papiros mily olcsó, a könyv mily drága; valóban, ha a passziót a költségei után ítélik meg, úgy látszik, előkelőbb: olvasónak, mint írónak lenni.

*

Már a legrégibb időkben észrevették, hogy az állatoknak lelkük van. Sőt, hogy olyan a lelkük, mint az emberé: nyilván ez észrevétel az alapja a lélekvándorlásban való hitnek. Ma ostobábban ítélünk az állat lelkéről.

*

Megdől-e egy gondolatmenet nagyszerűsége, amiért hamis tételt bizonyít? Ellenkezőleg. Nem dől meg.

*

Ismerünk valakit, ha meg tudjuk különböztetni: mi benne tudatos, mi öntudatlan.

*

Mindent megérteni, mindent megbocsátani? Magunknak is?

*

Az életveszély felveri minden tehetségünket, erőssé, bátorrá, okossá varázsol, felvillanyozza öntudatunkat és önérzetünket, nagyszerű világosságok gyúlnak ki belsőkben stb. De, — hiszen minden pillanat — életveszély. Van-e, aki érezné? A genieben állandók lehetnek annak a momentumnak a nagyszerűségei.

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 december 14.

ERDŐS RENÉE

„Mit bánjuk mi a költő korát, a nemét, a világfelfogását?” — kérdezi Erdős Renée-rol írott cikkében Kovacs Jenő (a *Magyar Génusz* 1902 december 14-i számában). Nem értem teire, mert tudom, hogy ot epügy érdekli a költeményeiben megnyilatkozóinak hatalossága, noiessége (amint Erdős Renée nem szépen mondja: „asszonyisága”), szabad-elvűsége, mint barmely olvasót — és méltányolom, ha alacsony szempontnak gondolja a kulcslyukat, ha lenézi azt a kritikát, amely a ház mestertől vásárolja meg a kommentárjait. Mi közünk a költő keresztleveléhez, a garszonszobájához, szerelmi bánatai legalitásához, szolgálójához, szamarához? Semmi. Ám ha nem bánjuk is, amit költeményeiben elhallgat, ha nem emlegetjük is magánéletének a sorok között leeresztett redőnyeit — igenis tudomásul kell vennünk, amit mond. S nem valószínű-e, hogy amit mond, amit mutat, amit ad, — elárul valamit abból is, amit elhallgat, elrejt, magának tart? Nem valószínű-e, hogy lírájában — legyen bár mégoly úr a szaván — költői egyénisége magánszemélyére vall? Hogy igenis elárulja e kettő egységét, vagy ez egy kettősségét? S ha két szíve van is — lehetséges-e, hogy egyetlen csepp közös vér ne keringjen bennük? S ha igen — költő-e? Jól tudom, alig van líra, amely egy kevésbé nem színeskedő, de líra-e a színészet? Nem. Tehát: ha semmi közöm is hozzá, igenis meg fogom ismerni a költő nemét, a korát, világfelfogását s még azt a sok-sok más jellemzőt, ami együttvéve: ő. És ez az a pont, ahol megálljunk... és felnyitom Erdős Renée költeménykötetét. Két szíve van? Nem: csak két önérzete, két érzése, melynek ellenkezése lírájának legfeltűnőbb, legérdekesebb sajátága; melyeknek keresztelkedése — az ő keresztje. Az egyik szenvedélyes, büszke, bátor: a szabad nőé, aki a maga ura. A másik a kis polgárleányé, aki egy gondolatában sem a magáé, de aki: a világ legszebb filisztere. Csak egy a kár: csak az a kár, hogy a kis filiszter: a kötet naívsága, büntudata, félénksége, kedvessége egy kissé... egy kevésbé élettelen, mosolytalan, merev (nem mint az emlékek, mert azok nem ilyenek, de)

mint a rekvizitumul kölcsön vett gyermekek. Erdős Renée keresztje: stilizált kereszt. „Szerelem”, „bűn” — e kissé nyersfájú fogalmakból, de művésziiesen stilizált kereszt. Így keresztelkedik két irány az Erdős Renée költészetének megítélésében is. És ez a megítélés oly erősen befolyásolta — egyszerű „csak azért is” lendülettel, máskor „ne bántsatok, mit vétettem nektek?” hangulattal nyúl lantjához —, hogy szinte megakasztotta fejlődésében. Szó sincs róla, nem kezdetleges fokon. Kötete szép, büszke lehet rá. De ha a tetszés, még a visszatetszés kevésbé érdekli, ha nem időz oly soká a görög s a római variációknál, formái talán fejletlenebbek, gyermeklányosabbak, de szívhangjai gazdagabbak a kötetében. Ily szenvedélyes szerelem — és ily routine! Van benne valami kacér ellentmondás. Stilizált költeményei, köztük a Sapho-ciklus a legművésziesebbek. Ám nekem kedvesebbek azok, amelyekben a magába néző, — meg a maga körül néző... mintegy a saját szíven kísírja magát. A költészet és a helyzete, a költészet örökös napkelte és az alkonyatba merülő szegény kis szoba nyomottságának antitéziséből fakadók. A jóhiszemű líra...

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 december 21.

SZILVESZTER-ÉJ

(Bevezetés Schnitzler Artúr „Szilveszter-éj” című párbeszédéhez.)

Agathe és Emil ötpercenyi beszélgetésében teljesebbnek látjuk Schnitzler Artúr tehetségét, mint színpadi és elbeszélő művei bármelyikében. Nem, mintha a „Szilveszter-éj” volna a remeke, hanem mert a párbeszéd az ő sajátképi műformája: az, amiben remekelhet. Igaz, a párbeszéd is drámai forma, és igaz, van dráma, amely nem több egy dialógnál, — de hamis nyomon járna, aki a Schnitzler rövid lélekzetével akarná megokolni színházi félsikereit.

Nem hibája, ha párbeszédei elő nem adhatók. S ha

viszont mondanivalója a megelevenítő, a személyesen szóhoz juttató, a motiválás nehéz terhét a magától értetődés könnyedségével elvető drámai formát igényli. E mondanivalóknak csak a szóra, az élő, de hangtalanul élő szóra van szükségük. Az ajkak szabatoságára, de a tekintetek közvetlenségére, bensőségére, könnyűségére, gyors fordulatosságára, éter-rezgésére... Mert Schnitzler legjobbjá éppen ezek a finomságok, melyeket sem elbeszélni, sem előadni nem lehet.

Osvát Ernő

Magyar Génius 1902 december 28.

AZ ELSŐ STÁCIÓNÁL

— Gellért Oszkár verskötete. —

Lírai verseket ismertetni — nonsens. Mert aminek a szétfeszítésével más műveknek a belsejébe jutok: a „mit” és a „hogyan” (vagyis a „ki”) — a lírában egy. Ha mégis ismertetni akarjuk: a színész módján, a költemény elszavalásán túl csak egyet tehetünk: beszélünk a költőről, aki nekünk magáról beszélvén, költő volt. Nem a személyéről, hanem a tehetségéről és a művészetéről.

E lapok olvasójának figyelmét nem kerülhették el a Gellért Oszkár költeményei. Itt jelent meg kötetének egyik szép verse a másik után, az utolsóig. Újabb lírámban lehetnek s vannak is ezüstösebb, aranyosabb csengésű hangok, mint az övé, legyenek!... de két rím között több értéket mint az övéi közt, mióta Ignótus nem ír verseket, magyar versben nem találtunk.

Bizonyítható-e egy vers szépsége, vagy bárminek, vagy bárkinek is a szépsége? Csak az, amivel másra emlékeztet: a tipikus szépsége. Amivel minden mást feledtet: a különös szépsége nem bizonyítható.

Miben is áll a Gellért Oszkár lírájának különös szépsége?

Költőt ideáljáról...

Az övé:

*Veronika.**

Ez szentkép. Költőt az ideáljáról...

„Veronika“ a legszebb verse. De az érzelmenek ugyane mélysége, ez a mindent étellel elöntő: mindent, nemcsak szerelmi, de tájhangulatait is dramatizáló líra, ez a finoman természetes stíl, egész költészetét jellemzi.

Van e kötetben egy komor sorozat a halálrakészülés lírájából. Ebben a megható sorozatban tűnnek fel először azok a szimbolumul is, sötét látások képdíszéül is oly mes- terien alkalmazott keresztény motívumok, melyekkel költé- szete úgy meggazdagodott: a két szentkép, akik mellette voltak akkor, a Mária meg a Veronika, az édesanyja meg a szerelme képe: melyeket műzsája amulettként visel azóta állandóan a szívéen.

Osvát Ernő

Magyar Génius 1903 január 18.

L'ENNEMI DES REVES

— *Camille Maclair regénye.* —

A legfiatalabb francia gondolkodó nemzedék szorongó fejcsoportjából alig emelkedik ki egy-két nemesebb homlok, melynek intellektuális szuggesztiója túlterjedne a francia határon. Persze, ambíciózus ágaskodók sohasem hiányoznak, sem érdekes frizurák, sem érdekes kopaszságok. Camille Maclair ama nagyon kevesek között van, akik a nagyvilá- got is érdekelhetik. Sok verset, egy-két regényt, néhány tanulmányt írt eddig, — de mennyiségre még jelentéktelen írásai nem maradtak sem hatás, sem visszahatás nélkül, rövid útján máris sok szem kíséri és kis podgyásza már kül- földön is sokat utazott. Publicista, aki a regényeiben sem játszik, hanem marad a közélet kemény-legény kritikusának, aki az őszinteség szép szenvedélyének él és az ő mindig ma-

* Itt következik egész terjedelmében a vers.

gas szempontjaiból keveset törődik azzal, hogy hány barátot veszít és hány ellenséget szerez. (Az igazság ellenségei úgyis vagy meghalnak, vagy megbékülnek — és Maucclair a meggyőződéses embere. Másrészt a *vue d'ensemble* mindig megéri az elvesztett detailokat.) Szóval érdekes valaki ez az ifjú író, akinek az írásában a stílus szerencséje csak természetes kísérlete annak a komoly egész léleknek, mely bennük keresztülvonul. Ha úgy tetszik naív, — ha úgy tetszik imponáló módon komolyan veszi a mesterségét. Alapjában harcos szellem, aki nem törődve a tragikum babonájával — szinte szeretne az ár ellen úszni. De bármint sajnálja is, ez az egy dolog nem sikerül neki. Ügylátszik, későn született erre. Franciaország már sokkal régebben romlott, hogysen a megbánás valami új fogalom lehetne előtte; és Maucclair csak egyik tagja annak az iskolának, mely a kor lelkiurdasából csinal irodalmat. Vannak ebben az iskolában üzletemberek, a morál megkent ágensei, mint Brunetiere, divatemberek, mint Bourget és vannak lírikusok, mint Huysmans és Maucclair. Természetes, hogy ez az egyetien iskola, melyet a polgarhaboruk tesznek azza. Mindig így volt — a lelkiismeretlen. Így messzirol nezve, ezt az egész szentimentalis világtörfordulast nem lehet nagyon komolyan venni. Tünet — es azzal vege.

De Maucclairt mégis izolálja közülük az őszintesége, a heve és a naivsága. Az ő bánata és az ő reménye valóban komoly — és ő igazán morális lélek. L'ennemi des rêves címu regénye is, mely inkább röpirat, mint regény, ilyennek mutatja. E könyv ugyancsak meggondolkoztatja az olvasóját. Nagy, kemény és logikus lecke van benne az intellektuel számára, keserű támadás a Barrès „culte de moi” iskolája ellen; gyönyörű védelme a művészszerelemnek a művésszel szemben s a nőnek a férfi-elvakultsággal szemben. Az egész csupa lélektan, az anyaga egy női szív és egy művészhiúság küzdelme, a meséje egy belső válságokkal teli, lassú és mély átmenet: egy erkölcstelen és erkölcsös helyzet között. A művészszerelem szükségszerű tragikumát sokat emlegették már másutt is, de különösen Franciaországban. Daudet egész képeskönyvet írt ehhez a tételhez. Hogy a művész nem tud

reális életet élni, hogy a művészet asszonyhullákkal táplálkozik, hogy ez a világ álmvilág, hogy az intellektuel gyilkos önzése jogosult s ha már egy szívet ily álmodó felé ragadott a vonzalma, legyen türelmes áldozat és örüljön, ha az ő ártatlan véréből piros metaforákat terem. Ezek azok a közkeletű hazugságok, amik ellen Maclair a regényeket megírta. A művészlélek morális föltámadása — a maga hiúságából: ez az, amire példát ad a regényében. Érdekes, hogy ez a téma mily egyidejűleg foglalkoztatja a legeltérőbb irányú szellemeket. A Tolstoj „Feltámadás“-a nem másról szól — és Ibsen utolsó művében (Wenn wir Toten erwachen) egy ilyen feltámadást dramatizál.

Az immoralis álmok ellen küzdő nő a Maclair egyik főalakja. A másik a beteg, önző, álmodó, aki hazug művészi emóciókért képes rózsákat korbácsolni és asszonyileket ölni.

Maxime Hersent fiatal író, aki csalódik az irodalomban, csalódik önmagában — és visszavonul a szerepléstől. Egy véletlen segíti és egy másik véletlen megsegíti ebben. Mikor ugyanis rájön az irodalmár-önnzés arisztokratikus hazugságára, akkor az ellenkező végletbe lendül és egy kicsit anarchista lesz. De rosszul választja meg az időpontot és kénytelen Franciaországból elmenekülni. Belgiumban megtalálja az irodalmi egoizmus és az anarchista ábránd után a harmadik megváltóját, Marthe Eyries asszonyt, a gyönyörűlelkű özvegyet, aki ezt az önmaga elől menekülő, álmodozó gyermeket meg akarja menteni az életnek. És most gyönyörű utazások következnek, előbb Hollandiában, majd Dél-Franciaországban és a melankolikus pár előbb a csendes, majd a lármás vizek partján keresi a boldogságot. Bruges és Marseille a két nagy állomásuk, a harmadik a csalódás. Maxime-ban a szép látványok és szerelmének oly méltatlanul elunt mindennapja — felizgatják a művészt; versenyre kelni a széppel — ez a fő, nem egy asszony, nem a szerelem! Új emberré akar lenni — és Marthe, aki megérzi ebben a művészlázban a reális élet csődjének erkölcsi utálatosságát, tudja, hogy ez a legnagyobb akadálya annak, hogy egyáltalán emberré legyen. Ő szereti Maxime-ot és élet-halálharcot folytat érte az álmokkal, a művészi ábránddal, melynek képzeletbeli

hősevé mindig magát avatja az egoista férfi, akinek sejtelve sincs az életről, a valóságról, a szerelemről és a magának-való lelki élet mélységeiről. De Marthe megtanítja őt önmagáról rosszul vélekedni, az ő értelmi önhittségével a maga morális fölényét állítja szembe, az ő üres mesterkélt álmodozásaival szemben érvényt szerez a maga reális érzékének és a képzelgő egoizmusnál milliószor értékesebbnek tudja megmutatni a maga szerelmét, a szerelem áldozatait és ez áldozatok büszke tudatosságát. Maxime Hersent megadja magát. Rájön, hogy a művészetnek semmi köze az élni nem tudáshoz, hogy mindez álmok, melyeknek utálatosan hiú hőse a művész — csak arra jók, hogy az érzelmi felületességnek szép takarói legyenek és hogy a jellem kifejlesztése összefér a „mindent megérteni” szép ambíciójával. Mindez a Marthe érdeme. Ha a forrás öntudatosan öntené a maga tiszta lelkét a zavaros, piszkos folyamba — az hasonlíthatna a Marthe nagyszerűsége önfeláldozásához. De, úgy végzi Maclair regényét: Maxime meg van mentve .. ha igaz?

És éppen mert nem igaz, e mesénél ezerszer jobban érdekli az olvasót az a lírai öngyilkosság, amit az írója követ el mögötte. Hiába minden: a halál előtt nincsen föl-támadás — és éppen ebben rejlik ennek a könyvnek a gyönyörű szomorúsága, hogy nem tud meggyőzni. Az aszketizmus nem jelent erős akaratot és a tárgyilagosság bizony betegség néha.

T. G.

Magyar Génius 1903 január 25.

LADY WINDERMERE LEGYEZŐJE

A napilapok elbeszélték Lady Windermere legyezőjének történetét. Hüen és gyöngéden referáltak e műről; nem hallgathatták el nagy logikai különösségeit, de kételyeiket a kételkedő mindenben, így magában is kételkedő mosolyával enyhítették; sőt míg ama régi dolgokról beszéltek, me-

lyekre a Wilde darabjának donnée-je oly élénken, oly részletesen emlékeztet, — az édes emlékezésben megolvadt a kritikai hang keménysége s ami máskor bűn, szinte érdemmé vált e különös hangulatban... Nem tréfálok, nekem komolyan tetszett ez. Ez a különös hangulat. Volt abban a kegyelethől a holt író iránt, akinek úgy kijutott abból, aminél „nessun maggior dolore“ — de volt, sőt dominált benne valami kevésbé általános, valami személyesebb, valami magyar, valami nemzetiszínházi habitué-líra. Csakugyan, legkedvesebb színházi estéink emlékeit üti meg Wilde a legyező történetében: egy ujjal staccatózva rajtuk, hanyagul, jól-rosszul, mint aki oda sem ügyel. Azt kell gondolnunk: ez az ember szerette Dumas filst, szívelte Daude-t, kedvelte Sardou-t — és örömet lelte Molière-ben. Ó, iskola-társunk. Kolléga-szívvvel mondjuk róla, hogy ha nem is volt könnyed felfogású, de sokat tanult, sokat tudott, szóról-szóra, par coeur.

Tehát: hűen és gyöngéden referáltak a „Lady...“ történetéről. Az a francia nemzeti öntudat, ami az idegen íróban mindenekfölött becsüli, amit ő adott neki, s oly kedvesnek tartja, ha kissé gyámoltalanul él az övével — s az utánszat hibáskáit a derék idegen nyilvánvaló és egy lélegzetre konstatait egyéni kiválóságaival és nemzeti gyöngéivel oly ügyesen tudja kimagyarázni: az vezette samedistáink tollát, akiknek szeretetreméltósága ezúttal valóban lundista niveaun volt.

Fínoman elemezvén az angol darabot: megmondták, mi benne francia, mi benne angol, majd, hogy mi benne angolosan francia, mi benne franciásan angol. Röviden: francia a cselekmény minden mozzanata; angolok az alakok; angolosan francia a dialóg; franciásan angol a miliórajz.

Francia a cselekmény, a dráma, a fődolog. És mint fődologgal illik, úgy foglalkoztak vele. Komolyan bírálták és mentegették. Elmondták, hogy: volt egyszer egy legyező... akarom mondani, stb.

*

Azonban aki olvasta a Wilde Salome-ját, aki meg-gondolja, hogy ezt az író-t egész Anglia nagynak tartotta, vagy akár akivel csak a Lady Windermere legyezője ismer-tette meg Wilde-et, nem vehette komolyan ezt a cselek-ményt és összetákolásában nem keresheti az író ambícióját. Hanem azt kell gondolnia: Wilde két közönségnek, két sike-rért írta a darabját: a fényes miliő-torzrajzát az angol arisztokráciának s hitvány Rührstück-jét — melynek primi-tívtségével is csak megvetését dokumentálta — a népek, a londoni legnagyobb nagyközönségnek. Hogy jól írt volna, ha képes rá — az kétségtelen; hogy nem született dráma-írónak, ez majdnem bizonyos, — de Lady Windermere drá-mai történetéből Wilderől csak a cinizmusát lehet kiolvasni. Hogy Londonban mégis sikere volt, megmagyarázza a Wilde név akkori nagy presztizse, az angol miliő és alakok s a lon-doni színházi közönség operett-fogalma a színpadi komoly-ságról. Nálunk — csak az író érdekes egyénisége, a darabon előmlő lirizmusa iránti érdeklődés s ez is alig s csak egypár estére tarthatta fel bukásában.

Éppen a líraiságára jellemző, amit még mondani akarok, hogy ez a lehetetlen cselekmény, némely mozzanataiban, ha nem is méltó rá, leköti a figyelmet; éppúgy, mint ahogy a darabja miliője, amelyet üresnek, ostobának és rossznak rajzol, néha éppen nem ezt a benyomást teszi. Igaz, minden-kinek és mindennek vannak jó és rossz pillanatai. De ily időváltozás, mint ez alakok lelkében, igazán csak a terem-tő-jük szeszélyével magyarázható; a Wilde jó és rossz pillanataival. Az egyik lordról, aki a második felvonásban mint hülye mutatkozott be, a harmadikban kiderül, hogy elmés ember. Így ejti el és emeli fel nemcsak a mellék-, sőt nem-csak a főalakjait, de az egész színpadi koncepcióját. A líra parancsol.

Wilde alakjai csak az ő elmésségének és érzelmességé-nek szökökútfigurái. Az emberek mint csövek, ez is wildei ötlet. Igaz, még egyet a dialógjáról; nem az, hogy mennyire szellemes, hanem a szellemessége természetéről; erről a pa-radoxon-fáradhatatlanságról, arról, hogy nincs gondolata, amely akár a pillanatnyi szépségével, jóságával meg tudná

tőle érdemelni, hogy a feje tetejére ne állítsa. Minden mind-egy neki. Apathia, apathia... Hát nem-e éppen az élet iránti érzék frissége a legnagyobb drámaírói kvalitás?! S ime, egy apathikus drámaíró.

O. E.

Magyar Génusz 1903 február 8.

A NŐ MŰVÉSZI NEVELÉSE

I.*

E tárgyról igen okos értekezést olvastam az este a Minerve című francia folyóiratban. Louis Dimier írta, sajnos abban az ellenszenves értekező prózában, amely sehogy sem illik nagyvilági gondolataihoz. Különben lefordítanám: így csak elmondom, mi van benne.

A nő művészi nevelését, úgy látszik, könnyű feladatnak tartja Dimier; legalább is könnyebbnek, mint a férfié. A nő természetes szépérzékétől csak pár lépés a műértelemig: e pár lépésre szólnak franciánk útbaigazításai. De igaz-e a nő „természetes szépérzéke”? Az, amit Dimier goût naturel-nek nevez, csakugyan sajátjuk; nem hízelgés, valóság. Hogy öltözködni tudnak, hogy annak a többé-kevésbé műremeknek, amit otthonnak nevezünk, ők a művészei, ugye elismerjük? Színérzékük élénksége s az elrendezésben való ügyességük mellett bizvást tanúságot tehetünk. És, ami a jelentős a dologban, mindez nem esztétika, amit a szomszédon alkalmaznak, hanem mindennapi munka, örök gyakorlat, technikai készség. E tehetségeiket kell alapul venni művészi nevelésükben.

Aki azt hiszi, hogy műértelemmel műértelmet nevelhet, téved. Csak tanítványt nevelhet: elfogultságot, önállótlan-ságot. Valamivel energikusabban fogalmaztam ezt a nézetet. mint Dimier, de az ő szavai is csak ezt kerülgetik. Idézi Voltairt, aki ezt írta egy kisasszonynak, ki irodalmi ízlésre óhajtott szert tenni: „Ce n'est point une étude. Il n'en coûte

* E cikknek ígért folytatása már nem jelent meg a *Magyar Génusz*-ban.

aucune peine de lire ce qui est bon et de ne lire que cela.“ Ha ez igaz (én kételkedem a „de ne lire que cela“-nak úgy a helyességében, mint a lehetőségében), — igaz minden művészi nevelésben, mindegy, hogy könyvről, képről, szoborról, palotáról, zenéről van-e szó. Művészi nevelésre csak műremekek hivatottak.

Mely műremekekre bízunk a nő művészi nevelését? „Ne nous étonnons pas qu'une jeune fille soit sujette, jugeant avec sincérité, à trouver Rubens trivial, Rembrandt noir et monotone, Poussin insipide, Holbein sec, Hals encrassé et brutal. Gardons de tyranniser son admiration là-dessus“, — szóról-szóra idézem Dimiert, gyönyörűnek találok ezt a mondatát. És eszembe jut, hogy mit írt Bashkirtseff Mária (akiben ugye volt művészi fogékonyság?) a naplójában, mikor először volt Florenceben: „Faut il le dire? C'est que je n'ose pas... On crierait! Haro! Haro!... Allons, en confidence!... Eh bien, la „Vierge à la chaise“ de Raffael ne me plaît pas... J'adore Titien, Van Dyke; mais ce pauvre Raffael...“ Igen, Van Dyke, aki nemcsak nagy stíl, de akiben ekívül annyi kedves van egy fiatal lány szemében; „a színek finom választása, a kosztümök... beszédes cselekmény, az alakok szép testtartása, stb.“ — igen, Dimier szerint is ez a Van Dyke a festők között a bel-ami.

De nem itt kell kezdeni a nő művészi nevelését, hanem a szövegeteken, a csipkéken, a hímzéseken, a bútorokon, az ékszereken, amiket oly figyelmesen, oly pontosan tud megnevezni, mint a férfi soha semmit, senkit, a nőt sem. S a képekre áttérve, a németalföldi kis mesterek csoportja legyen az első ismeretség, melyet a festészettörténetben kötnek: Teniers, stb., akik abban válnak ki, ami festőkvalitások közül leghamarabb tetszik a nőknek: bevégeztségük, műgondjuk, pontosságuk; az, hogy pompás koloristák és hogy intérieur-ábrázolásaikban minden vonás közeli ismerősük, ellenőrizhetik a hasonlóságát. És ezt nagyon fontosnak tartja Dimier (semmiről sem ítélünk oly biztossággal, mint arcképről, tájképről); az összehasonlításból erőt merít ítéletünk.

O. E.

Magyar Génius 1903 február 15.

MOTIVUMOK

Sehol több tehetség el nem pusztul, mint Magyarországon. És elpusztulnak, nem munka közben, nem lázban, nem az energiájuk halálos tusájában, — elpusztulnak pihenő férfikkal, mielőtt a fejlődés homály-útját elhagynák, nyomtalanul és csak kevesektől észrevéve, mintha csak vázlatoknak születtek volna. Magyarország a Teremtésnek egy ilyen vázlatkönyve; egy gyönyörű, nagy márványhegység, tele reliefekkel, kirgő fejekkel, karokkal, emberrészletekkel à la Rodin, melyek nem bírják kiszabadítani törzseiket; a körülmények nyomása és valami zsibbasztó varázslat megkötik őket. És jön az idő és lépései alatt elkopnak a gyönyörű emberarcok... Az irodalomtörténet az ő csoportemléküket választhatná a maga háttéréül. Mert a mi irodalmunkban oly sokan vannak, akik csak voltak. Száz kezdetet látunk és száz közül egy egész pályát. Aki nekem nem hiszi, lapozzon a Szinnyei nagy irodalmi hullajegyzékében. Ebben a statisztikában éppen elég motívumot talál majd — egy elégiára. És milyen tehetségesek a mi kezdőink! Milyen középszerűek — általában — a mi íróink! Milyen kevésbé érvényesülnek éppen a letehetségesebbek! A közöny a nagy vétkes ebben — mondják. Igen, de talán nemcsak a környezet közönye, hanem az a másik, az az öngyilkos közöny, mely a temetőnek egy egész passzív arisztokráciát adott minálunk, Magyarországon...

*

Hagyjuk egyszer a sérelmi politikát, a detail-kicsinveséget, a meredek viszonyok fellengző kritikáját. Beszéljünk egyszer a naívságnak és az önmegismerésnek azokról a magyar tragédiáiról, melyeknek hőseit a magyar irodalom vesztíti el. Vannak erős íróink, kiknek köteteiben egy lépés haladást nem lehet kimutatni: tízévi munkájukban a fejlődésnek egy perce sem telt el; legkülönbözőbb tollvonásaik dátumait fel lehetne cserélni; érezzük, hogy az írók sohasem tudnak hozzáfejlődni: a saját talentumukhoz; nem felejtenelek és nem tanulnak; de mi megszokjuk őket és elszokunk

tőlük. Ezek a saját kezdeteik kódében elakadt talentumok. Önmaguk töredékei. És vannak mások, éppen az ellentéteik, akiket idő előtt előregítenek a századok, melyeknek kábító kultúrvilágán szellemük keresztülszáll, élvezve és szenvedve, önbizalmukat aggályokra és kételyekre váltva, impresszióik gazdagságában elmerülő teremtményükkel. Ezek a saját talentumaik fölé fejlődő egyéniségek, akik elmélyednek és belesüllyednek a saját mélységeikbe. Neveket könnyű volna említeni; túlságosan könnyű. A két csoport jó regénytémája lehet egymásnak.

*

Az örökkévaló dolgokon kívül csak múló dolgok érnek valamit. S az ambíció, ez a kapkodás az örökkévalóság után szintén múló dolog. Különösen a mi irodalmunkban. Az ideálok a halottaknál is gyorsabban lovagolnak. A komolyság az ifjúkori mesék közé kerül. A tollakat nagyon is hamar fogja el a „minden mindegy“ blazirtsága. A kivételeket én tiszteltem a legjobban. És ezek a meghatóan büszke tollak lesznek a vezetői irodalmi ifjúságunknak. Már ma lehetne példákat felhozni.

*

Az individualizmusnak — mely különben megmarad a jövő mottójának — kétségtelen túlzásai közé tartozik az is, hogy magánügyé tette az irodalmat. Az egyéniségek egymás ellenségeivé fejlődtek és meghamisították a saját esztétikájukat. Ebben az ellenségeskedésben — mely inkább érdekek mint eszmék harca volt — veszett el az irodalom belső komolysága. Törekvések, melyek megbecsülik egymást, egyéniségek, kik békében élnek és nem kívánják, hogy mindenki az ő módjukon legyen boldog, vagy inkább boldogtalan: ezek a jövő emberei és törekvései. És abban a fiatal gárdában, melyet előttünk verbuvál magának irodalmunk: ez a belátás és ez az akarat még nem érett meg.

Osvát Ernő

Figyelő 1905 január 1.

IRODALOMPOLITIKA

— Osvát Ernő nyilatkozata. —*

Tisztelt Szerkesztő Úr! A Világ „irodalompolitikai” ankétján az általam nemrég megleckéztetett Hatvany Lajos — úgy látszik abban a hitben, hogy az ankétet az ő fájdalmainak tiszteletére rendezték, — Ady Endréhez intézett hosszú, kesergő nyílt levelében legtöbbit annak az indokolásával veszködik, hogy sok más ok között, mint és miért vált éppen az én magatartásom közvetlen és főokává annak a végzetes elhatározásának, hogy az irodalompolitikáról mégis csak lemondjon. Ehhez nem volna szavam: Ady Endre, az összes irodalompolitikuskok, az egész magyar irodalom előtt vállalom a felelősséget azért, hogy Hatvany Lajost, amikor az én dolgomba akart beleavatkozni, — illetéktelenségének tudatára ébresztettem, — igenis: akárha az „életem munkaja” irányában rákényszerített respektus segítségével: *megfékeztem*; úgy van, én vettem el a kedvét az „irodalompolitikától”. Az egyetlen, amire e hosszú és engem még mindenki másnál is kevésbé érdeklő panaszielvemben felelni kívánok: egy ráfogás: az a ráfogás, mintha én azóta — ama lecke óta — álláspontomat vele, vagy irodalompolitikájával szemben bármiben is megváltoztattam volna; mintha én azóta — bizonyos el nem mondható, de „sejthető” okból — a ma-

* Az irodalompolitikai vita, melyre itt hivatkozás történik, a *Világ* napilap 1911 karácsonyi számában folyt le és a körül forgott: helyes szerkesztés-politikai álláspontot képvisel-e Osvát Ernő, amikor a *Nyugat*-ban a már beérkezett kitűnőségek mellett mind újabb és újabb fiataloknak ad helyet s ezáltal (az ő véleményük szerint) a közönség ítéletét megzavarja, ahelyett, hogy a nagyok részére már megszerzett bizalmat és érdeklődést minden erővel és minden eszközzel erősítené. Nem kell s nem is jó fiataloknak annyira a hóna alá nyúlni. Küzdjenek ők is, mint az öregek küzdöttek... Ezt a vitát a már régebben sértődötten Berlinbe vonult Hatvany kezdeményezte, mint az kiderül „Ady a kortársak közt” cím alatt megjelent levélgyűjteményéből. A *Világ* ankétján Hatvany bántó hangokat ejtett Osvát szerkesztésével és személyével kapcsolatban. — Az Osvát Ernő levele után támadt affért kardpárba j fejezte be.

gam szerkesztői függetlenségének értelmezésében engedtem volna abból az ideális szigorból... Ez nem gondolkodáshiba, ez nem is íráshiba többé, ez: hazugság, ez: rágalom.

A „Nyugat“-ot én — irodalmi oldaláról — közintézménynek tekintem és amíg — ebben — én vagyok értefelelős: semmiféle tisztátalan irodalompolitikának nem lesz benne helye. A „Nyugat“ senkinek sem és még „harminc évre“ sem nyújt védelmet az összehasonlítás veszedelmei ellen.

Budapest, 1912 január 2.

Osvát Ernő

a „Nyugat“ felelős szerkesztője

A CSÁSZÁR PARTRASZÁLLT

Miután egy kicsit gyönyörködött zavarában, hogy olyan nem meggyőzően bizonygatja szerelmét, a grófné behúnyta a szemét... Metternich már a karjában tartotta, mikor megzavarták: akkor hozták neki hírről, hogy Napoleon elhagyta Elba-szigetét, hogy „partraszállt“. A császárhához kell rohannia: a féltékeny jegyes, a történelem szólítja... Itt kell maradnia: a szerelmes asszony, a pillanat nem engedi. A grófné sóhaja forróbb. Metternich másnapra halasztja a történelmet. Ez a helyzet az alapötlete Lakatos László „erkölcsös játéka“-nak. Sokat ígérő, el is mélyíthető. De Lakatosnak jobb, komolyabb ötlete támadt. A gróf hazajön. Metternichet a hálószobába tuszkolja az asszony. A vígjátékíró kiugrik a krokiból és egy meglepően drámai lendületű jelenettel és a rákövetkezőben is a párbeszéd pszichológiai érzékenységgel igazán irodalmi magasságba emeli kis művét. Az a könnyedség, amelynek feltétele, hogy az ember ne becsülje túl az ötleteit, általában hiányzik a párbeszédeiből és hiányzik vele a korrajz hangulatossága is — apró szépséghibák! A kis színdarab — melynek főszerepét Medgyaszay Vilma átélőbb és Ivánfi Jenő felületesebb megértéssel, de talán

kissé vontatottan játsszák — megérdemelte sikerét, a bemutató előadás közönségének diszkrétebb írói szándékait is megérző figyelmességét. (o. e.)

Magyarország, 1919 február 13.

LILIOM

Kétszer láttam: 1909-ben az első főpróbáján és tegnap a másodikon. Csak röviden tudok róla beszélni, énram ez a költemény úgy hat, hogy: elhallgattat. Nem tudom benne az írói munkát, művészi akarast követni és azt gondolom, Molnár Ferenc sem felelhetne arra a kérdésre, hogy a „Liliom”-ban mit akart megírni? Mert ebben teljesebben és tisztábban benne van, mint az élete bármely cselekedetében és ha igaz tükör elé akar állni, ezt el kell olvasnia. Molnár Ferenc minden írásában közvetlen, de ebben egészen az ünnepélyesig, és a közvetlenségnek ez a páthosza az, ami minden belső ellenmondást összebékít és minden külső ellenmondást elhallgattat. Kitartó inspirációjával, mely az útjába leső tudatosságot félresodorja: ez ugyanaz, ami a népköltészet. S aki abban, ahogy a megfigyelhetőtől a fantasztikumba átcsap, nem a líra tehetetlenségi lendületét látja, hanem ravaszságot, hatásvadászatot fedez fel — az aligha értette meg. Ha figyelmünk felszabadul a vallomásszerűség szugesztíójától — egy-egy ponton láthatjuk művészetlenné, de egyen sem mesterkéltnek. De akárhogy is ítéljük meg a Liliom-ot egészében, vagy a legenda hét képének hét költői magslatát — ami ebben a drámai költeményben mindennél becsesebb, az a magasztos női alak, Julia, az igaz művész madonnája: madonna a komisz csibésszel. Az előadásról, mely sokban más, mint a régi, de nem kevésbé kitűnő, a bemutató után írok.

(o. e.)

Magyarország, 1919 február 16.

A LILIOM ELŐADÁSA

Olyan előadás, mely után mintha kívül tudná az ember a darabot. Mint egy mondatot. Kiváló rendező, kiváló színészek. Hány alak van a „Liliom”-ban, pár szavas, de pár szóban egész jellemzést adó és kívánó, de kényes szerepek, komoly helyzetek életigazságáért való felelősséggel — és hány rövid jelenetből áll a darab, szinte csak rövid, párperces jelenetkből, melyekben minden szó fontos, de minden szó egyszerű, önkéntelen, de messze kiható. Aztán a hét felvonás közül hat a szabadban, a szabad ég alatt játszik — a beszéd, a mozgás plein-air igényeivel... Nehéz, de nagyon hálás feladatok. A színpadi képeknek, az egész előadásnak van valami olyan új fénylése, amilyen-nel a fiatal szem tekintete zománcozza be a dolgokat. Csontos Gyula „Liliom”-ának minden hajszála csirkefogós, jellemző-passziójában szinte szétrepeszti a szerepét; annyi kiváló mozzanata van, nem tudom elsorolni, de nekem legjobban a nagyszerű kártyázási jelenetben, az égi kihallgatáson és az utolsó képben tetszett, amikor savanyú holdképével az égre néz, panaszolva és restelkedve, hogy íme szégyenszemre megint csak ütéssel sikerült kifejeznie a szeretetét. Más képekben valami naturalista nyers öröm ragyog le róla, olyan szép új csirkefogó, mintha most szedték volna le a karácsonyfáról. Varsányi Irén Juliája, a hangja, a lélektépő hallgatása, az emberjavító nézése, — felemelően szép. Makay Margit, Tanay Frigyes éppoly kitűnőek voltak — mint Szerémy Zoltán, V. Haraszthy Hermin, Fenyvesy Emil. Kisebb-nagyobb szerepükben feltűntek: Kende Paula, Pártos Gusztáv, Szalay Károly, Bárdi Ödön, Fenyő Emil, Lukács Pál, Kertész Dezső, Antal Ida.

(O. E.)

Magyarország, 1919 február 18.

NEMZETI SZÍNHÁZ

Antigone-előadás.

Gyönyörködni lehetett Paulay Erzsí sikerében: oly szépen állott ott a betelni nem tudó tapsoló gyermek előtt, mint akit megértettek; de miért Bakó és miért Beregi, miért nem a kislány-tekintetű Ismene: F. Mátray Erzsí fogta a kezét. Ők ketten a leginkább kielégítők ebben az előadásban. Nekem különben is a két nővér jelenetei a legszebbek Antigonében, a mindig újra kigyúló rózsák az örökéletté fagyott arcon. Antigone búcsúzásában, amikor talán utólszor tűz keblére a napsugár és felborzong benne a köztülszóból a lány — Paulay Erzsit cserbenhagyja az akadémiaja. Bakó Kreonja, mint kényes paripát táncoltatja apai tájdalma magas, hamis hangját. Az őrt Turányi Alajos játszotta: első jelenete nagyon jól hatott, a másodiknak nem használt, hogy mindjárt túl akart tenni magán. (Ez a sophokleszi őrtiszt Shakespeare.) Milyen szép: kis remekmű az az elbeszélés, amit Várkonyi Mihály mond el Eurydikének, milyen kár, hogy mint egy betétnek, a saját külön számának fogja fel és eljátszva, aminek az elbeszélése alatt az anya arcán kell lejátszódnia, nemcsak magát, de Eurydike jelenetét is megfosztja hatásától. Sugár a színész! Ahogy bezuhan a színpadra, csak egy pillanat, amit mond, csak néhány szó. De intenzívebb, mint körülötte minden.

(Osvát Ernő)

Magyarország, 1919 február 19.

CSÁSZÁR ÉS KOMÉDIÁS

(A Nemzeti Színház mai bemutatója.)

Hevesi Sándor színműve: „Császár és komédiás”. — „Az én darabomban a világ ura és a színész állanak egymással szemközt” — írja a szerző. Ha ezt nem olvasom és a darab címe nem ilyen határozott — sohase jutna eszembe

arra gondolni, hogy ennek a darabnak a császár és a komédiás a két főalakja; soha feltenni, hogy a szerző lehetségesnek tartja az olyan drámát, illetőleg drámának tartja az olyan írásművet, amelyben a két főszereplőnek olyan kevés köze van egymáshoz, mint az övében Diocletian császárnak Genesiushoz, a színészhez. Diocletian, aki erőlyesen, de emberségesen — vértanuk nélkül — akar küzdeni az udvarában és seregében is veszélyesen terjedő kereszténység ellen, a nagy színész művészetét választja eszközéül. Kívánságára Genesius megírja és társulatával az udvar előtt játssza is a kereszténycsúfoló, a pogányságot dicsőítő darabot, de mikor a színpadon megkeresztelik, mint akivel csoda történt és Krisztust látja — szerepéről, feladatáról, a császárról megfélelkezve hirdeti új hitét. Az udvar titkos keresztényei felindulásukban elárulják magukat, a császár nem érti mi történt: árulás-e ez, vagy örület? Az utolsó felvonásban ígérekkel, kéréssel, parancsal, fenyegetéssel akarja Genesiust rábírti, hogy mint mind a többiek, ő se emlékezzék arra, ami történt, de Krisztus mást parancsol és Genesius vele beszélgetve, várja a hóhért. Ha a dráma az, ami Diocletian és Genesius között történik, akkor elmondtam a lényegét; pedig nem mondtam el semmit a második felvonásból, a megtérés „csodájának“ drámai magyarázatából, abból, ahogy Genesiust céda szeretője, Heléna miatt való bánata, szenvedése, önutálata — mint teszik fogékonnyá és érlelik meg a házában élő keresztény rabszolga, Crispus szűzi kereszténységének befogadására. Ez az a — bár kissé elnyújtott — felvonása, melyben legtöbb a hatásos jelenet; ez az egyetlen, melyben megéreztet valamit a kereszténység terjedésének drámai szépségéből és Crispus talán nem a legjobb, de az egyetlen egész alakja. Hanem a császár nem császár — a komédiás nem komédiás. A magával ragadó nagy színészt, akinek a hangja, mint az igazság segélykiáltása, akinek hatása alatt bevallja bűnét az, akihez sohasem fért volna gyanú, Genesiust, akinek a császár leánya, Valéria hercegnő is rajongója, mert művészetének köszöni az első könnyeit — egy percre sem látjuk. Nem láthatjuk: nem azért, mert Genesius olyan nagy színész,

aminőről az a jó színész, aki a Nemzetiben játssza, fogalmat sem adhat, hanem azért, mert rossz a szerepe: szerelme nem, szenvedése kevésbé, megtérése nem nagyon érdekelt. S a császár, aki olyan erőtlenné, előre megtörtén akarja, amit akar — mily bonhomme. De ami nemesebb anyag van is a darabban, azt mind elértékteleníti az, hogy az egész csak a színpadi „csoda” feltámaszthatóságának, ennek a haldokolva született ötletnek a nehézkesen összeácsolt kerete és pódiuma. Talán, ha a jelenet, amelyet Genesius a megkeresztelés előtt játszik, mélyebben érdekelt bennünket és legalább pillanatnyi meglepetést ad a fordulat; talán, ha a szerző a színész-pszichológiai lehetőséget ragadja meg, hogy: Genesius előre elhatározottan — Valéria hercegnőnek — játssza a fordulatot, amely aztán meg is fordítja; de még inkább, ha a kereszténysúfolás keresztény nézőiből felzúg a felháborodás és őt magával emeli; — s talán még így is, ahogy a szerző beállítja, ha az, amit mondat a színésszel, nem értetlen visszhang, hanem költemény, amiben benne lebeg a látomása — meg lehetett volna menteni. Az első felvonás friss, ügyes korrajzi vázlatával, fürge ígért-futamával nem érdektelen; az apa és leánya közti ellentét motívumát érdemes lett volna erőteljesebben fejleszteni. A dikcióban sok szép is van.

Osvát Ernő.

Magyarország, 1919 február 22.

NEMZETI SZINHÁZ

(A „Császár és komédiás” első előadása.)

Három szereppár hivatott lefoglalni a sok álnévű Ellenétnek egy történelmi mozzanatát: a császár — a komédiás; a romlott színésznő — az ártatlan hercegnő; az udvari titkár — keresztény rabszolga. Mondvacsinált szembeállítás az első, eltévedhetetlenségében is elrajzolt a második, de kereketlen és igazán művészi ellentét a harmadik. Claudius Euthemius, az udvari titkár és Crispus, a keresztény rab-

szolga alig szólnak egymáshoz, az utolsó felvonás egy pillanatát kivéve, mondhatni háttal állnak egymásnak — mégis az emlékezetben ez a két ember marad élő, ennek a két alaknak a szuggesztív nem-érintkezése a dráma; mert mindegyik egészen az ami — és lénye halálos tiltakozás a másik lényé ellen. Sugár Károly és Kürti József játsszák ezt a két alakot: Sugár elefántcsontra méltó finom udvari rókája lopódzó és szavaló kezeinek stílusremek keretjatkával és Kürti József beszéd- és mozdulatigazságában érintetlen szentkép figurája nem felelhető. Csak Pethes Imrét említem még, külön: az ő igyekvése mindig tiszteletreméltó, ezt a Genesiust nem lehet igazzá játszani. A többi szereplők nagy névsorából a legjobbak: Paulay Erzsi, Mihályfy Károly, Fehér Gyula nevét emelem ki. — A darab másoknak jobban tetszett, mint nekem; a közönségnek nagyon tetszett: hatalmasan megújuló tapsokkal fejezte ki, hogy mennyire.

(O. E.)

Magyarország, 1919 február 23.

NEMZETI SZINHÁZ

A színpadon, mely egy évig nélkülözötte, tegnap este láthattuk először a betegségéből felépült Somlay Arthurt. A züllött művészt, Crampton mestert játszotta, akit csak a saját testetöltött gyermekessége védhet meg a végső következményektől. Somlai mintha még sötétebb s még foszforeszkálóbban kopott bársonykabátot öltött volna. A darabnak ez nem használ, de az alak a könnyörtelen jellemzésben még drámaibb. Nagy, rendkívülinek mondható siker volt: a negyedik felvonás után nem szűnt meg a taps, — míg az ötödiket játszani nem kezdték.

(O. E.)

Magyarország, 1919 február 26.

HOLNAP REGGEL

(A Madách Színház első előadása.)

Szép a Kosztolányi Dezső prológa: finom versek ékszerremegésében eszmél a Színház hivatása titkára: fölényére a valósággal szemben. Egységesebbre összefogott életet kell adnia. Természetesen Karinthy is ezt akarta tragikomédiájában, amelyet nem most, hanem négy évvel ezelőtt írt s mikor már nem remélte, hogy egyhamar színpadon láthatja, előbb a Nyugat-ban, aztán könyvalakban kiadott, munkáját annak írása és megvitatása közben támadt gondolatok védőseregével bocsátva az olvasó elé. Az olvasónak, bár megérthette, hogy a színházak nem vállalták, el kellett ismernie, hogy a „Holnap reggel“, ha nem is dramaturgia-felforgatóan „újszerű“, de nagyon érdekes és értékes írás, amely igenis, bizonyítja, hogy ez a nagy tehetség drámaírónak is az. Ő is tudja, hogy a „Holnap reggel“ kísérlet, kísérlet egy neki még idegen területen, és hogy nem teljesen sikerült kísérlet; s hogy ez nemcsak azért van, mert az „Abszolút“ keresi, hanem még inkább, mert az abszolút keresése közben nem veti meg a Mellékeset sem és ennek réti virágocskái után hajladozván, nem egyszer téved le a hegyi útról. Már pedig, ha a dráma nem „ábrázoló művészet“, még kevésbbé díszítő művészet: más az, amit a darabban beszélnek, — más amit a darab mond: a felesleges buján, de lazán fűdi az elengedhetetlen szakadozottságát. Pedig mondanivalója igazán komoly: lényegében ugyanaz, amit az athéni Freud tanított: gnothi seauton. Sándor, Ember Sándor, Ember — ismerd meg magadat, mert majdnem minden bajod onnan ered, hogy nem ismered magadat, hogy nem akarsz magaddal és azért nem mersz mással szembenézni; — hogy eltűrted, hogy elsekélyesítsék az önzésedet, hogy megfosszanak életérzésed javától, attól, hogy te vagy a központ, te vagy a függetlenség, te vagy a nyugalom, te vagy a fölény. Ember Sándor története: egy gyógyulás története: az első felvonás a betegség, a második a válság és a fordulat, a harmadik a gyógyulás. Aki alul volt, felülkere-

kedett, mert magábaszállott, mert megismerte magát. Az első felvonás kórrajza kitűnő, de éppen nem kielégítő, amit a betegség keletkezéséről mond, nem jól látjuk a kiinduló pontot; nagyon hatásos a harmadik felvonás is, csak kicsinyesebben, mint az előzményekhez illik; legsikerültebb a második utolsó jelenete: a beteg és az orvos döntő beszélgetése, viszont ez túl könnyed megoldás! Az, hogy hibái ellenére is hat és nem tökéletes előadásban is: a főalak, Ember Sándor drámai telítettségének köszönhető, ez az alak minden szavában, minden mozdulatában érdekes, izgatón érdekes, benne van, belőle sugárzik a dráma, árad belőle a első viaskodás láza. Másik nagy értéke a munkának a párbeszéd irodalmi szépsége, gondolaterezete, stílusa. Karinthy Frigyes írta, akivel megeshetik, hogy az első színdarabja elmarad amögött, amit tehetségéhez méltó becsvágyában magától követel, de akinek minden írása gondolatgazdagság, művészet, magasrendű érdekesség, nagy művek ígérete. Legjobbaink egyike ő, nagyon kevesek egyike, aki bátran megmutathatja műveit annak a „sápadt fiatalembernek“, aki az eszményeit szokta az arrivétól számonkérni: nagy sikerei voltak, nagyobbak lesznek, ő sohasem lesz a siker elaltatottja. Gellért Lajos Ember Sándora nagyszerű studium, ha talán kissé túlzó is. Darvas Ernő tűnt fel biztos egyszerűségével, de az összes szereplőkről elmondhatjuk, hogy megteszik a magukét. Az írónak és a színháznak is nagy sikere volt. (o. e.)

Magyarország, 1919 március 11.

KÉT EGYFELVONÁSOS

a Medgyaszay-színház új műsorában. Az egyikben („Apolló bajusza“) Ferenc császár feleségét Ludovika császárnőt megcsókolja előttünk Vrbna László gróf huszárfőhadnagy. Ezt Ferenczi Sári írta. A másik Lengyel Menyhért munkája: egy „Névapárti estélyt“ ír meg a legalantasabb foglalkozásokra kényszerült orosz előkelőségek estélyi ruhás

összejövételét, melyen akasztófahumorról beszélnek meg azt, aminél állítólag „nincs nagyobb fájdalom” s melyet szurony-nyal, revolverrel rájuk törő katona zavar meg. Akit azonban egy egyszerű gondolat — „mi is emberek vagyunk” — megállít. És a gyermeki naívság tiszta éneke lefegyverez. Ó, emberi hang, minden válaszfalon áthatoló! — Hatását, már amennyiben hatásnak mondható, mindkét egyfelvonásos a környezet és a történet szembeállításának, az abszurdum különös hitelének és annak a kétértelmű hangsúlynak köszöni, amivel egyszerű tételét („a császárné is asszony” — „az arisztokraták is emberek”) előadja. Mindkettő olyan ötletből lett, amelyből talán lehetne valamit csinálni, de amellyel nem érdemes sokat vesződni. Kabarészámmak úgy is jó, vagy talán csakis így jó, ahogy — mindenfelét éreztetve, a lehetőségek közt átvágva — a képzeleten egy pillanat alatt átfutott: friss rögtönzésnek, amilyen a Ferenczi Sárié. Nem mondhatjuk, hogy kár érte, mint a Lengyel Menyhértéért, melynek ujjnyomai azt is mutatni akarják, hogy mit tudott volna belőle csinálni. (O. E.)

Magyarország, 1919 március 19.

A „REMÉNY” A NEMZETI SZINHÁZBAN

A részeg hajóács megmondta: A Remény rozoga, a Remény korhadt, úszó koporsó a Remény — de nem hallgatnak rá. A halászok ezt gondolták: részeg. A hajósgazda azt mondta: részeg. Elindult hát a bárka: az életbe, a tengerre, a háborúba, a halálba. Elhagyottan ültek együtt az asszonyok, a lányok — és érezték, hogy özvegyek, hogy árvák. Ítéletidő volt, ők ültek és borzongtak és tördelték a kezüket. Csak egy sírt fel lázadón, a menyasszony-anya méhében az élniakaró élet. A részeg hajóácsokból, a költőkből, a „semmi rosszat nem forraló” költőkből ezüstös késvilló-gással tört ki az igazság: emberek, hiú a Remény, rozoga, korhadt, reménytelen: ne bízzátok rá magatokat, ne bízzátok rá egymást. Az egyik bátortalan volt hinni, a másik

lelkiismeretlen volt hinni: megsegít az Isten, még most az egyszer nem lesz semmi baj. És ha mégis: az Isten rendelése. És ha mégis, hát baleset, kisírnák magukat az asszonyok és majd részvétet mutatunk, majd kiküldjük nekik az ételmaradékot. Így történt. Nem: az a közönség, amely tegnap komoly figyelme tiszteletteljes és tiszteletet parancsoló csendjével a Nemzeti Színházat megtöltötte — és tiszta tapssal köszönte meg az előadás szépségét, de éppen nem igyekezett magában agyontapsolni a tragikus jelképek áhi-atát — aligha fogja részeg ácsoknak tartani a költőit.

(O. E.)

Magyarország, 1919 március 29.

„CANDIDA“ A VÍGSZÍNHÁZBAN

Candidának választani kell férje, a kitűnő Morell lelkes és imádója, Marchbanks Eugene, a tizennyolcéves költő között: Candida a gyengébbet választja, férjét. A fiatal költő visszaereszti őket hétköznapijaikba, elmegy. Mi az a titok, amelyet — mint mondja — szívében magával visz? A szerelmi vallomással felérő ajándék, hogy ő az erősebb? Vagy az, hogy a boldog szerelmesek nem tudhatják, mi a szerelem? Hogy ez nem jog és nem kötelesség, hogy a költészet a szerelem és a megértés a legszorosabb ölelés? Bizonyos, hogy Shaw azonkívül, amit hangosan mond és amit el lehet játszani, — kétértelműségben reszkető, titokzatos mosolyokban — finom drámája alá egy még finomabb drámát rejtett, nem hallhatón, nem láthatón: egy légies házasságtörés drámáját, s hogy innen, ennek az alattomos jeleneteiből pezseg fel az a fojtott ujjongás, amely oly elragadóvá teszi ezt a munkáját.

Magyarország, 1919 április 5.

A „MA“ PROPAGANDA-ELŐADÁSA

Néhány nem közönséges szép verset hallottunk méltó előadásban: Kassák Lajos „Mesteremberek“, melynek férfiaságáért oly lelkesen birkózott a Viktor Lajos fiatal fiú hangja; Reiter Róbert „A gyűlölet éneke“ és „Terhes hajnalon“, melyeknek szép egysége a tehetséges Péry László előadásában oly élön dagadt elénk, mintha hallanók, amint egy hang diktálja; Ujvári Erzsí „Vizió“-ját Sugár Károly mondja el s a drámai mozzanatok, mint villámok hasítottak át az elbeszélés éji sötétjén; erősen hatott Barta Sándor „Primitív szentháromság“-a is, bár Simon Jolán, aki megszokta azt, hogy a magátólértetődés nyájasan, meg csufondá-rosan tüntető hangsúlyával vonja a hallgatót nem könnyen érthető versek értelméhez, ezzel a modorosságával túllőtt a célon. Közben néhány nem közönséges, nem szép verset is hallottunk, de aztán Hevesy Piroska gyönyörűen zongorázott.

A propaganda-előadás Kassák Lajos felolvasásával kezdődött, melyben sok olyant mondott, amiért nem tudna helytállni. Annyi talán igaz, hogy az orosz irodalomnak nagyobb része van a forradalom előkészítésében, mint más irodalmaknak. Már azt, hogy ez azért van így, mert míg a Nyugat osztályirodalma megfizetettsége szegényét formajátékokba fojtotta, addig az orosz a formával nem törődve a mondanivalója elmélyítésén fáradozott — olyan ember, aki tudja, hogy a mondanivaló elmélyítése a formával való törődéstől elválaszthatatlan, olyan ember, aki joggal beszél a nyugati irodalmakról, mert ismeri a nyugati irodalmakat, olyan ember, aki akárcsak a magyar irodalmat is ismeri — nem mondhatja. De kiváltképen annak a lapnak a szerkesztője, mely elsősorban formajátékok tanyája. A mondanivalójukat tisztelem, derék helyes mondanivalók, mindenképen csak dicsérhetők, csak azzal nem, hogy mélyek. Reméljük, hogy elmélyülnek és egyszerűek lesznek; lehet hogy ők lesznek azok, hogy köztük vannak azok, akik az embert forradalomról forradalomra fogják korbácsolni és hogy nem hiába nevezik magukat aktivistáknak. Egyelőre — nem talá-

lok szebb szavakat — fiatal költők, akik nem akarják tudni, hogy még sok mindent nem tudnak, akik úgy érzik, hogy ők ennek a szenvedő emberiségnek az érzékenysége, övék a természet mély és magas és minden hangjai, melyek hallatára összerándul a világ lelkiismerete és új élet kezdődik a földön. A mondanivalójuk, hogy háború, háború, háború volt itt s ezzel a világgal nem történhetik igazságtalanság. Fiatal költők, rajongással a formarabságok megdöntői, a nyersség mesterei iránt, kissé egyhangú modorosságokkal, de már az eredetieskedésen átütő eredetiséggel. Az önbizalom istene maradjon velük.

Osvát Ernő

Magyarország, 1919 április 12.

VITÉZ MIKLÓS: AKIKNEK EGY A SORSUK

— Bemutató a Madách Színházban —

Szomorújáték két részben. A tizenhathónapi kínlódás és sóvárgás után boldog otthonába hazatérő népfelkelő kislfia mellett egy testvérkét talál és a helyzet, mikor a katona meg a felesége és az orosz fogoly szemben állanak, valóban tragikus. De azután leülnek és a helyzet, bár, — részben igaz, részben költött — visszaesésekkel a véstjósloba, sokat, egyre többet veszít a sötétségből: végül már csak kínosan kényelmetlen. A tehetséges szerző tévedett: a katonának a vergődése, aki épp úgy fél attól, hogy tenni kell valamit, mint attól, hogy mindent meg talál érteni, nagyon érdekes és komoly téma, de — finom motívumszövevényével — regénytéma: ámbár arravaló merészséggel, embertelenebb tárgyilagossággal talán jó tragikomédiát is lehetne írni ebből a keserű játékból: hiszen annak a hosszú, hosszú beszélgetésnek némely részletét, amelyben a szelíd orosznek nemcsak az indulatot, de a jellemet is sikerül kisímogatni a szegény kárvalottból, az író minden melegsége alig bírja megóvni a kómikumtól. Az utolsó jelenetekben, a magára maradt pár szégyenkező elszontyolodása kedves rajzában

ismét feltűnik a drámaíró-tehetség. Sajnálom, hogy Vitéz Miklós evvel a darabjával mutatkozott be: van neki jobb darabja: „Csend... várni...” című egyfelvonásosa, mely nemrég díjat nyert, — határozott elképzelésével, érdekes emberrajzával, rövidre fogott finom dialogjával — sokkal érettebb és szerencsésebb munkája. „Akiknek egy a sorsuk”-ban nagyon jó színészek: Darvas Ernő, Magas Béla, Kálmán Erzsi játsszák a főszerepeket, mondhatni tartják a darabot. Egy nagyon értelmes kisfiú, Ürményi Zoltánka, és bár nem neki való szerepben egy fiatal színésznő: Szánthó Margit tűnik még fel benne. A Madách Színháznak különben is jó estéje volt: „Craïnquebille” előadására büszke lehet. Nemcsak Bánhid József, Darvas Ernő, Mihó László, Magas Béla, Ürményi Endre, Niczkyné Ilona voltak jók a kissé modoros Szentiványi körül; mind, az előadásnak aprajajgyja helyén volt.

O. E.

Magyarország, 1919 április 29.

KÖSZÖNŐ-BESZÉDEI ÍRÓI JUBILEUMAN

VÁLASZ BABITS BESZÉDÉRE,

mellyel a Nyugat nevében a plakettet átnyújtotta:

Barátaim — sokszorosan kedves nekem a Nyugat ajándéka. A Nyugat, tudjátok, számomra élőlény, Vele töltöttem éveim javát s dehogyis sajnálom, azt mondom: éveim java volt! szép volt! Ez az arckép, amellyel most a Nyugat megajándékoz — és amely, hogy még kedvesebb legyen előttem, annak a művésznak az alkotása, aki nekem olyan drága barátom, akinek a barátsága szebbé tette az életemet — azt mondja nekem: „a Nyugat szeretetében nem múlhat el a Te arcod”. A tiszteletadásnak az a módja, amelyet választottatok és amely csak a valóban jelentékeny embereket illeti meg, ha ezzel pillanatra mehökkentett is, még mélyebben

meghatott engem; tudhatom, nem a hiúságomhoz akartok Ti vele szólni; Ti annak az érzéseknek a kifejezésével akartok engem megtisztelni, hogy nekem nem kell félnem attól, hogy magamat lássam. Becsülésetek büszkeségem — s szép emlékek szép emléke marad számomra ez a plakett s mintha bele lennének vésve, úgy őrzöm meg vele azokat a költőszavakat, jóbarát-szavakat, fivér-szavakat, amelyekkel felajánlottad. Nagyon szeretlek Benneteket, fogadjátok köszönetemet.

1923 május 27.

VÁLASZ AZ ÜNNEPI VACSORÁN ELHANGZOTT ASZTALI BESZÉDEKRE:

Tisztelt Hölgyeim! Tisztelt Uraim!

Kedves jóbarátaim! Elhalmoztok engem a kedvességeitekkel. Gyöngédségetek drága jeleinek, gyöngédségetek költészetté vált drága jeleinek táncoló koszorúja fog körül — és forog és szédít és kábít és meghat, hogy nem tudok mit mondani, nem tudom hogyan megköszönni. Költők a nevet mondják és zeneköltők és énekesek és előadóművészek tisztelnék meg és szellemi életünk nagy testületei üdvözlnek...: baráti összeesküvéstek felemelő szuggesztíójából, hogy mindezt természetesnek, magátólértetődőnek, megéremeltnek, igazságosnak érzem, — alig lehet kibontakoznom. De hol az az önérzet, hol az az önhittség, amely meg ne görnyedne, le ne roskadna, magába ne törpülne az ilyen koszorú nagyszerű súlya alatt. Ne is akarjátok, hogy a magaménak tartsam s evvel menten el is veszítsem; nem azért veszem át, hogy kiszolgáltassam a kezdettől fogva bennem lakó szerencsétlen öreg házaspár — nem tudom, melyik a férfi, melyik a nő —: a Hiúság és az Önelégületlenség marakodásának; nem engedem, hogy a hiúságom díszlegve magára akassza, nem hagyom, hogy az önelégületlenségem bosszús ujjakkal beletépjen. Hiszen nem egy ember homlokára szabott koszorú ez; nem hozzám, magához mérte az

ajándékozó; a nagy túlzók, az örök adakozók, a nagylelkűség géniuszai fonták: a Barátság, az Ifjúság, a Költészet; és nem nekem van szánva, csak engem tiszteltek meg avval, hogy én tegyem le ott, ahol a méltó helye van: az Irodalom-szeretet oltárán. Mert az irodalomszeretet ünnepe ez, s mily kitüntetésem! hogy ma a közép-re ültettetek magatok között, mert abban, ahogy én szerettem az irodalmat, megközelíté-sét látjátok annak, ahogy az irodalmat szeretnünk kell... Amikor külön hálásan mindenért — de leküzdhetetlen meg-hatottságom szótlanságával mégis együtt köszönöm meg mindazt, amit ma kaptam, — azok felé a csillagok felé, azoknak a csillagoknak a tiszta sugárzásába emelem ezt a poharat, amelynek örök szépségébe ugyanavval a hívő szem-mel nézek fel ma is, mint huszonöt évvel ezelőtt... Bará-taim, éljen a Barátság! éljen az Ifjúság, éljen a Költészet! Magyar írók, éljen a magyar irodalom!

1923 május 27.

VÁLASZ SCHÖPFLIN ALADÁRNAK,

a Magyar Művelődés Társasága bankettjén elhangzott beszédére:

Tisztelt Hölgyeim, tisztelt Uraim!

Szerénytelenségnek tartanám, ha személyes feszélyezettségből ki akarnék térni az elől az elismerés elől, melyről tudom, mindnyájan tudjuk, hogy abból a ragaszkodásból, annak a ragaszkodásnak a melegéből sugárzik reám, amely-lyel nagy magyar értékek iránt viseltetnek; talán az egye-düli olyan értékeink ezek, amelyeknek szemlélése felemel-het bennünket csüggedtségünkből. De az elismerésből kive-szem én a magam személyes részét is, azt, hogy sokan, egyre többen igazat adnak nekem. Mondják, vannak emberek, akik miután hosszú időn át egyedül állva egy felismerés, egy igazság, egy eszme mellett — hiába várták igazolásukat — mert közben eltelt az ifjúságuk s az életük java, már csak

fanyar mosollyal, csüggetegen tudják fogadni az elismerés késve érkezett szavát. Ez nem az én esetem! Először: én még fiatal vagyok, én még természetesnek érzem, hogy többet gondoljak a holnapra, mint a tegnapi, én az elismerést bizalomnyilvánításnak tekintem, melyre a jövőben támaszkodni akarok. Másodszor, és ez a fontosabb: én sohasem állottam egyedül, mindig magam mellett tudhattam a barátaimat. Tisztelt Hölgyeim, tisztelt Uraim! Én minden jó szót, amit mostanában hozzám intéznek, üdvözetnek tekintek, amelyet át kell adnom nekik, azoknak, akik között én nem a legérdemesebb, hanem csak a legelkényeztetettebb vagyok. Mert ők tették azt, amit nekem tulajdonítanak. S igazság szerint ennek a nemzedéknek a jubileuma ez a jubileum. Ennek a nemzedéknek köszönhető az, hogy nálunk az írói becsvágy felszabadult a kicsinyesség béklyóiból; hogy a komoly irodalom iránt való érdeklődés terjedt és mélyült; hogy a fiatal író morális helyzete megjavult; hogy irodalmunk huszonöt év alatt annyira meggazdagodott; és — mindenekfölött —, hogy tiszta lelkiismerettel, szégyenkezés nélkül gondolhatunk vissza egy költő-lángész életére, aki a gazdagsághoz a legnagyobbat adta... Engedjék meg, hogy amikor a „Magyar Művelődés Társaságá“-nak megköszönöm ezt az estét, ennek a nemzedéknek egyik legérdemesebb és legszerényebb, az emberi lehetőség határáig önzetlen, odaadó, nagytehetségű tagjára üritsem poharamat, arra a tisztaszívű, emelkedett szellemű, minden kicsinységtől ment férfiúra, aki annak a társaságnak, melynek vendégei vagyunk, céljaihoz oly méltón megválasztott vezére. Éljen Schöpfung Aladár!

1923 június 7.

GELLÉRT OSZKÁRRÓL

— Szerzői estje alkalmából —

Ismét kezembe vettem a Testvérbánat Csillagát, ezt a nekem oly drága könyvet, melyet már annyit olvastam, melyet jobban ismerek, mint aki kívül tudja, jobban szeretek, mintha magam írtam volna, melyet olyan egynek érzek magammal, hogy mikor át-átszáll bennem egy-egy szava, egy-egy sora, — sokszor — úgy tetszik —: igazabb volna nem idézve idéznem.

Gellért Oszkár engem az első versétől az utolsóig mindig nagyon foglalkoztatott. Az első verstől, melynek ígretéből bomlott ki, tele felemelő meglepetésekkel, és egészben mégsem, mégsem meglepőn: az utolsó huszonöt ének ez a legelőkelőbb magyar lyrai oeuvre-je. Miért a legelőkelőbb? Mert: a legmélyebb érzésű s egyúttal a legtartózkodóbb. Ő, aki a mai költészet, vagy talán minden költészet nagy eszközével: a túlzással sohasem él, ő, aki sohasem szenved, akinek szárnyát lehetetlen egek sohasem kísértik, akinek hatalmas képzelete voltaképen a figyelem határtalansága, akinek a mindig drámáinak ható valóságosság, valami tragikus ártatlanságú józanság, az önámításra való képtelenség, a földi méretek szent tisztelete az eleme: szóval ő, akit bizvást mondhatunk költői irodalmunk legelső realistájának — éppen azért hat olyan felemelően, mert költészete, egész egyénisége azt az eszmét hirdeti, amely az eszmények között a legszerényebb és mégis a legfőrfiasabb: az önismeret, az önuralom hősiségét: az ember örök lényiségét az önmaga jobbik énjéhez.

Művészi eredetiségének lényegét én a képzeletében látom: abban a varázslatban, mely úgy, oly vonagló drámaiságban ölelkezteti az érzést a maga élő tárgyával, hogy többé már nem lehet tudni, melyik az érzés, melyik a tárgy. Aminthogy nála a hasonlat is — sohasem dekoratív burjánzás — hanem cselekmény, amely két valóságot egyesít. Az érzések mozdulatáváválásának szépsége tölti meg könyvét. S maga a fogalmazás külön költészet a költészetében.

S ha régebben, az igazság diadalát türelmetlenül váró fiatalságomban, sokat vitatkoztam magamban azon, hogy irodalmunk miért olyan nehezen eszmél rá erre a különösen nagy értékére, ma már, — amikor ez a kérdés megszűnt aktuális lenni, — ma már az ő költősorsában is gyönyörködni tudok: a részvétlenségből, ami körülfogta, még szebbek előttem az ő nagy, enyhületlen művészi erőfeszítései, és hiszem — hogy az ő szavait használjam — ettől lett még inkább a „saját szigete“, ettől lett lyrája még salaktalanabb.

Más az irodalom, más az irodalmi élet. Ezt nem a dilettánsok fellázítására mondom, és most talán nem is azért, hogy a félreismert tehetségeket stoicizmusukban megkeményítsem. Hanem csak: mert most éppen eszembe jutott.

(Elmondta G. O. szerzői estjén, 1926 február 9-én a Zeneakadémián; megjelent a *Nyugat* 1926 február 16-i számában.)

AZ ELÉGEDETLENSÉG KÖNYVÉBŐL

Az illúziók személyes elvesztéséhez való jog — maga az élethez való jog.

Az igazi jószág — az illúzióengedélyezés művészete.

Annak, hogy az ember már nem hisz önmagában, semmi pótléka a világon. Sem az, hogy másokban tud hinni, sem az, hogy másokban sem hisz.

Konzervatívva az teszi az embert, hogy ha nem bízik az emberekben. Ez pedig általánosítása annak, hogy nem bízik magában.

„Nem érdemes“: ez a Halvaszületés annunciációja.

Az őszinteség mindig túlmutat önmagán.

○ A türelem az ember igazi tisztasága.

Hányan mondták már az élet örömeire: Hát ennyi az egész?! Volt-e már, aki a szenvedéseit összegezve így csodálkozott: igazán csak ennyi az egész?

Félünk a szomorúságtól, mert a szomorúság végérvényes, tehát reménytelen; mily mohón bontjuk s rontjuk ideiglenességekre: bosszankodásra, haragra, ellenkezésekre, vagy, menekülvén a szépségétől, szépségekre!

○ Az életrevalóság egy szomorú jele: a gyorsaság, amivel a fiatalember leküzdí az ideáljait.

Lírának a saját kifejezésében teljesülő érzést nevezzük.

A félelem — a negatív koncentráció.

A világ leglassúbb folyamata: az érzés megváltoztatása a gondolat által.

Mily valószínűtlen gondolat, hogy harcolók között az igazsággal békét lehetne teremteni.

Jaj volna, ha a szemérem mindenkiben megbénítaná a tudásvágyat.

Erkölcsbírák és az erkölcs bírái nem kegyelmeznek egymásnak.

○ A szubjektivitás: a nagy elválasztó és a nagy egyesítő erő.

A fejlődés nem állhat hideg lépcsőfokokból; a fejlődés a fokozódás istenstromlása.

A mulandóság látszat; maga a látszat.

Szünetlenül táplálkozik a test, szünetlenül táplálkozik a lélek. Anélkül, ami kívül van rajtunk, ami nem mi vagyunk, — egy percig sem élhetünk.

○ Magány nélkül s mert a magány az individualizmus lényege: individualizmus nélkül nem élet az élet.

Minden elvontságon marad valami finom illata annak a konkrétumnak, amiből kivonták.

A lélektan első tétele, hogy: a látszat csal; utolsó tétele, hogy: a látszat nem csal.

Sokan összetévesztik az alantas feltevést a pszichológiával.

Magammal megelégedve lenni nem azt jelenti-e tulajdonképpen, mint: megelégedni magammal.

A büntudat magántulajdon.

Igazság, Isten kicsinyessége; Uram bocsá': isteni kicsinyesség!

Hit és igazság szakadatlanul keresik és kerülgetik egymást. De lehet-e mondani 1. hogy az, amit hisznek — csak azért: igazabb s 2. hogy az igazságnak nagyobb az elhithető ereje?

○ A tárgyilagosság a legteljesebb magány.

A művész magasabbrendű erkölctelensége, a tudós magasabbrendű érzéketlensége, a jóember magasabbrendű értelmetlensége — ezek az igazi szent elfogulatlanságok.

Önzés: bálványimádás.

A megsértett szabadságszeretet legnagyobb és legértékesebb tételei a művészetek.

Az ámítás bizonyos foka önámítás nélkül, az önámítás bizonyos foka ámítás nélkül — nem képzelhető.

Az önkéntelenség maga a meztelenség.

Iránynak a mozgás következetességét nevezzük.

A kéj: mikor valamely érzés végső feszültségében a saját ellentétét érinti és — mintegy a halál csókjával — visszacsapódik.

A forma a dolgok önállóságának illúziója.

Ember ábrándja: egérutat nyerni a tettei következményei előtt.

○ A stílus: helytállás.

Félek a helyesléstől: danaosi ajándék.

A pazarlónak nem hiszik el, hogy tisztában van annak az értékével, amit elpazarol.

A tárgyilagosság ismervéül a kötelező igazságtalanságot önmagunkkal szemben — nem fogadhatom el.

A lélek mértéke a nosztalgiák és a lelkifurdalások, a tiszta vágyak és a tiszta megbánások.

Az önismeretnek az a foka, ahol már nem csalódhat magában az ember — erkölcstelen.

A művészet mindennek a létjogára rámosolyog, így ítél az ítélet fölött.

A világon annak van a legnagyobb becsülete, amit akaratnak neveznek. Úgy látszik, ez a legáltalánosabb gyengeségérzés.

A lélek mindent élvez: törvénye, hogy mindent, minden rosszat is gyönyörképzésre használ fel; a vitalitás kedv; az élet szüntelen vígasztalódás, a mult örök tora; hegyen-völgyön lakodalom.

Ha minden mindennek a függvénye, akkor az indokolásoknak semmi értelmük, mind hiányosak és fölöslegések.

Termékeny tévhit, hogy: máskép is lehetett volna. Ez ringatja a gondolkodás bölcsőjét.

Akinek mindent megengedek, azt megfosztom szabadságától, mert megfosztom a szabadságharcától.

Az individualizmus szomorú visszája: a másét kívánni, — erre a szégyenletes ostobaságra van nevelve az egész emberiség.

Jó az, aki jobb akar lenni.

Érdekes, hogy: tisztaság és gazdagság ellentétes fogalmak.

Az igazi szerénység ritkább, mint a nagy tehetségek — s mindnél értékesebb.

Kevesen vannak, akiket a kis kérdéseknek nem sikerül elcsalniok a nagy kérdésektől.

A gondolkodás magas iskolája az elérhetetlen és a jóvátehetetlen dolgokon tünődni; a tehetetlenségünk dühét leszűrni.

Ha a gondolkodásunk csak önigazolás, akkor sohasem jutunk túl magunkon, akkor nincs fejlődés; vagy van, de független a gondolkodástól, mely csak alkalmazkodva követi.

A gondolkodó nem indulhat ki olyanból, amit egyszer valakinek elhitt. De lehet-e más kiindulópontja?

A „tehát“ az emberi szellem legnagyobbstílű szélhámoságának jelvénye.

Csak kettőt írhat meg az ember: az érzését, vagy a nyomorát, hogy nem tud érezni.

Mily gondolattalanul mondják egyes lírikusokról: „érzés van benne, de ez magában nem elég.“ Hiszen az érzés igazán „magában“ maga a költészet. Csak sohsincs „magában“.

Teljes csalódás (az, hogy teljesen megszűnjünk hinni abban, amiben csalódtunk) nem lehetséges. Ép az a fájdalom, hogy valami alapja volt az érzésünknek és ebből nem lehet kitépni a hitünk finom gyökérszárait.

Nem szabad a megnemértésünkből fegyvert kovácsolni a másik ember ellen. És íme, egyebet sem teszünk.

Jótettért azt várd, hogy további jótetteket várjanak tőled.

Az *én* felelős, vagy a *nem én?* vagy mind a kettő? Ez az ember nagy kérdése.

A vágyat minden izgatja, kivéve a teljesülés.

A legnagyobb elemi erők: a múlt, a jövő.

Könnyelmű ígéretre van alapítva a teremtés: a reményre.

Elvontság: — elíziumi mező! boldog szigete az exterritorialitásnak.

Öreg kritikus: — minél öregebb vagyok, annál több jót találok a rosszban, — s annál több rosszat a jóban.

„Komoly emberek“ — ez alatt azt értik, hogy szakértők a bajokban.

Még nem láttam nagy munkát, bármily szerény tehetség írta, amiben ne lettek volna jó részletek. Ez a munka s a nagyotakarás hálája.

Sztrájkolnak a hívők: nem elég a csoda.

A kritikai szellem főismertetőjele, hogy az ellene szóló érveket épűgy méltányolja, mint a mellette szólókat.

Türelmetlenség: a halálfélelem legközönségesebb álarca.

A meggyőződésünknek tartozunk avval, hogy higgadtan védjük.

Valóság az: amiben nem lehet csalódní. Tehát mi?

A pletyka semmiségét tisztán mutatja, hogy az értéke abban merül ki, hogy tovább lehet adni.

Sokszor álmodtam már, hogy egy egészséges alma egy kosár romlásnak indultat meggyógyított. Elhihetjük-e, hogy a rossz annyival hatalmasabb a jónál?

Csak az taníthat, aki még nem tudja, hogy nem tud.

Ha nem lennének önállótlan emberek, talán nem volna közvélemény.

A képzelet hiányérzet, amelynek vergődésében szárnyai nőttek. Ez: az alkotóvá lett szenvedés: teszi az embert emberré. Ellentétek: (jó és rossz, távol és közel, fény és árny, szenvedés és alkotás) szóval a relativitás lélegzése nélkül nem élhetünk. Az abszolútum öl, a távlattalan megfojt. Minden: az semmi. Az elégedetlenség az élet. Elégedetlen vagy, tehát vagy.

„Haladó“ ifjak, akik fáklyával szaladnak az Isten előtt, hogy el ne tévedjen.

A gyermekek idea-komolyanvevése, mely még nem látja, vagy mellékesnek látja a minden dolgokat beidegző érdekhálózatot: a haladás főigérete.

Az emlék nem az, ami volt, hanem annak a feledés (az emlékek torlódása és a fantázia) által restaurált képe.

Ha nem lenne ismétlés, nem volna emlékezés. De ha nem lenne emlékezés, nem tudhatnánk az ismétlésről.

Nemcsak abban van igazság, hogy ma még nem tudhatom azt, amit tíz év múlva tudni fogok, — hanem abban is (és ez még inkább számbavenni való), hogy tíz év múlva már nem fogom azt tudni, amit most tudok.

Posthumus korrektúrákból áll a kultúra. S művészet, erkölcs, igazság — mind, mind *esprit d'escalier*.

Folyamatosság nagy dala, — Te vagy a szépség.

Nincs annak képzelőereje, aki mindig azt mondja: vagy vagy.

Csak jót, vagy csak rosszat várni az emberektől, egyike a legkártékonyabb radikalizmusoknak: képmutatókat nevel, meg cinikusokat.

A szeretetnek nincs ellentéte. Hogy az lehessen, ahhoz minden jelentéktelen.

A művészet a lényegtelenen át mutat rá a lényegre, nem, mint a vallás: a lényegen át a lényegtelenre.

Az én: örök alibi.

Megérteni nem lehet önmegtagadás nélkül, — mégis a megértés nem lehet önmegtagadás.

Az erőfeszítést csak egyéni mértékkel lehet mérni: azon az erőn, amely megfeszül.

„Jóakarát“ — ez a szó mindnyájunkat megszégyenít.

Meggyőződése csak egyénnek lehet, sokaságnak nem.

Talán a legmegrendítőbb élményünk a dolgok jelentőség-apálya s dagálya. Hogy néha nyugodtan vesszük szemügyre azt, ami máskor poklot kavart bennünk. Nem kell, hogy bizalmatlanná váljunk — szégyenkezően — az érzésünk iránt?!

A határok, mindenféle határok: ahol az idegenséggel találjuk magunkat szemben. Aki határokat szabott, az harcot szított.

A józanság a tapasztalat bálványimádása.

Ami beszéd tárgy az emberek között: mindaz elvontság (nem azonos azzal, amire az egyik, sem azzal, amire a másik külön gondol), elvontság akkor is, ha konkrétum: — de amire magában gondol az ember: érzéki, konkrétum akkor is, ha csak úgynevezett fogalmi léte van is. *Bilde Künstler, rede nicht.*

A költőnek legkisebb becsvágya, hogy valami „folytonosságot” fenntartsa — és művésznek, ha ér valamit, minden fontosabb, mint az a rossz lehellet, amit korszellemnek neveznek.

Fiatalokban csak a túlzás, érett emberekben csak a mértéktartás kelt bizalmat.

Igazi szocialista ismertetőjele, hogy sérti, ha kivételes elbánásban részesítik.

Függetlenség és elhagyatottság. A függetlenség elhagyatottság.

Szörnyű az emlékek reménytelensége.

Mikor vagyunk őszinték? Ha az önámításainkkal adjuk magunkat, vagy ha őszintébbek vagyunk, mint magunk előtt? Ha hangosan érzünk? Lehet ez?

Naturalizmus. A kifejezés oly közel érjen a valósághoz, mintha csak annak az elfogott lehellete volna.

Realizmus. Ahogy egymás szubjektivitásának: belső tüzünek fájó reflex-megvilágításában állnak a dolgok.

Impresszionizmus. Meglopni a jelenségek ártatlanságát, az átmenetek káprázatát, a nyugtalanság pompáját.

A legteljesebb szabadságérzés: az önuralom. Az önuralom nagy iskolái a hitek. A hívő szabadabbnak érzi magát, mint a hitetlen.

Sokan inkább másokkal akarnak egyetérteni, mint önmagukkal.

Hinni akar az ember és — ennek köszönjük a tudományt.

A tudomány alapja ugyanaz, ami a vallásé: hogy van egy objektívitas szubjektívitasaink fölött.

Minden ismétlődni akar; semmi sem akar ismétlődni. Ennek a két törvénynek a tusája fölött lebeg az akarat illúziója: az az érzésünk, hogy személyesen veszünk részt a kozmosz tépelődéseiben.

Mily furcsa azt gondolni, hogy a szárnyakat is tehetlenségi törvények mozgatják.

Amit hangulatnak nevezünk, mindig egy új élmény és egy régi élmény titkos akkordja.

Az értelem irigysége megöli az alkotóerőt.

Semmi sem teszi az embert olyan igazságtalanná, mint a saját bizonytalansága.

Az az erő, mely az ítélkezéstől leginkább vissza tud tartani: az ítélőerő.

Szép viták azok, amelyekben mindkét félnek egyformán, vagy majdnem egyformán igaza van. Szép viták azok, amelyek olyanok, mintha egy lelkiismeret igazi nyugtalanságát tükröznék. Szép viták azok, amelyek türelmességre tanítanak.

Minden mély benyomás avval a szent sajtással hatja át az igazi költőt: mért nem vagyok költő?

Milyen kommunizmus az, aminek a magva nem az az érzés, hogy: ami az enyém, az a tied.

Midási szerencsétlenség, ha valakiben minden szóvá válik.

A tiszta alkotás: a vágy. Minden élőlény alkotó.

Örök programmpontja az embernek, hogy gondolkozni fog.

A páthosz annak a feszítő érzése, hogy az ember az Ember nevében beszél.

Az erkölcsi érzés az egyéni meggyőződés és cselekvés viszonya egy időpontban. A cselekedetünk erkölcsi emlékét gondolkodásunk változása nem változtathatja meg.

A kétértelműség nem lehet költői, mert nem érintheti mélyen az érzést.

Semmi sem olyan egyszerű és titokzatos, mint a kedvesség.

Az Egész iránt való érzék teszi a művészt: az, hogy teljesít; az, hogy az anyagot megfosztja töredék-elégedetlenségétől.

Az egyén rész, avval a nagyzási hóborttal, hogy egész.

A hivatottság — gyökerében — küldetés; az elkülönülés — gyümölcsei ízében — részvétel. A „Rész“ öncélúsága az „Egész“ csele. A teremtményeiben élő Bölcsesség *divide et impera*-ja.

Művészet nem azt jelenti, hogy az ember újjáteremti magát; csak azt jelenti, hogy az ember kifejezi magát. De művészi-e az a kifejezés, mely nem teremti újjá, amit kifejez?

A művész nagysága: ha életteljességéből nem veszítve éri el a teljes semlegességet.

A látszat csalásai: ez a művészet nyelve.

A két főbűn: Ha nem becsülöd meg azt, aki szeret. S ha nem becsülöd meg a jobbik énedet, az önérzeted magasbavágyódását, az alkotóerődöt.

Örökké: történetstől függetlenül.

Az, hogy mindentől találva érzed magad, bizony szerénytelen; szerénytelen, mint maga az életteljesség.

Intellektuális szolgaság. A Hozzáértés és a Lelkiismeret két néma sorfala között az önkény igazsággá lép elő.

A félelem menekülés közben nő.

Álom. A lélek boldog elmerültségben nézi a még meg nem született s a már meghalt gyermekei társasjátékát.

Sommás ítéletet mindenről inkább lehet mondani, mint a fiatalságról.

A Gondolat reszket az Igazsáért.

Az értelmet, stt a lélek egész erejét semmi sem teszi annyira próbára, mint azoknak az ellenmondásai, akiket mindenekfölött szeretünk.

Két külön dolog. Van az irodalom — s vannak a nagy írók.

A filozófus számára egy filozófia van: az övé. A többi irodalom.

Érzelmileg mindenkinek igaza van. Ugyanez tárgyilagossra fordítva: senkinek sincs igaza. Melyiknek van nagyobb többsége?

Teremtőerejük a tévedések is: megtévesztők. Ezért nem könnyű azonnal elfordulni tőlük, magukra hagyva, megtagadva a könnyelmű apaság ártatlan áldozatait.

Nem azért vagyok kritikus, hogy ne szeressem a kritikát.

Nem olyan következetes az ember, mint a bírálói — tehát mint ő maga, amikor mászt bírál.

Bizonyos, hogy a hibáinkért és a bajainkért nem kizárólag magunkat okolhatjuk s nem kizárólag magunkat okoljuk; de már az erényeinket önhittebben tudjuk szemlélni s az örömeinket nemigen vagyunk hajlandók közszerzeménynek tekinteni.

Az író nem helyezkedhetik a szándékos megnemértés alapjára; az irodalom nem akaratkifejezés; nem az önkény pusztája; a papír türelme gúnymosoly.

Jaj annak, aki ellenáll a hajlamainak. Az egész élete erőszaktétel önmagán. Ő az igazi Tékozló Fiú.

Melyik a legköltőietlenebb tulajdonság? A józanság: ez a sorsába belenyugvó tényszolgaság; a valóság nonsense-nek magát ellenállás nélkül megadó léleknek ez a pyrrhusi győzelme a maga nemes vágyai fölött.

Miért akarunk szabadok lenni? Hogy magunk köthessük le magunkat. Azt a szabadságot, amely azt jelentené, hogy semmiből sem következik semmi, ki kívánná?

Aki mindenütt sebes, csak a sebeivel takargathatja a sebeit. Mindnyájan csak tökéletlenségeinkkel földhetjük el tökéletlenségeinket.

Milyen ellentét: győzni, — meg a győzőhöz csatlakozni. Hogyis tűrheti a győző?!

Pazarolni a más nyomorgásait, verítékét, kínját, lemondásait, — lehet-e nagyobb szűkkeblűség?

Ha olyan harcokban résztvenni, amelyekben egyik félnek sincs igaza, szégyenletes, akkor kicsit mindnyájan szégyelhetjük magunkat.

Szoborfünség: Az igazságérzés az a lelkipurdalás, amit akkor érzünk, ha valamit teszünk.

Nem igaz, hogy csak a rosszak találják szépnek az életet s hogy következképpen: az ételszeretetről lehet felismerni a rossz embert. De igaz, hogy a jók ételszeretete büszkébb, titkosabb, mélyebb.

Hogy az erős leveri a gyöngét, ez törvény; és gyávaság.

Végzetünk könyörtelen végrehajtói vagyunk.

A tárgyilagosság honvágy: a kicsinyességeink fölé emelkedés honvágya.

Nemcsak az ember tanulmányozza a természetet; a természet is tanulmányozza az embert; úgyhogy próbára teszi.

Milyen sivárrá válnék a világ, ha az emberek egyszerűen csak az erényeikre egyszerűsödnének.

Minden, amit mondunk, belülről kifejezés, kívülről forma. Nincs hatalom, egyszerűség, zseni, mely megakadályozza, hogy a forma el ne csábítsa a kifejezést. Hütlenség az új élet törvénye.

Az aktivitás és passzivitás csókjából születik minden.

Tehetségnek azt nevezzük, aki többet tud, mint amenynyit tanult.

Az a bírálát, mely lelkeségétől fosztja meg a művészt,
ha színigazság, akkor is: halálos nevelés.

A jellemzés: túlzás.

Hiába mondjuk, hogy az irány nem mérőeszköz; nem
lehet megakadályozni, hogy vele mérjenek.

A tekintély lemondhat a tiszteletről; de a tisztelet nem
mondhat le a tekintélyről.

Vannak, akik sohasem tudnak megfelekedezni ideáljaik-
ról. S már ezáltal költők.

Pillanat áradása, önfeledt lélekjelenlét: ihlet!

Ami nem lép ki mértéke medréből, reménytelenlenné lesz.
Minden egyenletesség szegénynek hat végül. Amint: az idő
egykedvű ropogtatással felfalja gyermekeit.

Mennyivel többször szólal meg az emberismeret így:
Vigyázz, mert ismerlek! — mint így: Ne félj, hisz ismerlek!

Irigyelnek, tehát vagy? Irigységgel megkoronáznak,
tehát valaki vagy? Dehogy!

A hűség posthumus. A hűség az elmúlt ragaszkodáshoz
való ragaszkodás; a hűség következetesség, kegyelet, emlék-
eszményítés; a hűség — imádkozó hűtlenség.

A jóság: a megértés előtt való megértés, a megértéstől
függetlenített megbocsátás.

A legritkább: az ember, aki nem bocsát meg magának.

Bármikor csak a szolgálát szólíthatja az ember, — s az
Istent.

Rövid út. Megváltoztatom a világot: megváltozom.

A diktátor nem akarja, hogy az utódja diktátor legyen. Azt már nem!

Türelmetlenség. Az idő két elemére bomlik: végtelen lassúságra és végtelen gyorsaságra. A kismutató szédítően rohan, a nagymutató szédítően áll.

A szabadelvűség tiltakozás az elvhűségnek olyan értelmezése ellen, hogy: a cél szentesíti az eszközt. Azért odáig még sem vihető, hogy: az eszköz szentesíti a célt. A szabadelvűség az emberiség örök lélekjelenlétének követelése.

Fenntartás nélkül gondolkodunk. De mindent a továbbgondolkodás fenntartásával gondolunk.

Nincs felemelőbb látvány, mint mikor egy nagyobbnak tetsző erőt megfékez egy kisebbnek tetsző. Mint az indulatot az akarat.

Anélkül, hogy magunkat szeressük, senkit sem szerethetünk.

Az igazságkeresésnek nincs más erkölcsi törvénye, mint a megismerés bátorsága.

Senki sem olyan szép, mint a szépsége.

Boldogságérzés: „mintha minden, amiből állok, minden sejtem, minden vércsöppem külön s együtt örült volna, hogy bennem összetalálkozott.“

Erkölcsi lény: Olyan lény, aki annak a rettentő és nagy-szerű rögeszmének az isteni kínjában él, hogy ő az oka mindennek.

A törvények keresése és a törvények elleni lázadás — ez tölti ki az ember életét.

Senki sem próféta a hazájában. Ha ez igaz, nem azt jelentí-e, hogy: félreismert s mellőzött fiainak műveiből áll a nemzet kincse?

Szabad ember a börtönben is szabad ember.

Az útbaigazítás nem feladata annak, aki tökéleteset alkot.

A mű: az élő egész, ami kezdettől, csíraparányiságától fogva élő egész; nem készül, csak nő, csak kibontakozik, csak kinyújtózik — az első pillanat szülte arányokban. Perszemben az egész föld, minden örömével és szenvedésével, mindennel.

Ha semmi sem az, ami, akkor semmi sem igaz: akkor az igazság: tévedés.

A legnagyobb terrorista: a logika.

„Idealista“, „realista“. A megkülönböztetés gyakorlati értelme, hogy: ami van s amit szeretne valaki — nagyobb vagy kisebb távolságban van-e egymástól.

Az író legértékesebb ajándéka: Lehet a világot másképp is látni. És: lehet a világot így is jobban látni.

Van, akinek a javítás a művészete. Van, akinek a megbánás a gondolkodása.

Élni igazán csak annyi: a mások életében résztvenni?

A pesszimizmus: az egyetemes bizalmatlanság, amivel a világbanéz: a legnagyobb indiszkrécio.

Az ismeretlennel, az érthetlennel, a titokkal az élet szünnék meg. A tudatban a tudatlan tartja a lelket.

Szépség igéző ikerprofilja: Ihlet! Kísértés!

Atheizmus: Istentől elhagyott világfelfogás.

Ha az eszmék felébrednének megvalósultságuk kábult álmából... Nem képzelhetünk szomorúbb ébredést.

Bűnbeesés nélkül nincs erkölcsi érzés. Csak kissé sűrűn járul vissza felfrissülni a forráshoz.

Hiszem, hogy a filozófia egymásutánja nem fejlődés. De lehet azt mondani, hogy az idő és tér bármely pontján gondolkodni kezdők helyzete összeeszerélhető volna? Hogy a filozófia története mint történet akár fordítva is elbeszélhető?

Világtalan az a képzelet, mely sohasem téveszti magát össze a valósággal. Egyre látni a határvonalat a lehetséges és lehetetlen között, le nem venni a szemünket a korlátainkról, önismeretünk fikciójába fojtani magunkat, — olyan ez, mintha a védő szemhéj a szem láthatárává merevednék.

Ítéletek önállósága. Láttam már gúnymosolyt áhítatos átszellemültséggé átjátszódni.

Nem lehet valamit előszörre másodszor, — sem másodszorra először olvasni. Így van mindennel. Az ártatlanságot nem lehet feleleveníteni. A tudást nem lehet ajándékba kapni.

Tolvajt kiált a tolvaj; s az erkölcsi felháborodás is nem ritkán, nem! gyakran — a belső üldöző túlkiabálása.

Miért hazudnak? Valami kettősség, az összeegyeztetés lehetetlensége kell, hogy legyen minden hazugság alján.

Különbözöm magamtól, tehát vagyok.

A szélsőséges abban, amit teszünk (még a nagyszerűben is), a lustaságunk. Tehát amit nem teszünk.

Az elemzés hátrálás: az okozat visszafut szülőihez.

Az Eszmény nem osztozik.

Minden mélység egy újabb mélység felszíne.

Az író mindennek a nevében gyönyörködik.

A gondolat a gondolkodás lüktetése.

Mindenki köteles olyan munkát is végezni, amihez semmi kedve. Kihirdetem.

Ha valami nem elégíti ki az embert, legyen szomorú, de ne diadalmaskodjék. Ez a legcsúnyább lelki szegénység.

A legkegyetlenebb tükrünk — a tízparancsolat. Tiszteld apádat és anyádat. Érdemes.

Az igazság Istene — a féltékenység Istene.

A kötés, ha egy szeme leszalad, egészen felbomlik. Hogy emlékeztet a bizalomra!

 A mindenki politizálásából születik: a diktátor.

Az olyan önkényt, mely fölött éppen nincs más önkény, nevezik törvényesnek.

A kritikus, mint trónkövetelő, a kritikai szellem, a világ középpontjában nem hat meggyőzően. Hogy minden azért van, hogy én megbíráljam, azon magamnak is mosolyognom kell.

Könnyebben képzelhető, hogy a teve borzolatlanul átmegy a tű fokán, mint hogy a tiszta gondolat a mélyből fertőzetlenül jusson át a lélek zavaros emlékrétegein.

Aki ismeri a sáros reprodukció lavináját, az tudja, hogy nincs alaptalanabb dolog, mint a szájhagyomány.

Kocsiút jelképtanítása: Előrelépni veszélyes, hátralépni veszélyes, megállni veszélyes.

Miért erőszakos valaki? Mert nem tud belenyugodni abba, hogy nem erős.

Mindegy, miben hisz valaki, a nyugalma jó. Akármire vágyódunk, maga a vágy szép.

Még nem ismerjük azt, akiről már mindent tudunk.

Önámításaink: folt hátán folt.

Jaj annak, akinek már nincsenek nevüket kereső névtelen vágyai.

Az ember — kísérletező állat.

Az igazi bűnösre nem haragszanak úgy az emberek, mint arra, akinek ők kölcsönözték a bűneit: akit megrágalmaztak.

Lehet egy teljesen magános ember erkölcsös vagy erkölcstelen?

Igazi fölény: gyönyörködni a mások önzésében, mint a repeső galambokban.

A túlzás az önállótlanág nehézkedési törvénye.

Fokról-fokra lépni a boldogság felé az örök vágy szempontjából mozdulatlanág. Minden nemzedék csak egy nemzedékkel van előbbre. A kiinduló- és a végpontja között (a

maga kezdősebességének megfelelően) ugyanazt az elérhetetlenségérzést, ugyanazt a hiábavalóságérzést produkálja, mint az elődei, mint az utódai. Az evolúció talán csak a történetíró optikai csalódása.

Megállni a lejtőn — felér a dicsőséggel.

A „siker“ lényegénél fogva túlzás.

A szépérzék és az életismeret képmutató kompromisszumaival van tele az irodalom.

A maradi kritika, mely azt, ami van, félti attól, ami még lehet: a megállapított értékek központi helyét védi dühödten. Istent nyugalmazza. Az anyáknak nem engedélyez új zsenit.

Éneink szóváltása:

— Nem kell a lehetetlenhez ragaszkodni.

— De igenis ragaszkodni kell a lehetetlenhez.

Talán nem is volna olyan jó, mint lehetetlenségében hisszük: sohasem csalódnunk magunkban.

Az író benne van minden alakjában. Az olvasó benne van minden író minden alakjában. Minden igaz jellemzésben van valami tükörillúzió. Ó lélektan fölött mosolygó lélektan. Önismeret öniróniája.

Szerencsétlen ifjúság, melyet Tékozló Apáik megfosztottak gyermekességétől, majd megtettek koruk egyetlen tekintélyének.

Haragszol rá? Gondold, hogy meghalt — és hogy feltámadt.

Furcsa emberek. Lusták gondolkodni és hiúk a gondolkodásukra.

Furcsa írók. Előbb akarják megjavítani a világot s csak azután megteremteni.

A fércművek és a remekművek titokzatos rokonsága magyarázza meg leginkább a nagy kritikusok csúfos tévedéseit.

Illúziók: belső szekréciók tündérmeséi.

Középen van az igazság? Nem, ez csak az egyensúlypásztorok hagyománya.

Semmi sem teljesen kifejezéstelen. A dekoratív a kifejezés báb-állapota.

Nem kell úgy dobálódni a mások jól megszenvedett dicsőségével. Minden szép vers után Adyt emlegetni, vagy éppen — Petőfit.

Könnyen belecsábítható az ember a saját legendájába, — de alig lehet ereje onnan kitépni magát.

A bizonyosság önfeledt, bizarr mozzanata a bizonytalanságnak.

Nem szeretem az értelem titokzatoskodását. Az értelem exkluzivitása — paradoxon. Nem is paradoxon: maszlag!

Az önuralom — gátlás-kultúra.

Senkire sem lehet rábízni, hogy helyettünk gondolkozzék.

Könyörgő karú gyönyörű gyermek a vágy, — oly ártatlan, hogy ölni lehet érte.

Mi az egyszerűség? Mikor a kifejezés felemésztí a formát? vagy mikor a forma elfelejteti a kifejezést? a csupasz *így van*, vagy a vak tökély?

Mindent meg lehet érteni. A megértés: önmegejtés.

Ne méltatlankodjatok: mindennek megfelelő az árnyéka.

A felületesség: a zavartalanság.

Az igazán hivatott moralisták: akik a kísértést a legjobban ismerik.

Jó annak, aki csak attól félhet, hogy az emberek igazságtalanok, jaj, akinek már attól is félnie kell, hogy igazságosak.

A naturalizmus lesújtó ábrázolásában az életvereségek sorozata.

Kevésbé a rosszabbul ismerjük ismerőseinket, semhogy egészigaz rajzokon felismernők őket. Komoly művészt nem érhetünk személyeskedésen.

Sovinizmus: „mi vagyunk Isten kiválasztott népe.”

Meztelen legyen az elbeszélés, a mozzanatok ne kapcsolódjanak minduntalan elő a kis tükreiket, hogy — mint az utcán arcukat szépítve a nők — vonzóerőt pingáljanak magukra.

„Éltem az életemet” — ezt mindenki teljes joggal állíthatja.

Közvetlenség: érzékiség.

Örökkévalóság: az üres pillanat.

Mi mindent álmodik két ember, mialatt ébren beszélgetve „mindent elmond egymásnak”.

Lebecsülni azt, amiről hiába ábrándoznak annyian —
csúfság.

Ha az embernek más az elmélete valamiről, mint gyakorlata abban, ez azt jelenti: az elmélet a szabály, a gyakorlat a kivétel; de jelentheti: a gyakorlat a kényszerűséget s az elmélet a fenntartást, a felszabadulás ábrándját.

Úgy élni, hogy a nagyobbbat sohse rendeljük alá a kisebbnek, hogy a komoly értékérzésünket sohse alázzuk meg — állandóan így tudni élni: talán ez az egészség.

Vannak, akiknek minden eszme rögeszme, de veszélyesebbek, akik mintha azt hinnék, hogy csak a rögeszme méltó az eszme névre.

Az állhatatos ismételés a bizonyítás egy neme. Sokaknak csak így lehet igazságuk.

Sugárzó reggel, bosszús este s közben egy mindent ígérő nagy tehetség: a nap végleg lemaradt.

Mint az élet, a gondolkodás is átrohan az élményein. A gondolkodás folytonos menekülés attól, amit gondolunk: amit gondolnunk kell. Feltarthatatlan szembeszállás minden megnyugvásreménnyel.

Vonzza az ember azt, amitől fél: felidézi.

Mindabban, ami relatív, természetesen az árnyalat a fontos.

A babona: az aránytalanságban való hit.

Jön valahonnan, megy valahova minden. Valami taszítja, valami vonja; útja kimért, útja eltéveszthetetlen.

De mi, mi, egyedül mi — nem akarjuk a kimért és eltéveszthetetlen utat; mi a természet rendjét nem érezni, hanem akarni akarjuk; mi a rendbontó rendcsinálás, mi a bele-szólás, mi az akarat rajongói vagyunk. Minden lény közt csak nekünk kérdés, csak bennünket nem hágy nyugton, csak a mi büszke boldogtalanságunk, hogy: merre van előre. Nekünk *előre* nem: a törvény árja, hanem: az akarat iránya a szabadsága felé. Ember: ki maga keresi, merre van előre.

Merre van előre? merre van előre?

A szép dolgoktól szomjas lesz a szív.

„Minden”: az én közérzésem.

Az alkalmazkodásra való képtelenség teszi a lírikust; de a mértéke az a hatalom, amivel ezt a képtelenséget megindokolja és felmagasztalja.

A nagy dolgokon való bánkódás az élet egyik szépsége.

Az elérhetőt el lehet érni, az elérhetetlenből nem lehet kiábrándulni.

Az Elérhetetlen reménytelen szerelmével szépítjük meg, vagy tesszük csúffá az elérhetőt.

② X. „félművelt”? Csak félműveltség van.

Mindenki jobbnak akar látszani, mint amilyen. Ez igenis az erkölcs diadala.

Szép: ez a szem megállapítása, amit a többi érzékek aláírnak.

Nem sok embert ismerek, akinek az őszinteségét őszintén többre becsülném az udvariasságánál.

Pesti Napló, 1928 július 8.—1928 augusztus 26.

FORGOLÓDÁS

Nem ami van: a lehetőségek a mi kincsünk.

Ábrándozás az élet megrontója? Nagy költő, mily igazgyöngyben hazudsz!

Az erő megmarad s a lélek nem vándorolhat?

Rosszabbik s jobbik énünk: a Kain és az Ábel. Elválaszthatatlanok. És Ábel tele van kainival és Kain tele van ábelivel.

(A tápláló hiányérzés.) Akinek semmije sem hiányzik, — ha képzelhető ilyen — csak a mértékletességgel: a belső elosztással, a mesterséges elégedetlenség képzeletkoncával tarthatja fenn magát.

○ Jó elbeszélő csak az lehet, aki szeret emlékezni.

„Az igazság érdekében“ — mondják — a gyakorlati érdek alamizsnás tekintetét vetve az Érdekközöny Csillagkoldusára.

Ártatlanságát akkor vesztí el az ember, amikor kettőségének balsejtelme megalkuvássá válik benne: s a test s a lélek kölcsönös rablógazdasággal egymás rovására kezdi folytatni életüket.

Éhesen könnyebb tanulni — s sub specie aeternitatis: az örökkévalóság narkózisában — könnyebb éhezni.

A tehetetlenség látványát legsűrűbben kínáló foglalkozásokban találjuk a legcinikusabb, de a legtisztelettudóbb embereket is.

Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat — van-e javíthatatlan, aki nem élvezi ennek a tökéletes mondatnak a nagy ingyen-szépségét?

Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, de élj vele nagyobb békességben, mint magaddal, különben egy-kettőre meg fogja únni.

Az elzalogosított gerincek kiváltására sohasem kerül sor.

Az utánunk jövők nem fontosabbak nálunk. Hagyjuk ezt a képmutatást.

Te ne légy kevély, mert hozzád — s te ne forralj boszút, mert nem hozzád címezte szerelmes versét; a Hűség maga ő s e hűség drága álöltözete szép nevetek; szerelmes verset csak egyhez ír: elragadó s meghódíthatatlan önmagához.

Nyelvrontásból él a nyelv: nyilvánvaló, ha egyszer javítani már nem lehet.

Archimedesi pont: ott lakik a tárgyilagosság.

Nézd a könnyű kezet: mintha mint egy tündérdobta labda, beleröpülnének a munkája eredményei.

A jóság megalázva felemel; a szépség nem aláz meg, csak felemel; az igazság nem emel fel, csak megaláz. Igaz ez s: megaláz?

A megalkuvások csipkedik szét a lélek tisztaságával az életkedvet is.

Nem az ágyú a leggyilkosabb eszköz, hanem: a mérleg.

Mindenben igazad van és nekem semmiben. Hogyan akarsz hát erről meggyőzni? Hol kötsz ki ezen a megközelíthetetlen szigeten?

Érzelmes érv. Hogy tudod olyan lelkesen védeni ép azt, ami szembeállít velem?

○ Az első csalódás hegén kezd sarjadni a jellem.

Legyen világosság. Vagyis legyen látszat és valóság. Evvel a különbségtevéssel kezdődik az ember lelkiélete.

Gyermekségünk drága öröksége: dac és könnyelműség! Hová lennénk a dac önmegváltásai, a könnyelműség önmegváltásai nélkül!

Egyszerűség: báránylehőn ül az isten.

Mindnyájan Atlaszok vagyunk.

Akarni harc; békét akarni — harc a harccal, a harcok harca.

Nem leli helyét az ember: ez az élet.

Babona minden jelszó; s minden világfelfogás babonás.

Mily gazdagnak látszik, aki nem akar semmit. Szegény!

Nem szólhatna, aki fogalmait előbb teljesen tisztázni akarná. Mindnyájan olyan nyelven beszélünk, amelyet nem értünk.

Örök csodálkozás a nyelv.

Álmunkban a tudatunk egymásnak teljesen idegen darabokra válik, melyekben érzésünk hangsúlyként vándorol. Így lehetünk egy nagyobb álmodó álomalakjai.

Csalódás. Olyan düh fogott el, ha ránéztem, mint mikor egy remeknek ígérkező művet valami méltatlan hiba megfoszt a rangjától, visszaaláz oda, ahonnan már kiemelkedett: a természet pince sans rire szeszélye áthúzta a tökéletes illúzióját. A majdnem és mégsem tökéletes keltette gyilkos indulat, a megszátyenített áhitat szitkozódása volt ez.

A folytonossághiányokban mindig a veszedelmek leshelyét látjuk: a halál árnyékát.

Beszélgetők. Mily boldogok, hogy egyetértenek olyan dolgokban, amikhez egyik sem ért. A közvélemény kezd kialakulni.

A jóslás egyike a legkétesebb értelempróbáknak. Könnyen lehet, hogy bizonyos stádiumban fel nem ismerni valaminek a jövőjét, nagyobb értelmességre vall, mint bízni benne. Sokszor inkább könnyelműség, szeszély, ráhibázás, elvakultság, mint előrelátás — ami később dicsőség jogcíme.

Minden érzés gyökérszálai a vérben fürdenek.

Némely ember úgy félti a meggyőződését, mint az anya a gyermeke álmát: a saját szívdobogásától is.

Nincs félreérthetetlen beszéd. Minden pontosságból csúfot űz az érzékenységek bábeli gramatikája.

A bizalmasság, vagy a bizalom a megbízhatóbb közelség-mérőnk?

Elfogult: aki nem hajlandó újra megvizsgálni a gondolatát. S nem hiszek a hitben, hogy ha árulásnak érzi a kétel-

kedés próbáját, s mely nem biztos benne, hogy csak megerősödhetik. A dogma sziklabörtönébe — úgy lehet — a dühöngő kétely van befalazva.

Úgy cselekedjünk, ahogy gondolkozunk? Nem lenne jó. A gondolkozásunk akkor tiszta, ha nem nyugtalanítja semmi következés. A cselekedetünk nemtelen, ha felelőtlen.

Önállóságra csak a magunkban való bizalmatlanságon át nevelhetünk; aki önállóságra nevel, az hívja ki, az állja ki neveltjei bizalmatlanságát. Aki gondolkozásra nevel, nem mondja: higgyetek nekem.

Vagy úgy volna, hogy a gondolkodásról le kell szoktatni az embereket, mielőtt közös cselekvésre rábírhatók!?

Azt kérdezik, lehet-e kettőt egyformán szeretni. Azt lehet. De azt akarják tudni, lehet-e kettőt úgy szeretni, mint egyet. Azt nem lehet.

Egy síri beszédre. Gyönyörű volt. Óriási fájdalomtorta volt. A gyászgyülekezet tapsolni szeretett volna.

Nem él az a jellem, melyet a jellemzés kimerít.

Nyárspolgárnak mondanak mindenkit, aki nem tüntet rokonszenvével a nyugalanság dicsősége iránt.

Író és szó. Nem tud parancsolni, aki engedelmeskedni nem tud a nyelvnek.

Álszemérem és igazi szemérem telítve vannak egymással.

Az első csalódásainkhoz is mindig visszatérünk.

A psychoanalízisnek nagysága és veszedelme, hogy — mint a nyelv: költ és gondolkodik helyettünk.

Csúszómászóvá átkozott fénysugár a toll.

A Sors: előrenyert ügy.

Nincs ember, aki többet nem enged meg magának, mint másnak. Ki nem kivételez magával? Én ezt a halálíg tagadtam, halálíg meg nem tagadtam igazságtalanságot tartom az eredendő bűnnek.

Sokan az eredményből ítélik meg a cselekedetet, sokan a szándékból; mértékük egyformán hamis.

Erényesebb: habozás után — s bűnösebb: habozás nélkül tenni a rosszat?

Nincs kegyetlenebb, mint a gyáva. A forradalmak és ellenforradalmak kegyetlensége a kollektív vakmerőség részegedett személyes gyávaságok dúskáló bosszúja.

Az értelmiség szervilis. De legszervilisebb a tömegmozgalmakban.

Jobban fáj a szívünk azért, amit elmulasztottunk, mint azért, amit nem jól tettünk. Jaj, mi következik ebből?

Az idealisták tartják a világban a lelket.

Valami mutatványosság van a legtöbb írásban, de a kitűnő íróknál is.

Mit ér az író az életismeretével, ha ezt az életismeretet nem képes életté visszaváltoztatni.

Aki lemondott arról, hogy igaza legyen másokkal szemben, — az arról is lemondott, hogy másokat teljesen megértsen: arról a megnyugtatósról, hogy azoknak a másoknak valóban igazuk van vele szemben.

(Szerkesztői üzenet.) Petőfinek nincsenek középszerű versei. Ha könyvéből kivesszük azokat a darabokat, melyeket mindnyájan remeknek tartunk, — egy vaskos kötet közölhetetlen vers marad a kezünkben. De nincs egy sem köztük, melyben nem lehet lángolni látni a geniet. Óriási példázat a fiatal költő számára, aki nem akarja megérteni, hogy annyi tehetséget mutató verse között — egyetlen kielégítő sem akad.

Minden vitában lehet helye a tekintélyre való hivatkozásnak — egyedül a filozófiai vitából van ez eleve kizárva. Mert minden filozófiai vita, ha az: az emberi gondolkodás újjászületése a feltétlenségből.

A mult: amin nem lehet változtatni. Amin csoda sem változtathat. Sem megváltás, sem feltámadás.

Hánynak könnyebb arra gondolni, hogy még ma meghal, mint arra, hogy holnap még élni fog.

Mennyiben értelmetlenebb a tudományt a hitünkhöz mérni, mint fordítva: csak azt hinni, amit tudunk?

Minden tartós viszony azon az elhatározáson alapul, hogy egymás jótulajdonságaiért hajlandók leszünk elnézni egymás rossztulajdonságait.

Lelkünk pogány rabszolgái érzékeink.

Csalétkek lakomája vagy élet.

Bizonyos fokon minden nagyság költészet.

Nemcsak a baj nem jár egyedül; a jó dolgok is követni szokták egymást; de úgy tetszik: a rossz dolgok jobb testvéri viszonyban vannak, mint a jó dolgok. Circumdederunt me —

Minden intimitásnak más a nyelve — s lefordíthatatlan.

Mondjuk, hogy szokás teremti a meghittségeket, de szokások s szokás-teremtette meghittségek nélkül nem lehet élni. Kis közösségek nélkül nem lehetnek nagy közösségek. A közönyös részvét fagyos szolidaritásának érzelem-kioltottságában elsenyvedne a lélek. Inkább: a szeretet-gyűlölet! A család atomjának szétrobbantása megsemmisítené az emberiséget.

Művészviaskodás. Én fogom meg az anyagot, vagy az anyag fog meg engem: én fosztom meg a súlyától, vagy engem ölmoz le a tömege koporsójában!

A kivételek sokszor addig erősítik a szabályt, míg az maga is nem válik kivétellé.

A hervadás szépsége a virulás véglobogása.

Könnyebb elképzelni a békétlen egyetértést, mint az egyetértés nélküli békét.

Önzés és önzetlenség harmonikái vagyunk.

A világfájdalom a passzív lényeké; a többiek, a harcolók kénytelenek kisebbméretű fájdalmakkal beérni.

Csak a szabad ember lehet ártatlan, csak az ártatlan szabad.

Annak, hogy hátam mögött rosszat beszélt rólam valaki, gyakran felismerem az utórezgéseit: a nyilatkozat könnyelműsége a kötekedő szembehelyezkedésben keres következetességi alibit.

A megfigyeléstől való félelem sokszor: a megfigyelés eredményeitől való félelem: a megfigyeltetés eredményeinak felismerésétől való félelem. (Tágranyissam a szemem,

hogy lássam, hogy jól látnak engem, hogy még jobban láthassanak engem.)

Van gondolatgazdagság, mely mondanivalóság-egénységhez vezet.

A valóság meglátásához kell csak nagy képzelet.

Az önuralom a legbiztosabb önvédelem.

Következetes kommunista nem engedhet vonzódásainak. S ez a legnagyobb rabszolgaság: az érzelmi! Vagy ez is megváltozhat bennünk?

A művészet igazcsalás.

A nagy elbeszélők kettős felidéző ereje, hogy az emlékezés bűvös kettőződésével — mint két egymásba folyó folyót — egyszerre látjuk az elbeszélt multat s a magunkét.

Nem mondhatjuk, hogy valaki ne foglalkozzék, vagy hiába foglalkozik olyannal, ami a tudását nyilvánvalóan meghaladja, ha tapasztaltuk, hogy nem tudjuk, mit tudunk, és ha megfigyelhettük, hogy néha a sejtésünknek tisztább kifejezést sikerül adnunk, mint annak, amit látunk, vagy éppen, amit kétségtelenül tudni véltünk.

Érdekes téma az intuíció mint a szellemi magántulajdon forrása.

A beteg várja a halált, az egészséges elébe megy.

Fogalmak tündöklése és nyomora:

— Valóságnak én azt nevezem, amit ismerek belőle.

— Én valóságnak azt nevezem, amit nem ismerek belőle.

Sok ember túléli az életkedvét, de csak a költőt éli túl az életkedve.

Szórakozottság rapszódíája. Mindent elfelejt, ami eszébe jut; csak átcikkáznak rajta a gondolatai; csillaghullásból álló éjszaka a szellemi élete.

Szépítő felejtés. Keresni, amit elfelejtettünk: lélegzetelen, mint a bűvár, kínosan utánamerülni és végre felhozni és látni, hogy nem volt érdemes, hogy amit megtaláltunk értéktelen. Hát nem jobb abban ringatózni, hogy a mélyben mesés kincsek várnak bennünk a tündöklő feltámadásra?

A logika a gondolkodás tehetetlenségi törvénye.

Hogy irigykednek egymásra érzékeink!

Semmi más — sem szeretet, sem bölcsesség, sem áldott erőfeszítés, sem imádkozás, sem az elégedettség békéje — nem adhatja, nem adja azt a súlytalan teljességet, azt a gondtalan kitárulást, azt a boldog lebegést az eszmélés függetlenségében, amit a művészi szemlélet ad. Mintha a minden dolgokkal való együttélésünk egyszerre visszanyerte volna zavartalanságát s egyetlen nagy, tiszta, meztelen barátsággá válnék; eltűntek az árnyékok, nem: maga a mostoha: a minden árnyékok anyja: az Irigység aludt el. S fellélekzik az elnyomott Összhang. Ó, keserűségtelen, nemes érzékiség, honvagy és haza egyben, Művészet!

Hiába vitatkoztok ti jobban, ha ellenfeleiteknek erősebb az akarata. Szinte különös, hogy nem visszafelé haladunk.

Ami tökéletes, annak nincsenek méretei.

Az értelmetlenség mint műfaj. Így védik: a világ értelmetlenségét — csak értelmetlenséggel lehet kifejezni. Jó, de mivel veszik észre? Nem az értelmükkel? És hogyan különböztetjük meg a beszélőt a mondanivalójától? a nyers értelmetlenséget a „művésztől“?

Reménytelen viszonyban van önmagával a legtöbb ember.

Megtagadni az elmúlt érzelem emlékét — halottrablás.

Minden erő legyőzhető, csak egy nem: a lemondás.

Azok az egész élmények, melyek alatt teljesen megsemmisül bennünk az idő mellékgondolata. Oly önfeledtség, mely az érzés túlsordulása önmagán. Oly pillanat, amikor mindegy, ha közben eltelik az élet.

Mily szintjászó a nyelv. Saját jelentésének kopott szobra, zengő szobra, szégyenlős szobra ugyanaz a szó. Mennyi költőlélek vándorol a nyelvben!

Gyönyörű őszi órák: mosolyfűben gázol az ember; kentaurérzés: a test, mint egy kényes, pompás, hű paripa hordja pajtását, a lelket.

Mint valami a túlvilágról boldogan visszaszökő anyai kényeztetés — olyan a szerencse. De nem lehet az: ha az volna, sokkal többnek jutna.

A hit fogalma csak a jövő fogalmában gyökerezhet; semmiben sem hisz, aki a jövőben nem hisz.

Szokratesz monológja. Ha avval, amit magamból pazarlok, takarékoskodom, a takarékoságom elszegényít; ha gyűjtök, semmim sem marad: az az enyém, amit elpazarlok; a pazarlásom termékenyít meg; a pazarlásom a termékenységem; a pazarlásom az életerőm. Hogy egymagamban egészen szegény vagyok? Nem, hisz mindig magam vagyok. Paprikajancsik Szokratesze vagyok.

Pesti Napló, 1928 szeptember 2.—1928 október 7.

AZ ÍRÁSTUDÓK ÁRULÁSA

— Levél Babits Mihályhoz.* —

Kedves Barátom, írtam már, mennyire megfogott s foglalkoztat, amit az „írástudók árulásáról“ mondasz; ezek nagy mondanivalók s ez a meggyőződés hanghatalma; s bámulom azt az összefoglaló erőt, mely ily világképet a tenyerén tart; a művészeti és irodalmi állapotoknak milyen élő freskóival világítod meg az írástudók úgynevezett árulásának következményeit; hogy megérted, véded, amit magasabb szempontból mégis vádolsz; mily meghatottan-meghatóan írsz a féltett emberi kultúráról; Neked ez volt a fontos: az „írástudók árulásának“ a kihatásai, a mai állapotok bírálata.

S mintahogy a szószeiken a papnak eszébe sem juthat, hogy Isten létének bizonyításába fogjon, igazságáhítatodban Te sem vetted észre, hogy nem avval kezdted, hogy mit értesz igazság alatt. Ezenkívül mit lehetne ellened mondani? Talán, hogy az írástudók árulásának motívumai között, mintha kissé lebecsülnéd az igazságuk és cselekedeteik közötti eltérés erkölcsi visszahatásait. Én egyébként nem tudok hinni az igazság tudatának ebben az általános s főleg a teljes elhomályosulásában. De fontosabbnak tetszik ez: Kik az írástudók? Akiknek az a hivatásuk, hogy az érdekek fölött álló egyetemes igazságot, erkölcsöt, logikát hirdessék. Azt mondod: papok, tudósok. Ha csak papokról beszélnél, nem kérdezném, miért nem így mondod: keressék és hirdessék!? De kérdeznem kell azért is, mert úgy látom, kétféle írástudók kétféle árulásáról beszélsz. És az írástudók zömének árulását is azoknak az önálló gondolkodóknak az árulására vezeted vissza, akiknek abban áll az árulása, hogy meggyőződésük alkalmatlan, vagy úgy változott meg, hogy alkal-

* Talán nincs kifogása Osvát Ernő barátomnak e levél közzététele ellen. Alig volna joga megvonni azt a nyilvánosságtól; attól a nyilvánosságtól, melynek Igazság és Kultúra szívügye még. A levél tele kérdéssel s választ kíván és új kérdéseket... Mennyi minden maradt cikkemben kimondatlan! Minél előbb visszatérek erre; addig is adom a levelet úgy, ahogy érkezett. B. M.

matlanná lett arra, hogy méltón helyettesítse azt az egyetemes igazságot s erkölcsöt, melynek hirdetése az igazi írástudók feladata. De mit jelentene ez? Hogy igazságszeretetből lettek árulók. Árulói annak a hivatásuknak, hogy az abszolút igazságban való s az abszolút igazságról való hitükkel most már ellenkező hitet hirdessenek. Nem ezt mondod? De mégis, hiszen avval fejezed be cikkedet, hogy a katolikus igazság kétségkívül hasznosabb az emberi kultúrában, mint a pragmatista vallás. Hát az igazság nem áll fölötte minden vélt vagy valóságos érdeknek? Ez nem elfogulatlan érv, ép így az a gyanú, melyet mellé állítasz, hogy: „a könyörtelen logika és tudományos lelkiismeretesség, mely őket e harcba (hogy az Ész az Ész fegyverével támadják) belevitte, alighanem csak álarcba volt valami emberi érzésnek.“ Nem, Te nem érintheted könnyelmű ujjal az igazság-hirdetés szabadságát, Te csak arról az igazságról mondhatnád, hogy nem hirdethető, mely szerinted nem felel meg az igazság szerinted való kritériumainak. Mert az írástudók hivatása nem az én igazságom hirdetése, nem a Te igazságod hirdetése, hanem az Igazság hirdetése. De ha elismered az antiintellektualizmus és pragmatizmus bölcseletét, — miért nem mondod, hogy az igazság árulta el az írástudókat? Azon gondolkodom, hogy ha az ember már megtalálta volna azt az igazságot, azt az erkölcsöt, melynek megtalálásában való hit nélkül az értelem használata csak egy legnagyobb szabású szórakozás volna, mondhatnád-e, amit mondasz, hogy az igazság komplikált dolog. De amíg csak keresi, elzárhatja bármily meggyőződést a maga hirdetésétől? És ha megengeded azt, hogy az írástudó pártérdeket szolgáljon, ha azt az igazsága indokolja, sőt ha ezt („még ha nem úgy volt is“) az igazságával indokolja, miért nem szabad ezt annak az írástudónak, aki azt hirdeti, hogy az igazság az, amit fel tudunk használni? Azt hiszem, meg kellene mondanod, mit tartasz olyan igazságnak, olyan erkölcsnek, melyet az írástudónak hirdetnie kell, hogy ne legyen áruló. Mert ha nem mondod is, hogy az írástudó hűségét a régi írástudókkal való szolidaritása jelenti — az ő idealizált idealizmusukban tükröződ a maiak árulását. Ha a hirdetettek között nincs

egy az igazságok fölött álló igazság s az igazságkereső meggyőződése nem kritérium, — akkor az igazság és hirdetése csak annyi, hogy van egy biztos, de előttünk bizonytalan igazság, hogy van egy biztos, de előttünk bizonytalan erkölcs, s a gondolkodásnak magát mindentől függetlenítve, tovább kell azt keresnie, tekintet nélkül az indokok összességére, tekintet nélkül arra, hogy a kultúra mit veszíthet ebben a keresésben. Semmi sem féltetni valóbb az igazságnál s ha az igazságkeresés még nem az igazság, de a legelengedhetetlenebb kultúrigény. Ha meggondolom, hogy inkább elnézed az írástudónak, hogy hitvallása ellen cselekedjék, mint azt, hogy ebben az esetben megszűnjék hirdetni igazságát és annak hitelét rontani — úgy találom: valami másodrendű szerepet: az idealizmus lélektelen, csak technikai ápolásának másodrendű és kétes szerepét szánod neki, s hogy evvel valami gyakorlatit: haladást, kultúrát kellene szolgálnia.

Hát kik az írástudók? Csak annak a hirdetői, hogy a gondolat az igazság felé tör? Vagy az igazság felé törő gondolat hirdetői? Vagy a gondolattól féltett igazság hirdetői?

Amit az írástudó igazság hirdető hivatásának érdekekkel nem mérhető szépségéről írsz, annak harangszó-ünnepélyessége úgy átjárja egész gondolatmenetedet, hogy szinte megíjedsz kérdéseimtől.

Bocsáss meg, ha félreértettelek.

Barátod
Osvát Ernő.

Nyugat, 1928 december 1.

O.
A
H
K
M
L

V

U
K
S
A

A
P

A

B

E

K

H

M

J

S

J

E

O

TARTALOM-MUTATÓ

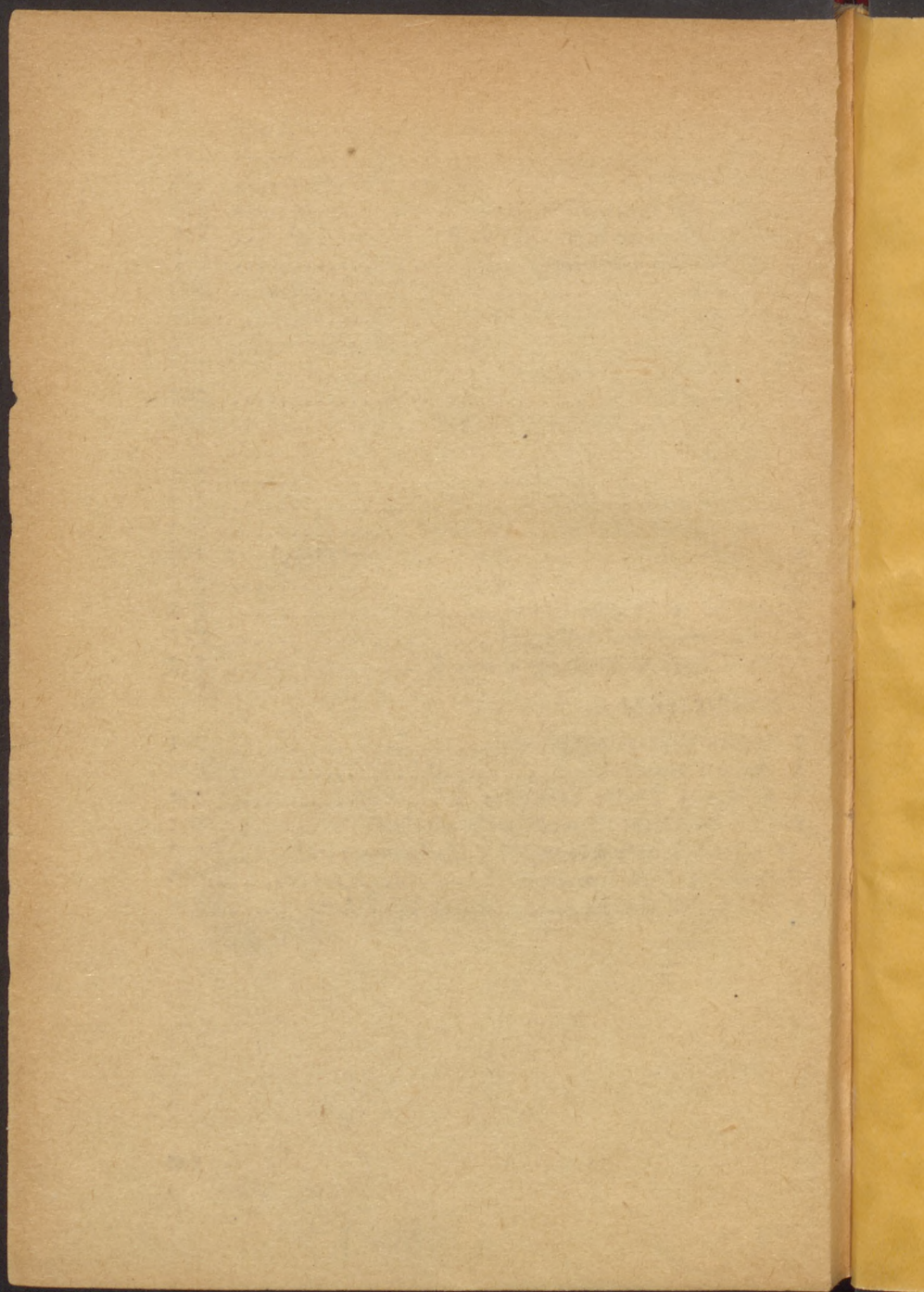
Osvát Kálmán bevezetése	5
A szegények drámája (<i>Hannele hattyúdala</i>)	25
Halbe (<i>Az „Ifjúság“ bemutatója</i>)	28
Kiss József	32
Móra István: <i>Atyámfiai</i>	34
Les grands poètes hongrois (<i>Arany—Petőfi. T. E. Gauthier fordításai</i>)	38
Versek (<i>Szentessy Gyula, Papp János, Szamovolszky Gyula könyvei</i>)	42
Ullrich főhadnagy (<i>Thury Zoltán elbeszélései</i>)	46
Költemények (<i>Gáspár Kornél könyve</i>)	50
Szomaházy István	52
Az első beszélgetés (<i>Tárca</i>)	54
Az én falum (<i>Gárdonyi Géza könyve</i>)	60
Pókháló kisasszony (<i>Ambrus Zoltán könyve</i>)	64
A rátótiak (<i>Papp Dániel regénye</i>)	68
Az ezüst kecske (<i>Bródy Sándor könyve</i>)	71
Bársony István: <i>A szerelem könyve</i>	74
Endrődi Sándor összegyűjtött munkái	75
Kisfaludy Társaság (<i>Jegyzet a tagválasztásról</i>)	77
Herman Ottóné	78
Molnár Ferenc (<i>„A csókok éjszakája“</i>)	81
Jakab Ödön	83
Szüry Dénes (<i>Drámai impressziók</i>)	83
Jegyzetek (<i>Lotz Károly — Maupassant — Szana Tamás</i>)	85
Egy leány története (<i>Herczeg Ferenc regénye</i>)	88
Olvasmányok (<i>Felelet egy kérdésre</i>)	92

- A kékszemű Dávidkáné (Gárdonyi Géza regénye)	95
Korhadt fakeresztek (Rákosi Viktor könyve)	98
- Különvélemény (Levél Gyulai Pálhoz).....	101
Könyvek — Kritika.....	104
- Wenn wir Todten erwachen (Ibsen drámai epilógja)	106
Hevesi Lajos új könyve (Wiener Todtentanz).....	109
• Magyarok Rómában (Riedl Frigyes új könyve)	110
- Ibsen	111
• Maupassant hagyatéka	119
• Idegenek között (Herczeg Ferenc regénye)	119
Március Tizenöt	122
• Idegenek között (Herczeg Ferenc regénye)	123
- Riedl Frigyes Péterfy-émlékbeszéde	131
- Donna Juanna (Czóbel Minka regénye)	136
J. Lüsén (Lónyay grófné könyvéről)	140
- Czóbel Minka: Donna Juanna	141
- Tavaszi Tárlat (Nemzetközi képműállítás 1900-ban) ..	143
Lenbach	147
Farsang utolja (Hartleben-bemutató a Nemzeti Színházban)	152
Blaha Lujza a Nemzeti Színházban	155
A csőd (Björnson Björnsterne színműve)	156
Hétköznapiak (Mangold—Marczali-ügy)	159
Herczeg János (Nekrológ)	159
A „Remény“ (Hermann Heijermans halász-tragédiája)	160
Arany-irodalom (Gyöngyössy László. — Pap Illés)....	161
Pályaválasztás	165
A „Remény“	168
Hétköznapiak (Nemzeti Kaszinó)	170
Hétköznapiak (Krivány)	171
Hétköznapiak (Petróné)	171
- Gorkij Maxim	173
Hétköznapiak (A Campanile)	174
- Orosz Iván (Regénytöredék)	175
• Tolstoj	185
Alberto Braga	188
- Aforizmák	189
Erdős Renée	192

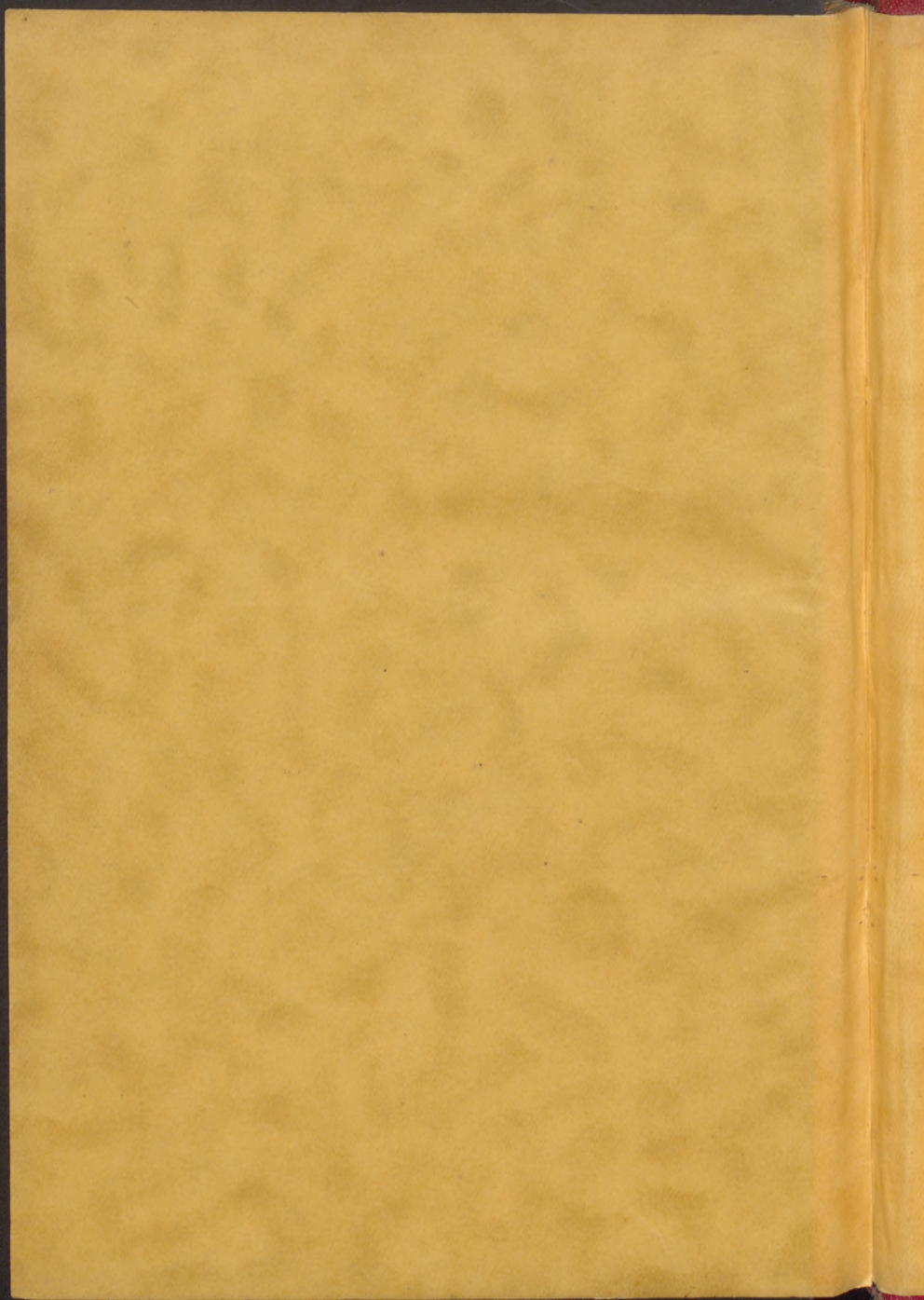
Szilveszter-éj (<i>Bevezetősorok A. Schnitzler párbeszé- déhez</i>)	193
- Az első stációnál (<i>Gellért Oszkár verskötete</i>)	194
L'ennemi des rêves (<i>Camille Maclair regénye</i>)	195
- Lady Windermere legyezője (<i>O. Wilde színműve</i>)	198
A nő művészi nevelése	201
- Motívumok	203
- Irodalompolitika (<i>Nyilatkozat</i>)	205
A császár partraszállt (<i>Lakatos László színdarabja</i>)	206
- Liliom (<i>Molnár Ferenc színműve</i>)	207
A Liliom előadása	208
Antigone-előadás (<i>Nemzeti Színház</i>)	209
Császár és Komédiás (<i>Hevesi Sándor színműve</i>)	209
" " "	211
Crampton mester előadása	212
- Holnap reggel (<i>Karinthy-bemutató</i>)	213
Két egyfelvonásos (<i>Ferenczi Sári — Lengyel Menyhért</i>)	214
A „Remény“ a Nemzeti Színházban	215
„Candida“ a Vígszínházban	216
A „Ma“ propaganda-előadása	217
Vitéz Miklós: Akiknek egy a sorsuk	218

Köszönő-beszédei:

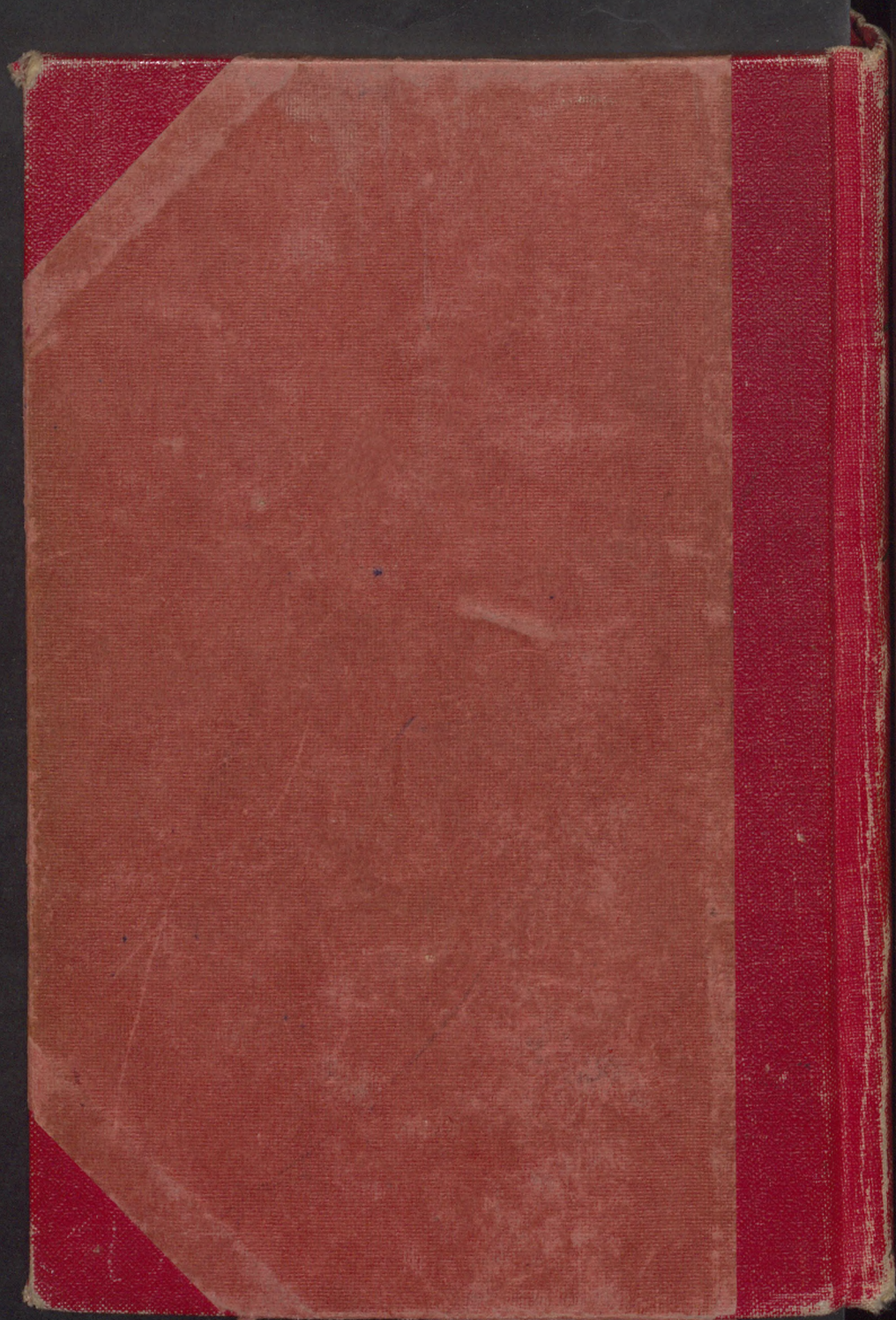
1. Babits Mihály beszédére	219
2. Asztali beszédekre	220
3. Schöpflin Aladár beszédére	221
Gellért Oszkárrol (<i>Szerzői estje alkalmából</i>)	223
Az elégedetlenség könyvéből (<i>Aforizmasorozat</i>)	225
Forgolódás (<i>Aforizmasorozat</i>)	250
Az írástudók árulása (<i>Levél Babits Mihályhoz</i>)	261

150883

OSVÁT ERNŐ
ÖSSZES
IRÁSAI